

JUBILEUMUITGAVE

Schijndel 700

”Schijndel, een plaats om trots op te zijn”

Het wordt een gedenkwaardig jaar, dat 2009. Het gegeven dat Schijndel dan 7 eeuwen oud is, is een mooie en goede aanleiding om op allerlei terreinen en op allerlei manieren activiteiten te ontplooiën om dit te herdenken. Het is een mooie gelegenheid om een feest, wat het toch moet worden, voor onze hele Schijndelse bevolking te organiseren. Activiteiten, die normaal gesproken al elk jaar worden georganiseerd, zouden zich nu kunnen toespitsen op deze verjaardag. Ik denk daarbij aan carnaval, muziekfeesten, Hartemert, maar ook op cultureel en kunstzinnig gebied zullen er ongetwijfeld mogelijkheden zijn om zaken te betrekken bij dit jubileum.

Zoals velen van u weten, zijn een aantal zaken waaruit wij de Schijn-

delse geschiedenis zouden moeten kennen, aan het einde van de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan. Het is niet anders. Pater Wiro Heesters SS.CC. legde met zijn boek ‘Schijndel, Historische verkenningen’ echter in 1984 de basis voor de herleving van de kennis van onze dorpsgeschiedenis.

Een andere persoon waar ik niet omheen kan in dit voorwoord is uiteraard Henk Beijers. Een onvoorstelbaar gedreven man. Elke week is er wel een publicatie van hem te lezen over allerlei facetten van onze historie. Henk Beijers = geschiedenis = geschiedenis van Schijndel. In al haar facetten. Of het nu om het aanstaande grote jubileum van de Zusters van Liefde gaat, of een ruzie tussen pastoors in het verre verleden, hij weet erover te vertellen en hij schrijft

erover. Hij enthousiasmeert mensen. Hij laat zien dat geschiedenis niet een doods iets is, maar de reden waarom Schijndel nu is zoals het is. Hij brengt ons het besef bij, dat alles echt tijdelijk is, een stap in een groter geheel, waarvan de uiteindelijke uitkomst niet altijd bekend is.

Gelukkig hebben we toch nog een paar tast- en zichtbare herinneringen binnen onze gemeentegrenzen. Het is alleen zo jammer dat je in dit heden zo moeilijk kunt inschatten wat later voor onze nazaten als typisch iets voor een bepaalde periode gold en wat dus bewaard had moeten worden. Breken we niet te snel af? Ons cultureel erfgoed moeten we goed bewaren. De geschiedenis wordt ook weer een beetje tot leven gewekt, nu er bijvoorbeeld (nog prille) plannen liggen om de ‘Coeveringse molen’ (afgebrand in oktober 1944) weer op te bouwen. Een lovenswaardig idee. Het zal overigens niet de eerste keer zijn, dat een stukje geschiedenis weer wordt teruggeroepen in de werkelijkheid. Denk bijvoorbeeld maar aan de in 1987 herbouwde Sint Antoniuskapel in het Wijbosch. Niet alleen in gebouwen zie je trouwens de geschiedenis, ook in landschappen. Met name denk ik nu aan het prachtige gebied bij de Baksdijk, dat onlangs in zijn oude glorie is hersteld. Tastbaar verleden!

De geschiedenis wordt overigens niet alleen vastgelegd op papier, in steen of in een nieuw ‘oud’ landschap. De techniek schrijdt onverminderd voort en er wordt dankbaar gebruik van gemaakt om zoveel mogelijk van ons dorp en zijn geschiedenis te bewaren. Denk maar aan de dvd over het Duits lijntje, die onlangs is verschenen.

Als je dit alles overziet en overdenkt, dan is Schijndel niet eens zo’n gekke plaats om te wonen! Een plek ook om best trots op te zijn. Hoe ze over honderd jaar aan ons terugdenken, ik durf het niet te zeggen, maar het zal

dan niet meer liggen aan onwetendheid over de geschiedenis van dit mooie dorp. Een mooi dorp dat wij, om het met een variant te zeggen, in bruikleen hebben van onze kinderen. Vergeet u dat niet.

Ik beveel u deze krant van harte ter lezing aan!

De burgemeester van Schijndel,
H.Th.H. Opsteegh

Provincie Noord-Brabant

Deze Schijndelse geschiedenis-krant wordt mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Provincie Noord-Brabant (Beleidsregel Cultureel Erfgoed)

Schijndelse geschiedenis in woord en beeld

In het kader van het jubileumjaar Schijndel 700 heeft het gemeentebestuur de heemkundekring verzocht na te denken over een publieksvriendelijke manier om, ter gelegenheid van dit jubileum, de Schijndelse historie aan de inwoners te presenteren. Geen lijvig boekwerk maar een verkort resumé van de belangrijkste historische gebeurtenissen.

Het resultaat is een thematisch samengesteld vademecum geworden waarin vanuit verschillende invalshoeken de geschiedenis zo kort en bondig mogelijk is beschreven. Het betreft vooral de ‘hoofddlijnen’. Wie zich in bepaalde thema’s verder wil verdiepen, heeft daartoe via de bestaande literatuur en sites een scala aan mogelijkheden!

BEELD

De titel van het project is ‘De Schijndelse geschiedenis in woord en beeld’. Voor elk thema is een pakkende titel bedacht, waarna enige subrubrieken volgen.

Bij elke subrubriek staat allereerst een beeldfragment en achter die illustratie volgt dan een informatief tekstblok. Tevens is daarbij aandacht besteed aan het ‘moment in de tijd’ van de gebeurtenissen, veelal ondersteund door concrete jaartallen. Zo kan men een aantal essentiële zaken historisch goed in de tijd plaatsen.

De keuze van de rubrieken is natuurlijk subjectief, maar het geheel geeft toch een aardig beeld. Het is de Schijndelse geschiedenis ‘in een notendop’.

Henk Beijers

Prehistorische botten uit Aadal en Zuid Willemsvaart

In het oude Aadal dat grenst aan het Schijndelse grondgebied, zijn tientallen vindplaatsen bekend waar diep in de bodem prehistorisch botmateriaal naar boven is gehaald van uitgestorven diersoorten.

Hierbij kan men denken aan resten van een mammoet, paard, oerrund, rendier, wisent en wolharige neushoorn die vermoedelijk wel enige duizenden jaren leefden vóór het begin van de Oude Steentijd.

Een exacte datering is vaak heel moeilijk te geven. Interessante vondsten zijn destijds gedaan bij zowel de aanleg van de Zuid Willemsvaart [1822-1826] als bij de kanalisatie van de Aa [ca. 1930].

Overigens is voor ons dorp slechts één vondst bekend nl. een schouderblad van een rund.

In de Midden Steentijd [ca. 9000-5000 v.Chr.] zijn het vooral jagers en verzamelaars die bewoningssporen achterlaten. De vondsten van vuurstenen schrabbers en pijlpunten op Smaldonk dateren uit deze periode en wijzen dus op menselijke bewoning en activiteiten. Het zijn nomaden die rondtrekken van het ene kampje naar het andere.

Botvondsten die her en der zijn gedaan in de oude bodemlagen.

Eenvoudige landbouw op primitieve akkertjes

Een sfeerbeeld van een landschap uit de Steentijd en voorbeelden van stenen werktuigen die ter plaatse door afslag werden vervaardigd uit grotere vuurstenen van het type silex.

In een volgende fase, die ook wel wordt gezien als een soort overgangsfase, de Nieuwe Steentijd [ca. 5000-2000 v. Chr.], zien we bewoners in dat oerlandschap zich op zeer kleine schaal toeleggen op eenvoudige landbouw en dan ontstaan wat permanente nederzettingen.

Vuurstenen voorwerpen worden nog wel gebruikt, maar steeds minder. Binnen het Schijndelse grondgebied zijn diverse vondsten gedaan van vuurstenen gebruiksvoorwerpen zoals bijlen, klingen en speerpunten. Echte sporen van het oudste type akkertjes zijn echter tot nu toe nog niet blootgelegd.

Bronzen en ijzeren gebruiksvoorwerpen

Om de omvangrijke prehistorische periode wat overzichtelijk te houden, maken met name de archeologen een onderscheid in verschillende tijdvakken. Zo laten ze op de Steentijd de Bronstijd [2000-800 v. Chr.] volgen, hoofdzakelijk bekend vanwege de vele grafheuvels. Uit die periode is uit Schijndel tot op heden geen enkele vondst bekend van bronzen gebruiksvoorwerpen [een legering van koper en tin].

Hetzelfde geldt ook enigszins voor de IJzertijd [800-50 v. Chr.]. IJzertijd nederzettingen zoals die hier in de regio zijn teruggevonden, zullen mogelijk ook in Schijndel nog wel aanwezig zijn onder de oudste dorpsakkercomplexen die in een grote cirkel rondom de Servatiuskerk lagen.

Inmiddels zijn die oude akkers vanwege de huizenbouw niet meer zichtbaar. Te denken valt hier aan o.a. de Helakkers ter hoogte van de Kluis, de akkers links en rechts van de Servatiusstraat vroeger genoemd de 'Lange Heg', het akkercomplex genaamd Papentiend of Pastoorstiend tussen de Markt en het Hervormd Kerkje en vermoedelijk ook de Bunders.

Hetzelfde geldt voor het gebied Wijbosch met de oude Witakkers en de Loosbraak.

Het moeten destijds zgn. 'bolle akkers' geweest zijn, die door de eeuwen heen stelselmatig zijn bemest vanaf het midden naar de zijanten, vandaar dat bolle karakter. Brabant was er in het verleden mee bezaaid!

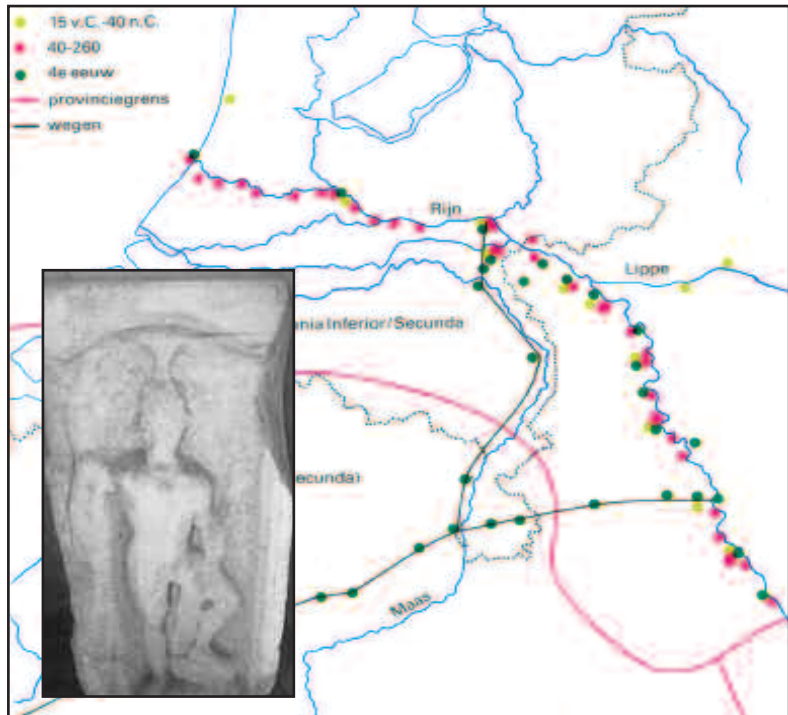

Veel bolle akkers zijn inmiddels verdwenen maar deze in de omgeving van Liempde is nog een zeer fraai voorbeeld.

Een enkele Romeinse vondst

De bekende Romeinse veldheer Julius Caesar is destijds doorgedrongen tot in onze contreien. Zijn oorlogsverslagen met notities over de landstreken die hij passeert zijn bewaard gebleven. Ook de vele Romeinse vondsten die gedaan zijn, bewijzen dit. Historisch gezien is het een interessante periode waarin de Romeinen, in samenwerking met Germaanse stammen, een nieuwe basis hebben gelegd voor o.a. de landschappelijke structuur in deze regio [50 v. Chr. – ca. 400 n. Chr.]. Overvloedig zijn de vondsten uit Schijndel niet. Het resultaat van een in 1864 uitgevoerd onderzoek op een akker hier

ter plaatse, heeft een zeldzame bronzen schenkan opgeleverd. Deze was voorzien van een klaverbladvormige tuit uit de Romeinse tijd. Voorts is een drietal onopvallende potscherfjes bekend. Spectaculairder is natuurlijk de uit de Romeinse periode daterende grote steen, die in 1982 bij de afbraak van een boerderij aan het Spoorpad aan het licht is gekomen. Men vermoedt dat het een zgn. godenstein is, die misschien heeft gediend als sokkel voor een Jupiterzuil. Op de achterzijde staat 'Hoogheken 1750' en hij heeft daar aanvankelijk als grenssteen gediend bij de grens tussen Schijndel en Sint-Oedenrode.

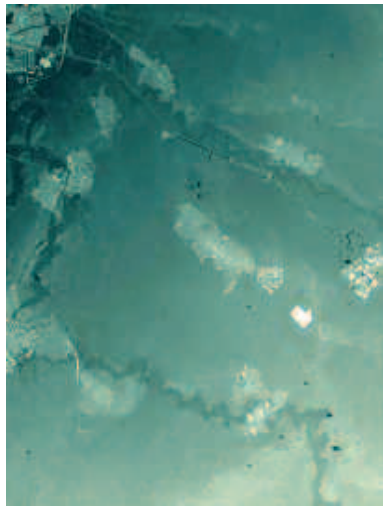
De Romeinen bezaten op diverse plaatsen tempels en forten langs de noordgrens van het Romeinse Rijk en aan hen herinnert de bekende godenstein (zie inzet) die bij grenspunt het Hoogheken is teruggevonden.

Bodemarchief blootgelegd

Schijndel 700

Spaarzame Middeleeuwse bewoningssporen

Het Brabantse landschap is van oorsprong een gebied met beekdalen en hoger gelegen zandruggen. Schijndel zelf is daarvan een typisch voorbeeld. Het bevindt zich op een hoge dekzandrug die als het ware ligt ingeklemd tussen het Aadal en het Dommeldal. Aanvankelijk speelt de bewoningsgeschiedenis zich af op de hoge zandruggen en de flanken ervan. Later treft men ook nederzettingen aan in de nattere beekdalen. Een opvallend spoor van middeleeuwse bewoning zijn de bekende waterputten.

Wat men archeologisch aanduidt met 'de Middeleeuwen' is zo'n ruime periode dat wetenschappers dat tijdvak in drie blokken hebben ingedeeld nl. de Vroege Middeleeuwen [525-

1000], Volle Middeleeuwen [1000-1225] en tenslotte de Late Middeleeuwen [1225-1500]. In de Vroege en Volle Middeleeuwen bestonden ze uit dikke uitgeholde eikenboomstammen, soms met een diameter van 1,5 meter. Na 1250 komen ze bijna niet meer voor. Op de Brabantse zandgronden zijn er al enige honderden blootgelegd en ook in Schijndel heeft men er aan de Boschweg een aangetroffen. Enkele laat-middeleeuwse vindplaatsen zijn o.a. het Spoorpad, de Lariestraat en het Kapeleind in Wijbosch. Afgaande op de vele uit de Late Middeleeuwen stammende historische perceelsnamen mag men rustig concluderen, dat middeleeuws Schijndel nog lang niet ten volle aan het licht is gebracht.

Een bijzondere bierkuip en waterputten

De grote bierkuip die in 2003 temidden van een serie waterputten is opgegraven aan de locatie Hoofdstraat/Groeneweg.

Muntvondsten op de Sluiperman

Als Schijndel op een bijzondere manier op de kaart is gezet, dan is dat zeker vanwege de spectaculaire muntvondst op de Sluiperman. In 1963 is er bij graafwerkzaamheden een aardewerkpot te voorschijn gekomen gevuld met maar liefst 29 gouden en 124 zilveren munten uit de periode 1673-1771. In 2003 worden een tweede en zelfs derde pot ontdekt met resp. 18 gouden en 203 zilveren en 10 gouden en 94 zilveren munten: een muntvondst van 478 historische munten in totaal. Uit de inventarisatie door het munten- en penningenkabinet is duidelijk geworden dat ze stammen uit diverse provincies en een rijk scala aan afbeeldingen te zien geven. Ze zijn afkomstig uit de Noordelijke Nederlanden, de Zuidelijke Nederlanden, Luik, Frankrijk, Engeland, Italië en Rusland.

Enkele van de penningen die bij de Sluiperman zijn gevonden. Afgebeeld zijn hier de voor- en achterzijde een gouden dukaat uit Holland anno 1753 en de voor- en achterzijde van een 17e-eeuwse zilveren dukaat uit Zeeland.

Natuurlijk is het niet relevant alle vondsten uit de 16e tot en met de 18e eeuw tot in detail te melden. Enkele grotere archeologische onderzoeken van de laatste jaren verdienen echter een eervolle vermelding naast de vele potscherven, een fraaie dolk en een magnifieke drinkbeker uit de omgeving van slotje Bogaard. Het betreft de opvallende vondst die is gedaan op de hoek Groeneweg en Hoofdstraat en Sint Jorisplein op het grondgebied van de oude herbergen annex brouwerij de 'Roode Leeuw en de Keulse Kar'. De Roode Leeuw werd in 1633 betrokken door de vader van toen pas 15-jarige zeeheld

Jan van Amstel. Buiten het 13e-eeuws schervenmateriaal en veel restanten uit de 17e en 18e eeuw, was met name de ontdekking van een serie van zes op elkaar volgende waterputten van oud naar recent, een grote publiekstrekker. Een van de waterputten was voorzien van een groot karrenwiel onder op de bodem, waarop de heiplaggen in een cirkel werden opgestapeld. Ieders aandacht trok een grote, zelfs zeldzaam goed geconserveerde, eikenhouten bierkuip met een doorsnee van 1.75 meter en een hoogte van 80 centimeter, die als waterput is gebruikt. Deze stamt waarschijnlijk uit de 16e eeuw.

Een hopveld aan de Steeg

Bekend is de eeuwenlange hopcultuur van Schijndel [zie ook elders]. Hopvelden en hopkuilen zijn sinds de 20e eeuw echter uit het landschap verdwenen. Uit beschrijvingen blijkt echter dat er vele geweest moeten zijn. Op basis van het veldnamenonderzoek werd er een noodopgraving gerealiseerd toen in 2003 nabij de Steeg een rioolpersleiding werd aan-

gelegd. Dat gebeurde op een perceel vanouds bekend als 'Hopakker', gelegen op de flank van het grote akkercomplex d'n Heuvel. Op een oppervlakte van ca. 800 m² zijn in totaal 113 paalkuilen blootgelegd, wat neerkomt op zo'n zeven hopkuilen per m². In deze kuilen werden palen geplaatst waarlangs men de hopplanten kon opbinden.

Een beeld van de opgravingen op de hopakker bij de Steeg.

De oudste nederzetting 'Scinle'

Schijndel 700

Schijndel kent verschillende schrijfwijzen

Zoals bij veel plaatsnamen is de oorspronkelijke schrijfwijze vaak afwijkend van de huidige. Als we de veertien oudste middeleeuwse omschrijvingen analyseren [1233 - 1312] dan kan men daarin verschillende varianten ontdekken zoals Scinlremere, Scinle, Skinle, Schijnle, Schynle, Scheyndel, en Scindelle. Over het naamselement 'scinle' hebben diverse wetenschappers zich gebogen. In het standaardwerk 'Het Schijndels landschap' wordt daarop uitvoerig ingegaan. Het is vrijwel zeker dat het tweede element 'le' of 'el', ook wel 'lo', zal verwijzen naar een vroeg-middeleeuwse bosontginning. Aangezien de meeste lo-namen dateren uit de 10e tot en met 12e eeuw, mag men rustig aannemen dat de oudste nederzetting uit die periode

stamt. 'Scin' zou mogelijk kunnen duiden op iets glanzends of glinsterends en houdt volgens sommigen verband met een beek of een uitgebreid moeras. Anderen veronderstellen dat 'scin' iets te maken heeft met schors en verklaren de plaatsnaam Schijndel als 'schorsbos'. De allereerste vermelding van 'Scinle' vinden we terug bij de vaststelling van de grenzen van buurgemeente Heeswijk, Dinther nu Bernheze in 1233 in de benaming 'de Radenputthe super Scinle mere'. Hiermee is vast en zeker bedoeld de molenwiel [de put of wiel bij het molenrad] van de Kilsdonkse watermolen op de rivier de Aa, een grenspunt aan de Dintherse kant van Schijndel dat in 1832 op de kadastrakaart nog steeds staat aangegeven als uiterste grenspunt.

Deze oorkonde uit 1233 berust in origineel in het abdijarchief van de abdij van Berne – met dank aan abt Ward Cortvriendt.

Schijndel 700

De oude locatie ‘Cluse’ en ‘Kerckelijndt’

Het appartementencomplex op de hoek van Toon Bolsiusstraat en Kluisstraat heeft de naam ‘de Cluse’ meegekregen.

Vroegere bewoning binnen Schijndel moet je zoeken op de hoger gelegen plaatsen of op de flanken van de dekzandrug. Het hoogste punt is de Servatiuskerk. Wie vroeger van daaruit naar de Laagstraat liep [de huidige Pastoor van Erpstraat], liep letterlijk naar beneden. In 1423 spreekt men van ‘die Cluse’ later veranderd in Kluis. Het gaat hier om een min of meer afgesloten gebied rondom de Servatiuskerk.

Deze kerk is in zijn aller vroegste vorm, bij de stichting van de nederzetting ‘Scinle’, vermoedelijk een klein houten kerkje geweest. Het werd toen mogelijk omringd door

een ‘herengoed’ of een [versterkt] huis van de Heer van Schijndel en andere bebouwing. Alleen archeologisch onderzoek kan hier misschien uitsluitsel over geven.

Dit kleine gebied, enkele straten en huizen, lag ingeklemd tussen diverse gemeenschappelijke dorpsakkercomplexen, zoals al eerder is aangegeven. Vanuit ‘die Cluse’ is de verdere uitbreiding van de bebouwing ter hand genomen. In de 18e eeuw spreekt men van het ‘Kerckelijndt’ waarmee een veel groter gebied is bedoeld, gelegen tussen Kluisstraat-Akkerstraat-Pastoor van Erpstraat-Pompstraat en Hoofdstraat.

Gehuchten rond het oude centrum

Naast het oude centrum trof men in het omringende buitengebied wat kleinere nederzettinkjes aan, die men aanduidt met de term gehuchten of buurtschappen, meestal met een centraal gelegen akkercomplex, de zgn. gehuchtakker.

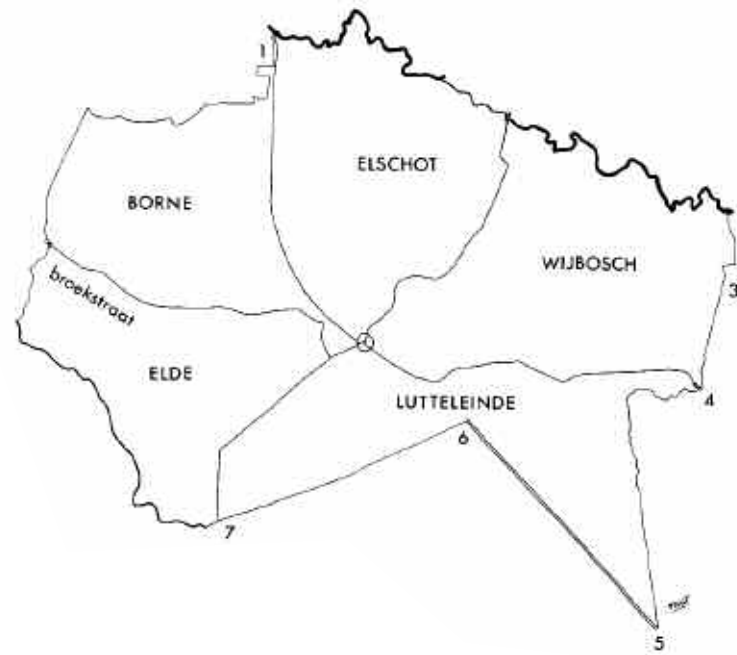
Ze kunnen vaak bogen op een hoge ouderdom en zijn in de regel ontstaan rondom een hertogelijk leengoed of een grote pachthoeve van middeleeuwse kloosters en kapittels, meestal uit ‘s-Hertogenbosch. In zo’n gebied groeide dan een kleine agrarische gemeenschap.

De oude wegenstructuur laat zien dat vanuit het centrum naar elk van die gehuchten of woonkernen verbindingen waren gelegd.

In een later stadium zijn die buurtschappen als het ware samengesmolten met het oude centrale deel van het dorp. Interessant is te constateren dat veel van die buurtschappen al vroeg in de geschiedenis vermeld worden.

Ter illustratie de volgende lijst:

Elde [1293],
Elschot [1320],
Hermalen [1314],
Heuvel 1420],
Houterd [1320],
Lieseind [1372],
Locht [1388],
Lutteleind [1389],
Oetelaar [1352],
Putsteeg [1381],
Schoot [1399],
Wijbosch [1320],
’t Woud [1426].

De vijf ‘hoeken’ van het dorp met enkele grenspalen.

1. De brug – tijdelijk een gewad – te Middelrode over de Aa
2. De watermolen van Kilsdonk
3. Veerdonks Kolk
4. De Paal achter Eerde
5. De Koevingse molen
6. Het Hooghekken
7. De Luijseijk

De grens tussen Elde en het Lutteleind is hier recht getrokken omdat het goed Hermalen met de Schrijvershoeve later tot het Lutteleind gerekend werd.

De gehuchtindeling met grenspunten zoals die is opgenomen in de ‘Historische Verkenningen’ van pater Wiro Heesters.

Leengoederen en pachthoeven

De centrale hoeve van het hertogelijk leengoed de Schrijvershoeve.

Binnen de Schijndelse nederzetting vinden we drie grote hoeven terug die rechtstreeks zijn gesticht door de hertogen van Brabant en daarom hertogelijke leengoederen werden genoemd.

Het is allereerst de bekende Schrijvershoeve die al in 1301 aan een zekere Henric Nulaets Godevaertssone in leen wordt uitgegeven, met een totale grootte van 40 bunders land en heide tegen het gebied Elde en het heidegebied de Vier Gemalen.

In latere eeuwen ziet men de oppervlakte der bijbehorende landerijen alleen maar groeien. Een iets oudere naam is ‘Scrivershoeff’. Een tweede, niet onbelangrijk leengoed, is het goed Ten Venne uit dezelfde periode. We weten tot op heden nog niet precies waar het gelegen zou kunnen hebben.

Voorlopig is de theorie, dat het mogelijk identiek is aan een hoeve in het gebied van het Venisstraatje of de Venushoek, benamingen die beide

van ‘venne’ afgeleid kunnen zijn. Een zeer vroege omschrijving leert ons dat het gelegen is tegen de ‘gemeynt’, dat is de gemeenschappelijke heide, wat in dit geval de Truienheide en de Roderheide geweest kunnen zijn.

Een derde leengoed is genaamd de Laverdonk, een deelgebied van de gemeente tegen de grens met Heeswijk-Dinther, thans Bernheze. Inmiddels is de Laverdonk in zijn geheel overgegaan naar die gemeente. Het is

niet ondenkbaar dat juist vanuit die grote concentraties de ontginningsactiviteiten extra zijn gestimuleerd en die grote hoeven boden de nodige werkgelegenheid voor de kleinere keuterboeren.

De vraag blijft....zijn het reeds bestaande hoeven die worden omgedoopt tot leengoed of zijn ze werkelijk door de hertog of zijn ‘zetbazen’ gesticht?

Naast die leengoederen spelen ook in het kader van verdere ontginning van

Schijndel de grote pachthoeven van met name Bossche kloosters een belangrijke rol. Bekend tot op heden zijn in ieder geval de twee Nonnenbossche hoeven uit 1303, toebehorende aan het Clarissenklooster uit ‘s-Hertogenbosch en daarom ook wel bekend onder de naam Clarissenhoeven, de Baselaarshoeve [1513] van de paters van de Baseldonk uit ‘s-Hertogenbosch, de hoeve ‘Creijspot’ [1433] van het Bossche Geefhuis en de Zusters van Orthenhoeve [1740].

Strijd om de heide

In 1311 krijgen de inwoners van Rode van de hertog van Brabant hun heide in erfpacht. Dit heidegebied strekt zich uit van Schijndel tot aan de grens van Breugel met een totale oppervlakte van zo'n 2000-3000 hectaren. Het deel tussen Sint-Oedenrode en Schijndel beslaat een oppervlakte van 1200 hectaren.

Grondeigenaren uit Schijndel konden tegen betaling het gebruiksrecht van stukken van die heide kopen. Voor de gehuchten Wijbosch en Eerde was gebruik van die gemeenschappelijke heide van levensbelang binnen het agrarisch bedrijf. Door roofbouw en kaalslag waren daar veel zandverstuivingen ontstaan en stukken eigen heide verdwenen.

Het Rooise dorpsbestuur en hun zgn. gezworenen kweten zich uitstekend van hun taak van verscherpt toezicht op de Roderheide en deelden boeten uit aan hen die zich niet aan de regels hielden.

Dat heeft liefst vijf eeuwen lang tot spanningen geleid tussen beide gemeenten.

Een zegel uit 1300 van hertog Jan II te paard dat in Brusselse rekenkamer vaak aan uitgiftebrieven uit die periode werd gehangen.

Proces voor de Raad van Brabant

Halverwege de 15e eeuw wordt er een proces gevoerd voor het hoogste rechtcollege nl. de Raad van Brabant te Brussel. Het Roois dorpsbestuur wil het liefste alle buiteneigenaren weren en vooral de Schijndelaren, wier activiteiten erg schadelijk zijn voor die van Sint-Oedenrode. Schijndel wordt uitgedaagd om aan de herzogelijke rentmeester bewijzen te overleggen, dat het op basis van rechtsgeldige brieven recht zou hebben op gebruik van de heide. Van Schijndelse kant huurt men procureur Jan Kievit in om, samen met 220 inwoners die zijn actie ondersteunden, het proces te beginnen. Men beroept zich vooral op het gewoonterecht. Op 23 november 1451 volgt de definitieve uitspraak, maar het probleem blijft onopgelost en de vete duurt voort. In 1589 volgt weer een nieuw proces. Omdat de heidemeesters, die te paard en gewapend met een pistool de heide inspecteerden, voor de zoveelste keer weer iets onrechtmatigs hadden ontdekt. Een groep Schijndelaren die plaggen en turf aan het steken waren,

Een van de heidegebieden zoals die in vroeger eeuwen door heel Brabant te zien waren.

werden zelfs in de boeien geslagen en hun paarden en karren in beslag genomen. In 1649 volgt een nieuw proces nu voor de Raad van State, het adviesorgaan van de Staten Generaal. Uiteindelijk worden in 1750 nieuwe grenspalen geplaatst bij de grenspunten gelegen bij de hoeve Ten Heesak-

ker, de Luiseik, het Hermalen, het Hoefken, waar vroeger de paal 'Paulus Rossemscamp' stond en nog een paal 'achter de Bergen naast de weg van Schijndel naar de Koevinger ter hoogte van het Hoogheken. Het conflict leek enigszins opgelost, maar schijn bedriegt.

Definitieve regeling in de 19e eeuw

Een 18e-eeuwse kaart van de verdeling van de Schijndelse en Rooiseheide met de grenspunten ingetekend door landmeter Francis van de Weijer zoals opgenomen in het manuscript van koster A.C.Brock uit Sint Oedenrode.

In de Franse Tijd [1795-1813] ontbrandt de kwestie weer in alle hevigheid als gesproken wordt over verkoop van heidepercelen. Een oplossing lijkt ver weg totdat Schijndel in 1842 met het voorstel komt de heide

opnieuw te verdelen, want die indeling van 1750 heeft tenslotte niets uitgemaakt. Een scheidingssloot tussen beide gemeenten zou de oplossing moeten brengen. Die komt op 15 augustus 1864 tot stand waardoor de ge-

meente Schijndel werd uitgebreid met 100 bunder ontgonnen land en 400 bunder woeste grond. Daarna is binnen de Schijndelse Heide de verkoop begonnen van vele heidepercelen en de verkaveling definitief ingezet.

Nieuwe functie voor de Vlagheide

Koeien op de Vlagheide.

Na die eeuwenlange discussies is het nu boeiend om te zien hoe de laatste jaren de gezamenlijke gemeenten Veghel, Sint Oedenrode en Schijndel begonnen zijn aan een intergemeentelijk masterplan om de bekende Vlagheide een nieuw aanzien te geven. Men wil onder meer een kwalitatief verbeterde toeristisch-recreatieve infrastructuur van het hele gebied gelegen tussen de Vlagheide, Eerdse Bergen, Koevinger en Logtenburg. Ook bestaan er plannen om een ecologische verbidings-

zone te creëren tussen de Beekse Waterloop en de Biezenloop. Tegelijkertijd zullen de militaire complexen een geheel andere bestemming gaan krijgen. De grote 'vuilnisbelt' van weleer zal onderdeel uitmaken van deze nieuwe plannen en zo is het wederom de mens die ingrijpt in het landschap, zoals hij dat alle eeuwen door heeft gedaan. Een goed doortimmerd plan met veel historische, geologisch en cultuurhistorische informatie ligt aan de uitvoering ten grondslag.

Schouten, schepenen en dorpsbesturen *Schijndel 700*

Hoog- en laagschout en kwartierschouten

De aanhef van de schoutsrekening van hoogschout Ywaen Smollen of de Mol uit 1450.

De hertogen van Brabant hebben het bestuur van deze regio in handen gegeven aan hun directe plaatsvervangers nl. de verschillende schouten. Zo kennen we de hoogschout en de laagschout van 's-Hertogenbosch aan het hoofd van de Meierij. De hoogschout treedt in hoofdzaak op in criminele en de laagschout in civiele zaken. Het Meierijs grondgebied wordt vervolgens vanwege de bestuurbaarheid ervan in vier kwartieren verdeeld nl. Peelland, Kempenland, Oisterwijk en Maasland.

Aan het hoofd van elk kwartier wordt een kwartierschout aangesteld, die ook weer een stadhouder of vervanger onder zich heeft. Die kwartierschout belegt o.a. vergaderingen met afgevaardigden van alle plaatsen in zijn kwartier.

Zo zijn er tot op de dag van vandaag van Peelland archiefstukken te raadplegen zoals notulen van de kwartiersvergaderingen, particuliere rekeningen van de kwartierschouten, declaraties van allerlei afgevaardigden vanuit de kwartiersvergadering en tenslotte de kwartierscorrespondentie.

Schijndel onderdeel van kwartier Peelland

Foto van het wapen van Peelland waarvan het origineel te vinden is in het Noord Brabants Museum.

Het kwartier Peelland is het grootste van de vier kwartieren. Aanvankelijk is Sint Oedenrode de hoofdplaats maar in een latere periode wordt die rol overgenomen door Helmond. Het valt samen met het grootste deel van ZO-Brabant en omvat de volgende plaatsen: Aarle Rixtel, Asten, Bakel en Milheeze, Beek en Donk, Budel, Deurne en Liessel, Erp, Geldrop, Heeze en Leende, Helmond, Liempde, Lierop, Lieshout, Maarheeze, Mierlo, Nuenen met Gerwen en Nederwetten, Schijndel, Someren, Son en Breugel, Soerendonk, Sterksel, Stiphout, St. Oedenrode, Tongelre, Veghel en Vlierden. De reguliere vergaderplaats is vanaf eind 16e eeuw herberg de Wildeman in Helmond. De structuur van die kwartieren is blijven bestaan tot aan de Franse Tijd. In het wapen van het kwartier Peelland prijken drie molenijzers.

Dorpsbestuur in 1309

Elk dorp binnen het kwartier bekleedt overigens een zelfstandige positie. Als de hertog van Brabant op 6 december 1309, dus 700 jaren geleden, de bekende uitgiftebrief van de gemene gronden uitvaardigt, geeft

hij aan de inwoners het gebruiksrecht over de woeste gronden. Men mag aannemen dat toentertijd al een dorpsbestuur actief moet zijn geweest waaraan hij die brief heeft geschreven. De hertog geeft ook de

exacte begrenzing aan van het grondgebied. Het is dit schrijven uit 1309 dat door het gemeentebestuur beschouwd wordt als dé basis om in 2009 het 700-jarig bestaan te vieren! Men ziet hierin een vorm van legalisatie van een schepenbankcollege dat het Schijndels grondgebied in eigen beheer krijgt.

Schout en schepenen, vormen samen de schepenbank, een college van zeven wijze mannen. Ze worden benoemd door de kwartierschout van Peelland. Dat college bestuurt en regelt tegelijk de lokale rechtspraak. In de praktijk worden deze bestuurders bijgestaan door diverse andere functionarissen. Dat zijn o.a. de dorpssecretaris en zijn vervanger en de aangestelde bode, armmeesters (ook wel H. Geestmeesters genoemd), de kerkmeesters en de 'borgemeesters' verantwoordelijk voor de dorpshuishouding en aanverwante zaken. Verder collecteurs van allerhande belastingen, een vorster of schutter verantwoordelijk voor orde en veiligheid op straat samen met de nachtwaker die in de avonduren zijn ronde maakt. Tenslotte de gezworenen als vertegenwoordigers van de verschillende hertgangen of gehuchten.

Een rond 1350 nieuw vervaardigde kopie van de originele akte uit 1309 omdat het origineel blijkbaar was verbrand – ook deze kopie is in 1944 weliswaar beschadigd geraakt maar redelijk gerestaureerd.

Een eigen zegel en gemeentewapen

Het huidige wapen van de gemeente Schijndel en vroegere schependomszegels van het dorpsbestuur.

Een dorpsbestuur wat zichzelf respecteert hanteert een zegel of een wapen. Van de oude schepenbank Schijndel heeft burgemeester Piet Verhagen in de tweede helft van de 19e eeuw de tot dan toe bekende schependomszegels nagetekend nl. een model uit resp. 1382, 1636 en 1819. In 1815 vraagt het gemeentebestuur bij de Hoge Raad van de Adel een nieuw wapen in azuurblauw aan met de beeltenis van Sint Servatius erin met in zijn rechterhand de kromstaf en in

zijn linkerhand een rozenkrans. In 1950 wil het gemeentebestuur graag overgaan tot wijziging van dit wapen. Het zal tot aan het Koninklijk Besluit van 14 april 1958 duren eer de definitieve goedkeuring binnen is en dan krijgt Schijndel een wapen met de volgende kenmerken: het wapenschild is verdeeld met links in goud drie wassenaars van sabel, herinnerend aan het familiewapen van de familie Van der Leck en geplaatst 2 boven en 1 onder, met daaronder in zilver een

jonge eikenboom van sinopel; rechts de H. Servatius met in de rechterhand de kromstaf en zijn linkerhand een sleutel, alles van goud; tenslotte boven het schild een gouden kroon van drie bladeren en twee parels. Als toelichting wordt dan nog aangegeven dat de eivormige afbeeldingen in de kroonvoet rood zijn en de ruitvormige groen. De inkt in de kroonvoet is rood en de parels tussen en op de kroonbladeren behoren in zilver te worden weergegeven.

De Bodem van Elde, een apart gebied

Vrij kort na de uitgifte van 1309 volgt een nieuw hertogelijk schrijven. Dit betreft het gebied dat nu nog bekend is als de Bodem van Elde. Op 13 juni 1314 wordt de westelijke helft van Schijndel met de hertgangen Borne en Elde door de hertogelijke rentmeester in erfpacht gegeven aan vier lokale heren uit resp. Sint Oedenrode, Boxtel, Schijndel en Gemonde. Vier rechtsgebieden ofwel Vier Gemalen, nog herkenbaar in van de straatnamen binnen de Bodem van Elde. Deze heren treden op namens alle inwoners van dit territorium. Ze krijgen de opdracht een deugdelijk reglement te ontwerpen met allerlei verordeningen en maatregelen t.a.v. het gebruik van dat gebied.

Dat reglement wordt ter goedkeuring uiteraard voorgelegd aan de hoogschout van 's-Hertogenbosch. De Bodem van Elde komt onder toezicht te staan van acht schutters, van ieder dorp twee, die een eed van trouw moeten afleggen. Onrechtmatig gebruik van dit grondgebied wordt beboet. Naast het gebruik is ook het onderhoud van de wegen en waterlopen e.d. prima geregeld. In 1802 heeft de bekende landmeter Hendrik Verhees een mooie kaart getekend van de Bodem van Elde. In dat jaar wordt 'de Bodem' na een bestaan van bijna vijf eeuwen onder de vier gemeenten verdeeld.

Een van de vele wegen in de Bodem van Elde.

Van raadkamer naar raadhuis

Een bestuurscollege vraagt natuurlijk om vergaderruimte. Van het oude dorpsbestuur is uit de middeleeuwse periode helemaal niets bekend. In 1663 pas krijgen we in de oude archieven een aanwijzing dat men vergadert in een van de kamers van herberg de Valk, gelegen naast het huidige pand Hoofdstraat nr. 85. Daar zou ook een lindeboom gestaan hebben en een aanplakbord. In de 18e eeuw bouw men een eenvoudig raadhuis en schooltje op het kerkhof van de Servatiusparochie. Naarmate de gemeente groeit is er behoefte aan een

ruimer gebouw en daarom laat men in 1791 een zeer fraai raadhuis bouwen in de Hoofdstraat, naast het huidige pand van slagerij Van Rooij uit 1893. Dat raadhuis is in 1944 tijdens de granaatweken dusdanig verwoest dat het uiteindelijk is gesloopt. Tijdelijk heeft men toen villa Rozenburg in gebruik genomen als gemeentehuis, waarna in 1957 het gebouw aan de Markt is betrokken. In de jaren '90 van de 20e eeuw is dat weer fors uitgebreid, zodat alle gemeentelijke afdelingen onder één dak konden worden ondergebracht.

Het oude raadhuis in de Hoofdstraat dat in de jaren 1791/92 is gebouwd, raakte zwaar beschadigd in 1944 en werd begin jaren '50 van de vorige eeuw gesloopt.

Schouten schepenen en dorpsbesturen *Schijndel 700*

Veranderingen in en na de Franse Tijd

Nadat de Fransen ons land zijn binnengevallen in 1794-1795, volgt een periode tot 1813 waarin de invloeden vanuit Frankrijk merkbaar worden. Dat betreft met name de visie van Napoleon op een aantal zaken. Bestuurlijk en qua wetgeving gaat er veel veranderen. De functie van de oude schepenbanken maakt plaats voor een college van een locale burgemeester met zijn wethouders. Qua rechtspraak in burgerlijke zaken valt Schijndel tot 1838 onder het vrederecht van Sint-Oedenrode, na 1838 onder kantongerecht Boxtel en vanaf 1877 kantongerecht Veghel. Zwaardere civiele zaken en strafzaken vallen onder de rechtbank van het arrondissement Eindhoven en vanaf 1877 die van 's-Hertogenbosch. Er verschijnt een wetboek van strafrecht. De Burgerlijke Stand wordt ingevoerd, evenals de dienstplicht. Voor-

bereidingen worden getroffen voor de uitwerking van nieuwe vormen van grondbelasting waaraan in 1832 de invoering van het kadaster wordt gekoppeld. In deze periode wordt de basis gelegd voor nieuwe maatschappelijke structuren. Nadat het Koninkrijk der Nederlanden een feit is geworden, ziet men de koningen met hun ministers hard werken aan een nieuwe infrastructuur, een uitgebreid wegen- en waterwegennet, kortom....de toestand van vóór 1795 keert niet meer terug. Schijndel krijgt betere verbindingswegen de zgn. grindwegen met de omliggende gemeenten. Ook de aanleg van de Zuid Willemsvaart zal van invloed zijn op de algemene economische positie. De huidige regelgeving en bestuursstructuur is veelal te herleiden tot deze vernieuwingsgolf op Franse leest geschoeid.

De portretten van de opeenvolgende burgemeesters vanaf 1811 tot heden:

J. van Beverwijk [1810-1831]
L. van Doorn [[1832-1843]
W. Verhoeven [1844-1874]
P.A. Verhagen [1874-1889]
H.L. Manders [1890-1919]
J.J. Janssens [1919-1937]
W.J.N. de Wijs [1937-1952]
A. van Tuijl [1952-1975]
G. Scholten [1976-1998]

Schijndel 700

Ups en downs binnen de kerkgemeenschap *Schijndel 700*

Germaanse cultuur en beginnend christendom Dinther moederkerk van Schijndel

Het christendom was 2000 jaar geleden een 'nieuwe godsdienst' binnen het Romeinse Rijk. Ondanks de tegenwerking die de eerste christenen ondervonden, hadden zij al vroeg de behoefte om onder de overheersing van de Romeinen in onze streken het woord van God te verkondigen. Vooral toen de macht van de Romeinen gaandeweg de 5e eeuw beduidend minder werd en het Germaanse Rijk zich begon te ontwikkelen, denk aan Clovis, Pepijn de Korte, Karel de Grote. Rond de 7e en 8e eeuw treedt blijkbaar een nieuwe fase in nadat in de voorgaande eeuwen veel oude nederzettingen weer langzaam maar opnieuw waren betrokken. Binnen de katholieke kerk bestond altijd al de behoefte om binnen de Germaanse cultuur van die dagen het christendom te gaan preken. In de 4e eeuw is het bisdom Tongeren [België] gesticht waar Servatius bisschop is. Hij overlijdt in 384.

Volgens kerkhistorici is het uitgesloten dat hij al in onze streken tot de evangeliepredikers behoord zou hebben. Het feit dat er in de directe omgeving Servatiuskerken aangetroffen worden heeft meer met het Maastrichtse Servaaskapittel te maken dan met de bisschop zelf. Dat kapittel is ontstaan binnen het nieuwe bisdom Luik-Maastricht. Van daaruit lijkt de missionering in deze streken te zijn aangepakt door o.a. Lambertus [670-705] en Hubertus [705-727]. Ook Willibrordus, die opereert vanuit de grote abdij te Echternach en missionaire activiteiten krachtig stimuleert, krijgt in onze regio veel schenkingen van vooraanstaande lieden, die hem in zijn stre-

Beeld van Sint Servatius zoals dat is verwerkt in het hoofdaltaar van de Servatiuskerk en het Servatiusbeeld van de parochie Wijbosch.

ven duidelijk ondersteunen. Niet alleen in de Kempen maar ook zeker binnen Peelland zien we hoe Echternach actief is geweest in de driehoek Deurne, Bakel en Vlierden getuige de Willibrorduskerken aldaar. Ook vanuit de abdij van Sint Truiden worden her en der parochies met eenvoudige kerkgebouwen gesticht o.a. te Alem en de omgeving van Stiphout en Gerwen met hun Trudokerken. Schijndel krijgt via het genoemde Servaaskapittel zijn Servatiuskerk, zoals we die ook kennen uit Brabantse plaatsen als Dinther, Erp, Lieshout, Megen, Oijen en Westerhoven. Voorts kennen we ook nog de vele Brabantse Lambertuskerken die zijn gesticht vanuit het Lambertuskapittel

te Luik. Veel bijzonderheden zijn overigens over die vroege missionering en parochiestichtingen niet bekend. Het blijven voor de Schijndelse geschiedenis en van heel veel andere dorpen uitgesproken duistere eeuwen. Dat Schijndel ook iets te maken had met de abt van Sint Truiden wordt duidelijk in 1257 als deze abt doorreis naar Alem, Schijndel aandoet. Hij had hier onroerend goed liggen bij herberg de Roode Leeuw zoals later blijkt, waarover een cijns betaald moest worden. Hij logeert in deze herberg en de Schijndelse bevolking wordt geacht te zorgen voor kost en onderhoud tijdens zijn kortstondig verblijf.

De Dintherse Servatiuskerk wordt beschouwd als de moederkerk van Schijndel. Paus Innocentius II noemt haar in 1139 de 'Ecclesia de Dinthre'. Het schijnt in die tijd nog een houten kerk geweest te zijn die in 1384 is gerestaureerd en tevens vergroot. Het huidige kerkgebouw heeft in 2001 de status van rijksmonument gekregen. Hoe de relatie moederkerk-dochterkerk precies is ontstaan blijft voorlopig duister. Een en ander is afgeleid uit het feit dat, toen in 1331 de Schijndelse parochie haar zelfstandigheid kreeg, daaraan goedkeuring is verleend door allereerst Adolf de bisschop van Luik, maar ook door Henricus van Amstel die als pastoor van Dinther, maar ook als rechtstreekse vertegenwoordiger van het Maastrichtse Servaaskapittel, werd gezien als 'patroon' van de kerk

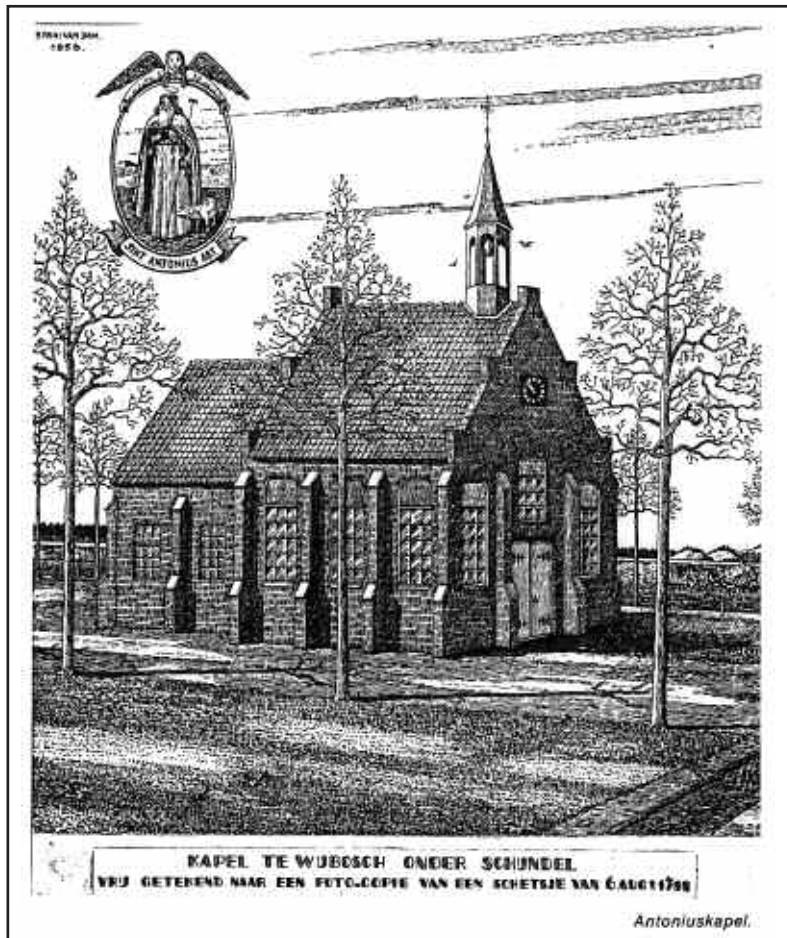
van Schijndel. Met die zelfstandige status is tevens vastgelegd dat de Servatiusparochie zou bediend worden door een pastoor op locatie als directe zielzorger en een zgn. 'vicarius perpetuus' een eeuwigdurende vervanger, die inkomsten verwierf, maar geen dienst deed als parochieherder ter plaatse. De eerste vicarius is een zekere Leonius van Erp. Ruim voor die zelfstandige status is al een conflict beslecht [1305] tussen de dienstdoende pastoor en zijn collega van Berlicum over de juiste parochiegrenzen, waarover 'herhaaldelijk onenigheid' had bestaan. Dat moet dus al in de 13e eeuw gebeurd zijn. Over de aller vroegste kerkgeschiedenis van Schijndel is eigenlijk tot op heden geen enkel dossier gevonden dat nieuwe informatie kan bieden.

Dorpsgezicht met kerk te Dinther van H.Knip ca. 1889 [museum Uden]

Stichting van de Wijbossche kapel

De tekening van de Wijbossche kapel uit 1788 door Hendrik Verhees, hertekend door Bernard van Dam.

Hoe de stichting van de Wijbossche kapel in 1428 op het goed van Aert Eggen tot stand is gekomen wordt helaas nergens beschreven. Is het een bewuste afsplitsing geweest van de Servatiuskerk in het dorp, omdat de Wijbossche gemeenschap inmiddels sterk is uitgegroeid? Het blijft gissen. Bij een erfdeling een jaar tevoren, op hetzelfde goed, wordt er met geen woord gerept over een kapel. Maar in 1428 vermaakt Hendrik Jan van Dort een legaat aan de Antoniuskapel en dat is de reden dat men vasthoudt aan 1428 als stichtingsjaar. Een tweede reden is het feit dat men in 1448 spreekt van 'de onlangs opgerichte kapel'. Er zullen nog vele legaten en schenkingen volgen. Aan de kapel is altijd een rector verbonden geweest en in de archieven spreekt men ook regelmatig over kapelmeesters, verantwoordelijk voor inkomsten en uitgaven en het onderhoud. Begin 17e eeuw worden bomen geplant rondom

de kapel, terwijl de gekapte bomen aangewend werden voor de reparatie van dit eenvoudig godshuis. In 1660, dus tijdens de schuurkerkperiode, dient de hervormde schoolmeester Smets een aanvraag in bij de Raad van State om de kapel als gratis woonruimte te mogen betrekken, omdat de gemeente niet bereid is hem een geschikte woning aan te bieden. Over de geschiedenis van de kapel tussen 1648 en 1836 is eigenlijk niets bewaard gebleven, behoudens dan een enkele losse aantekening. Bij een storm in 1836 waait het torentje met de klok van de kapel af en het verval van het gebouw is dusdanig, dat de gemeente Schijndel besluit ze in 1850 af te breken. Restanten van de kapel zijn bij een archeologische veldverkenning ter plaatse precies getraceerd. Het bewaarde tabernakel is sinds enige jaren in gerestoreerde vorm aangebracht in de huidige wegkapel aan het Kapeleind.

Servatiuskerk in protestantse handen

Na de val van 's-Hertogenbosch in 1629 ontstaat een hele vervelende situatie voor de hele Meierij en dus ook voor katholiek Schijndel. Er volgt een periode van protestantse overheersing. Priesters worden ver-

jaagd, kerken moeten sluiten, godsdienstoefeningen in het openbaar zijn verboden en ongeoorloofde plechtigheden als bedevaarten, processies e.d. worden scherp in de gaten gehouden, stevig beboet of wreed verstoord en zijn uit den boze. Heilige huisjes of wegkapelletjes moeten worden afgebroken, beelden en kruisen mogen niet openlijk vertoond worden....kortom, alle katholieke gebruiken worden geweerd. Het enige ware geloof is dat van de hervormde religie vindt men van hogehand. Uiteindelijk moet de katholieke geloofsgemeenschap zelfs haar Servatiuskerk afstaan en is men verplicht elders ter kerke te gaan. Dat brengt tussen beide groeperingen heel veel ongewenste spanningen te weeg. De Servatiuskerk is eigenlijk veel te groot voor het handjevol protestanten dat in Schijndel woont. Men plaatst een groot tussenschot in het gebouw, dat deels wordt gebruikt als opslagplaats en deels als ruimte voor de hervormde diensten. Beelden en ornamenten worden weggehaald en misschien is het interieur wel wit gekalkt. De eerste predikant die te Schijndel wordt aangesteld is dominee Robertus Immens.

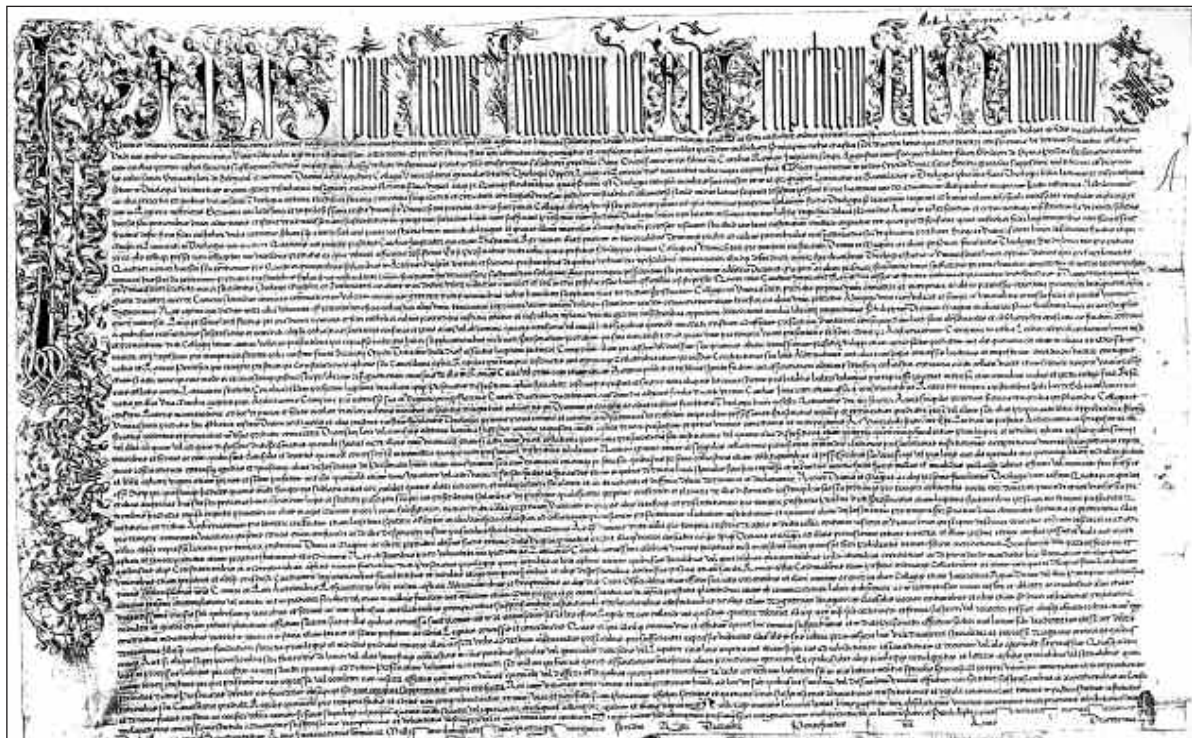
Oud interieur van de Servatiuskerk met zijn basiliekvorm zoals die is herbouwd in 1839 terwijl de middeleeuwse kerk voorzien was van kruisbeuken.

Rechten en plichten van Leuvense doctoren in de theologie

Het personaatschap van de Servatiuskerk is altijd in handen geweest van het Servaaskapittel uit Maas-tricht. Vroeger werd een pastoor ook wel aangeduid met de titel 'persoon' of 'persoen' in middeleeuwse geschriften. Daar is die term 'persoonaat' van afgeleid. In het jaar 1545 komt daar verandering in. Keizer Karel V laat op 24 april van dat jaar weten er geen bezwaar tegen te hebben dat de Heren Doctoren van de Theologische Faculteit te Leuven dat personaatschap overnemen en dus voortaan de pastoors benoemen. Deze beslissing is overigens wel aan-

gevochten, maar de Raad van Brabant beslist dat de overname geheel rechtmatig is. Op dat moment is Philippus van Doorn, of de Spina, pastoor vanuit het Sint Janskapittel van 's-Hertogenbosch en tevens proost van het Servaaskapittel. Op 4 december 1545 volgt de pauselijke bulle door paus Paulus III, een kalligrafisch hoogstandje. Daarmee krijgt Leuven de rechten op de inkomsten van de zgn. grote tienden. Dat betekende, dat men het recht kreeg op 1/10 deel van de oogst op de akkers die binnen bepaalde tiendklampen lagen. Nieuwe pas-

toors worden voortaan door Leuven benoemd. Leuven is ook verplicht te zorgen voor het onderhoud van het kerkgebouw en de levering of het vergieten van de zgn. tiendklok, de klok die geluid werd op het moment dat men op de tiendplichtige akkers dat tiende deel van de oogst kwam opeisen en weghalen. De laatste geleverde tiendklok heeft Leuven geschonken in 1741, een grote en tevens de oudste klok die nog steeds in de Schijndelse toren hangt. Ouder is overigens het Angelusklokje in het torentje op het dak van de kerk, dat uit 1686 stamt.

De bulle van paus Paulus III uit 1545 met het kalligrafisch randschrift waarin hij het patronaatsrecht over de Schijndelse parochie in handen geeft van de Heren Doctoren van de Theologische Faculteit te Leuven.

Schuurkerkperiode

De roomse pastoor vlucht naar Uden, gelegen in het vrije en neutrale land van Ravenstein, waar ook veel van zijn collega's naar toe zijn gegaan. De Schijndelse bevolking zal aanvankelijk godsdienstige oefeningen hebben gehouden in particuliere huizen, totdat op de grens van Veghel en Uden in de buurtschap de Haen een eenvoudig 'kerkenhuis of kerk-schuur' verrijst voor de gelovigen uit Sint Oedenrode, Veghel en Schijndel. Na de komst van de Fransen is 1672 worden de regels wat versoepeld en krijgt Schijndel een eigen schuurkerk ergens tussen Elschot en de Molenheide. Ze heeft gelegen in de buurt van het oude 'Verckenstraetje' en is ingetekend op de tiendkaart uit 1757 als 'oud kerkenhuys'. In 1694 volgt een schuurkerk aan de Heikant die in gebruik blijft tot 1771. In dat jaar mag er weer een nieuwe gebouwd worden. Overigens is op last van de overheid deze schuurkerk diverse malen gesloten geweest nl. 1698, 1740 en 1751, omdat zgn. 'paapse stoutigheden' ofwel ontoelaatbare praktijken door de katholieken aan het licht waren gekomen.

Dit monument in Mariaheide onder Uden met ingemetselde steen op de overgang van de Meierij van 's-Hertogenbosch en het vrije land van Ravenstein herinnert aan de plaats waar eens een schuurkerk stond waar men ook vanuit Schijndel gebruik van maakte.

Teruggave Servatiuskerk en bouw 'Bloemenkerkje'

De Franse Tijd bracht de vrijheid van godsdienst weer terug en ook de sinds 1648 aan de protestanten toegewezen katholieke kerken kwamen weer in handen van de katholieken. De definitieve teruggave van de Servatiuskerk op 23 juli 1811 heeft heel wat voeten in aarde gehad. Het overbruggen van de tegenstellingen tussen katholieken en hervormden bleek geen gemakkelijke klus. Uiteindelijk is een minnelijke schikking getroffen, maar de relatie tussen de 3047 katholieken en 32 hervormden was er niet beter op geworden. Grootste struikelblok was de erbarmelijke staat van onderhoud waarin de Servatiuskerk verkeerde na ruim 160 jaren in handen van anderen te zijn geweest. Een uiterst gedetailleerd restauratierapport van de Boxtelse Gerit Heesels laat nauwkeurig zien welke noodzakelijke reparaties uitgevoerd moeten worden. Tenslotte besluit het gemeentebestuur om de domineeswoning uit 1776 [nu Hoofdstraat

146], die tot de gemeentelijke eigendommen behoort, aan de hervormden in volle eigendom af te staan. Bovendien ontvangen ze een subsidie van f 7000,= nl. f 6000 voor de bouw van een eigen kerkje en f 1000 voor het onderhoud ervan. Ook kopen de katholieken van de armentafel of H.Geestafel de helft van een akker naast het huis van de dominee en schenken die grond aan de hervormden, zodat ze daar hun kerk kunnen bouwen. Op 6 augustus 1808 volgt daarvoor de koninklijke goedkeuring via de minister van eredienst. In 1810 wordt het kerkje gebouwd en op 26 januari 1811 in gebruik genomen. Saillant detail...de schilder heeft boven de ingang 1808 geschilderd, terwijl het de bedoeling was geweest dat er 1810 op zou komen staan, het jaar van voltooiing. In de volksmond heeft men het 'het Bloemenkerkje' gedoopt, omdat er lange tijd een bloemboetiek in gevestigd is geweest en nu dus een architectenbureau.

Het Hervormd Kerkje

Verplaatsing van het kerkhof

De ingang van de huidige begraafplaats aan de Rietbeemdweg met het hekwerk en de engelen die de ingangspoort flankeren.

Sinds onheuglijke tijden, zo schrijft Wiro Heesters, is het kerkhof, gelegen rondom de Servatiuskerk, de gemeenschappelijke begraafplaats geweest. In het verleden was een kerkhof de plaats waar soms volksvergaderingen werden gehouden of waar een delinquent zijn toevlucht kon zoeken, omdat het gold als een soort 'neutrale plaats' waar niemand rechten had. In 1949, en ook bij recent archeologisch onderzoek, is inderdaad duidelijk gebleken dat deze begraafplaats vanaf de middeleeuwen in gebruik is geweest.

Bij de teruggave van de grote kerk aan de katholieken moet het kerkhof er enigszins desolaat bij gelegen hebben en stond er van alles opgestapeld. De oude kerkhofmuurtjes

waren helemaal vervallen. Het kostte de katholieke gemeenschap f 1800,= om alles goed hersteld te krijgen. Overigens zijn in Schijndel ook overledenen begraven in het kerkgebouw zelf. Bekend zijn de graven van enkele pastoors zoals Heymeric van de Velde [1440], Henricus Tectoris van Bladel [1524], Andreas van den Bogaert [1636], dominee Dirk Frickenius [1794] op het priesterkoor en enige notabelen in het middenschip. Al die graven zijn, vermoedelijk bij de vergroting van de Servatiuskerk in 1838/1839 geruimd. In het bestek van die grootscheepse verbouwing is in ieder geval sprake van acht 'hardsteenwerken' ofwel oude zerken die zijn weggehaald om dienst te doen als dorpel voor de in-

gangen van de kerk en de sacristie. Men heeft toen de resten in een soort verzamelgraf bij elkaar gelegd en afgedekt met de grafsteen van Jan van Amstel. Later is ook dat geruimd en is de steen van Jan van Amstel ingemetseld in de muur in het portaal onder de toren. Tijdens de regering van koning Willem I [1814-1840] is een landelijke verordening uitgevaardigd daterend uit 1827 met betrekking tot de parochiekerkhoven die veel te dicht bij de huizen gelegen waren. Voor Schijndel betekende dit...de aanleg van een nieuw kerkhof. In 1829 komt de begraafplaats aan de Rietbeemdweg gereed, hetgeen betekent dat daar al weer zo'n 180 jaren lang de overledenen worden begraven.

1884, 1929 en 1948

Nieuwe parochies

Collage van de drie nieuw gestichte parochiekerken van Wijnbosch, Boschweg en Hoevenbraak.

Ondanks een forse vergroting en wijziging van de middeleeuwse Servatiuskerk met zijn kruisbeuken in een soort basiliekachtige bouw met een ruim middenschip en twee langwerpige zijbeuken, blijkt deze in de tweede helft van de 19e eeuw toch te klein. Er is toen grond aangekocht waarop men graag een nieuw kerkgebouw had willen zetten. Dat is niet doorgegaan. Er is voor een andere oplossing gekozen nl. het successievelijk stichten van nieuwe parochies in de verder

van het centrum af gelegen woonkerken zoals Wijnbosch [1884], Boschweg [1929] en later ook Hoevenbraak [1948]. In Wijnbosch, op initiatief van pastoor Caspar van Vroonhoven een Servatiuskerk, die overigens in de oorlog totaal verwoest is en nadien niet meer in zijn oude vormgeving is herbouwd. De Boschwegse kerk van bouwpastoor Pessers en architect Christ van Liempd, toegewijd aan O.L.Vrouw van de H. Rozenkrans en tenslotte de Pauluskerk in de wijk Hoevenbraak met als bouwpastoor Chr. Vinken.

Terug naar de middeleeuwse situatie

Het is een interessante ontwikkeling dat men de laatste jaren, na de aanvankelijke afspittingen van de hoofdparochie met hun eigen parochiebesturen, weer van alles in het werk stelt om te komen tot één centraal parochiebestuur over de bestaande 'deelparochies'. Voorlopig blijven de diverse locaties nog wel gehandhaafd, maar bestuurlijk wordt een verdere invulling van die eenheid nagestreefd.

De ontkerkelijking en sterke teruggang van het aantal praktiserende katholieken vergt een andere aanpak en het in stand houden van dure kerkgebouwen vraagt om andere oplossingen.

De Pompstraat met uitzicht op de St. Servatiuskerk; links het Jan Heestershuis

Misschien breekt nog eens de tijd aan dat we terugkeren naar de middeleeuwse oerparochie en de grote

Servatiuskerk op de lange termijn weer het kerkelijk en liturgisch middelpunt van het dorp gaat worden!

Een monument in een monument

Het voorfront van het bekende Smitsorgel uit 1852.

De Servatiuskerk is een monument. De karakteristieke 'Kempische' toren die vermoedelijk 14e-eeuws is, heeft men in de jaren 1455-1457 moeten repareren evenals het middenschip van de toen nog kruisvormige kerk. Het interieur met veel ornamenten in houtsnijwerk, die alle dateren van rond 1845-1865, heeft een warme uitstraling. Het hoogaltaar [1858], de kruisweg [1846], de communiebank [1855], de preekstoel [1855], de biechtstoelen [1865], de beelden op de consoles uit begin 20e eeuw, het zijn juweeltjes om te zien en passen perfect in de gekozen kleurcombinaties van muren en pilaren zoals die zijn aangebracht

bij de laatste restauratie. Speciale vermelding verdient het bekende Smitsorgel uit 1852, gebouwd door de firma Smits uit Reek. In de Brabantse kerken zijn er buiten Schijndel nog maar twee te vinden nl. in Boxtel en Oirschot. Het is een uniek instrument met 1934 orgelpijpen, voorzien van een fraaie balustrade en ombouw van de firma Beuysen uit Boxmeer. Van het orgelfront is door kenners geschreven: "Dit front is misschien wel het meest verbluffende neogotische orgelmeubel van ons land. Samen met de tribune en kolommen vormt dit front een ensemble van grote indrukwekkende schoonheid"

Bouw van de Coeveringse molen

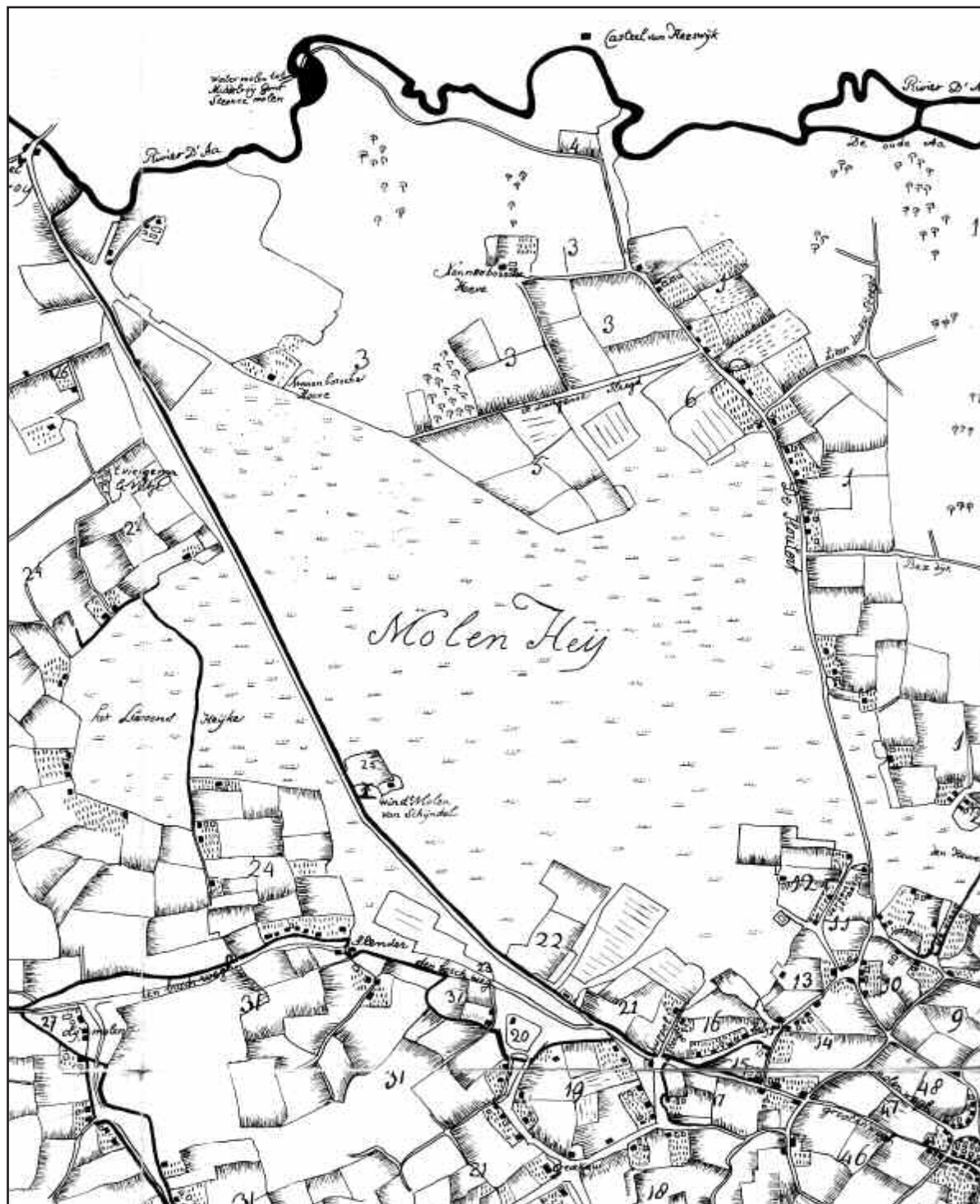
Kenmerkend voor het straatbeeld van Schijndel zijn de diverse korenwindmolens die het dorp rijk is of is geweest. De molengeschiedenis is dan ook een thema dat zeker niet mag ontbreken in dit project. De oudst bekende is de houten standaardmolen of Coeveringsemolen uit 1299, gebouwd door Aert Heijm, de rentmeester van de hertog van Brabant, op het 'drielandpunt' Schijndel, Veghel en Sint Oedenrode. Deze stond precies boven de daar aangebrachte grenspaal. Blijkbaar was het ook een van de oudste molens van ons land. Heijm koos een zéér strategische plek, want zodoende kreeg de eigenaar in een keer het maalrecht binnen drie dorpen. Er zijn heel wat processen gevoerd over dat maalrecht met name nadat zowel Schijndel als Veghel hun eigen windmolen gingen bouwen. In 1944 is de molen (zie foto) getroffen door granaatvuur en volledig verwoest tijdens de hevige gevechten tussen Duitsers en Geallieerden.

Door heemkundekring De Oude Vrijheid uit Sint-Oedenrode is op die plek een monument geplaatst, ter gelegenheid van 750 jaar stadsrechten. Daarin zijn twee molenstenen verwerkt van zeker 200 jaar oud, afkomstig uit de afgebrande molen. Het is op 18 december 1982 onthuld door oud-molenaar Piet Hoedemakers.

De plaats waar eens de Coeveringsemolen stond is nu gemarkeerd door dit monument, een initiatief van heemkundekring De Oude Vrijheid uit Sint-Oedenrode.

De windmolen op de heide

Fragment uit de tiendkaart van 1757 nl. de omgeving van de Molenheide met molen en molenhuis daarop aangegeven.

Een oude foto van de Coeveringse molen op de grensscheiding van Schijndel, Veghel en Sint Oedenrode.

Andere molens in centrum en Wijbosch

Ook verdient de oude oliemolen in de Borne op 't Oetelaar zeker een eervolle vermelding. Deze olieslagmolen wordt in de archieven al in 1500 genoemd. De Olieeindsestraat, lopend naar het Olieeind, is vrijwel zeker een verwijzing naar de verdwenen oliemolen.

De molens in het centrum zijn van een veel vroegere datum. De bergkorenmolens in de Molenstraat, bekend als Sint Antonius met het varken, is intussen verdwenen. Hij is gebouwd in 1845 door de Schijndelse molenaar Egidius van Will en lag voorheen aan de Molenstraat. Toen hij in september 1944 zwaar beschadigd werd door granaatinslagen was hij in bezit van molenaar Derks. Lange tijd was er nog een maalderij in gehuisvest totdat in 1993 eigenaar W. en Ouden verlof kreeg de restanten van de molen te slopen.

In 1893 bouwt Robertus Duffhues een halfgesloten houten standaardmolen grenzend aan Wijbosch in de Zandkantsestraat. De molen was afkomstig uit het Belgische Charleroi en droeg de naam 'de Zwaluw'. Ook deze is op 21 oktober 1944 door oorlogsschade getroffen en niet meer herbouwd door de familie Duffhues. Adrianus Merckx richtte in 1895 een

houten achtkantige bergkorenmolen op genaamd 'Het Hert' aan de Boschweg nr. 45. Hij is ook bekend onder de naam 'de molen van Van Tartwijk' aan wie hij in 1928 is overgedragen. Deze molen heeft overigens maar een korte bestaansperiode gekend, want nadat hij in 1933 door bliksem getroffen werd, is ook hij niet meer opgebouwd.

Een nóg korter bestaan [1914-1935] was De Hoop beschoren, een molen op de hoek Toon Bolsiusstraat/Voortstraat. Het was een vrij kleine houten standaardmolen, afkomstig uit Kerkdriel. Opdrachtgever was destijds de hotelhouder van De Zwaan, Martinus Goyaerts. De laatste molenaar was Johannes Cornelis van de Ven uit Vessem, die de molen heeft laten afbreken omdat het bedrijf niet meer rendabel was.

Tenslotte kent Schijndel nog de ronde stenen bergkorenmolens de Pegstukken, in 1845 gebouwd door de Belgische gebroeders De Backer. Na herstel van oorlogsschade is deze molen geheel herbouwd. In 1967 besluit de gemeente de molen met ondergrond aan te kopen en deze wordt later enige tijd ingericht als museum voor ambachtelijke handwerkstukken. Deze molen is nog altijd in bedrijf.

De gerestaureerde molen aan de Pegstukken die nog steeds in gebruik is.

Vrij kort na de oprichting van de molen aan de Coevering geeft hertog Jan III in 1346 een brief uit waarin hij goedkeuring verleent voor de bouw van een molen op de nu bekende Molenheide. Die brief is nog eens bevestigd door hertog Philips de Goede in 1463. Bij de stichting is destijds de Schijndelse pastoor Leonius van Erp betrokken geweest, zoals blijkt uit een akte van 1348. Deze molen kan bogen op een lange en boeiende geschiedenis waarin vele eigenaren en molenaars elkaar opvolgen. In 1716 brandt deze in de nacht van 3 op 4 maart tot op de grond toe af, maar goed een maand later ligt er al een bestek op tafel bestaande uit 35 artikelen, op basis waarvan ter plaatse een nieuwe korenwindmolen is gebouwd. Op 5 mei 1808 wordt de molen getroffen door blikseminslag die aardig wat schade veroorzaakt. Uiteindelijk is de molen verplaatst naar de Hoofdstraat, maar ook daar bleek hij niet bestand tegen de storm die in 1836 heeft gewoed. De huidige stenen belt- of bergmolen die er nu staat, genaamd Catharina, dateert van 1837. Het oude molenhuis met omliggende landerijen op de Molenheide ter grootte van ca. 8 lopensen, is na de overplaatsing van de molen verpacht aan een zekere Adriaan den Otter. De Catharinamolen staat bij de bevolking beter bekend als 'de molen van Nefkens', genoemd naar molenaar Jan Nefkens [1878-1964]. Deze molen is op dit moment hard aan restauratie toe, wil hij behouden blijven voor het Schijndelse straatbeeld.

De Gelderse plunderingen De Tachtigjarige Oorlog

Een eeuwenlang conflict, waarvan veel Brabantse dorpen de dupe zijn geworden, is de rivaliteit tussen de hertogen van Gelre en die van Brabant. Op het Brabantse grondgebied zijn nogal wat roof- en plundertochten ondernomen, huizen platgebrand, kastelen verwoest en was de weerloze plattelandsbevolking het slachtoffer van de strijdende partijen. Eind 14e eeuw wordt bv. kasteel Heeswijk bestookt. Toen het niet lukte deze sterke vesting in te nemen, koelde men zijn woede maar op de directe omgeving, waarbij Heeswijk en Dinther het moesten ontgelden. Ook gedurende de 15e eeuw worden regelmatig schermutselingen gemeld. In 1447 krijgt Schijndel van de hertog van Brabant permissie om een verdedigingslinie in de vorm van een 'landweer' aan te leggen tussen Dint-

her en Schijndel om zich te beschermen tegen Gelderse invallen vanuit het Veghels grondgebied. In 1512, ten tijde van het bestuur van landvoogdes Margareta van Oostenrijk, ontbrandt de strijd opnieuw, waarbij Karel van Gelder niets of niemand ontziet. De Meierij wordt wederom strijdtoneel. De stad 's-Hertogenbosch biedt fors weerstand, maar moet toezien dat de Geldersen in Hintham zeven molens in brand steken en op 25 september van dat jaar wordt er op uitgebreide schaal brand gesticht te Schijndel. Zelfs de Servatiuskerk blijft niet gespaard, wordt geplunderd en ook in brand gestoken. Een citaat uit het proefschrift van Adriaenssen naar de kroniek van een zekere Molius luidt als volgt: "In Schijndel en Geldrop werden ook de kerken met de daarin gevluchte boe-

Een prent van de Gelderse veldheer Maarten van Rossum

ren verbrand wat gepaard ging met jammerlijk geschreeuw en het was een rampzalig schouwspel, omdat de mensen er niet uit konden en verbrandden". De Gelderse roversbenden waren beroemd en berucht. Wiro Heesters beschrijft die strijd en merkt op dat Schijndel in dat jaar als 'een grote leeggeroofde puinhoop' het leven van alledag weer moet zien op te pakken. In 1543 staat de legendarische Maarten van Rossum voor de poorten van de stad 's-Hertogenbosch. Hij komt er niet binnen en zijn reactie blijft niet uit. Voor hem was er maar één antwoord.....de dorpen plunderen en de gehele veldtocht onttaardt in een meedogenloze rooverij. Karel V veegt in dat jaar het hertogdom Gelre finaal van de kaart en de rust keert even terug.

Op het moment dat iedereen een beetje op adem is gekomen dient zich wederom veel ellende aan. Het wordt een periode waarin 80 jaren lang [1568-1648] een strijd heeft gewoed tussen de latere Republiek der Verenigde Nederlanden tegen de Spaanse koning die heer en meester was in de zuidelijke Nederlanden. In het Wilhelmus wordt niet voor niets gezongen, dat men de 'Koning van Hispanje' altijd heeft geëerd. Rondtrekkende Spaanse en Staatse leger-eenheden zuigen als het ware de bevolking van de Meierij van 's-Hertogenbosch leeg. Het landschap wordt vernield, vaders en zonen worden gedwongen ter wille van die legers paarden en karren te leveren en zelf, soms over zeer grote afstanden, mee te helpen om bagage en munitie te vervoeren. Ze zijn soms dagenlang onderweg.

Koeien, kalveren, schapen en varkens worden in beslag genomen, hooi en strooi moet aangeleverd worden voor de paarden van de cavaleristen in de diverse garnizoenssteden en we weten niet hoeveel argeloze burgers geld afgeperst is door militairen die zich van alles veroorloofden in zo'n oorlogssituatie. De archieven staan er vol van. Wie niet

meewerkt loopt het risico gegijzeld te worden. Kortom..... voor de plaatselijke bevolking een haast uitzichtloze situatie. Tussen 1609-1621 is er dan wel een bestand geweest, mede vanwege geldgebrek bij beide oorlogvoerende partijen, maar daarna is de strijd in alle hevigheid doorgegaan. Wat Schijndel concreet heeft ondervonden is bv. een kerkroof en plunderingen in particuliere huizen in 1573. Uit 1582 en daaropvolgende jaren is bekend dat de Servatiuskerk opnieuw is ontheilgd en beelden en ornamenten zijn verbrand door troepen van een zekere Philips van Hohenlohe. In 1587 is pastoor Waghemakers moeten vluchten voor de Staatse troepen. Uiteindelijk is hij gevangen genomen en in Willemstad achter de tralies gezet. Dit zijn maar enkele voorbeelden van de praktijken van de oorlogvoerende legers. De materiële en economische schade voor Schijndel is groot, maar ook de emotionele schade onder de bevolking is misschien vele malen groter geweest. Daarover vind je in archieven geen aantekeningen, maar wie zich verplaatst in de gewone man of vrouw met hun huishoudens van die dagen, kan er zich wel het een en ander bij voorstellen.

Kasteel Cannenburgh, het slot van Maarten van Rossum.

Kasteeltjes Groenendaal en Bogaard toevluchtsoorden

Buiten de grote Servatiuskerk en de Wijbossche kapel maakt de Schijndelse bevolking in oorlogstijd driftig gebruik van verschillende vluchtsoorden. Zo is bekend dat met name de beide slotjes of bescheiden kasteeltjes Groenendaal achter de huidige Nachtegaal en Bogaard bij de Steeg in tijd van onlusten onderdak hebben geboden aan de inwoners. Groenendaal kwam rechtstreeks in het nieuws in 1603 tijdens de tweede belegering van 's-Hertogenbosch door prins Maurits. Daar stond plotseling het

nodige krijgsvolk op de stoep. De toenmalige secretaris Daniel van Gerwen schrijft, dat hij toen een lijst heeft aangelegd van inwoners die allerlei waardevolle huisraad daar ter plekke in veiligheid hebben gebracht. Hetzelfde herhaalt zich nog eens in 1629 enige maanden voor de definitieve val van 's-Hertogenbosch als Spaans bolwerk. Men mag aannemen dat dit tafereel zich ook wel zal hebben voorgedaan bij het kasteeltje in d'n Bogaard, rond 1600 in bezit van de van Kessels. Als er onraad

dreigde, waarschuwd de wachters vanuit de toren van de Servatiuskerk de Schijndelaren dat ze hun schuilplaatsen moesten opzoeken. Er is nog een derde kasteeltje geweest waarvan de geschiedenis tot op heden niet volledig is uitgezocht en waarvan we niet weten of het in de Tachtigjarige Oorlog nog als zodanig heeft bestaan. Het is bekend onder de naam Aardenburg of 'het Geburcht' bij de huidige Aardenburgsesteeg en een kaartje uit de 17e eeuw geeft exact de locatie aan.

Sfeerbeeld van de inrichting van een 17e-eeuws legerkamp.

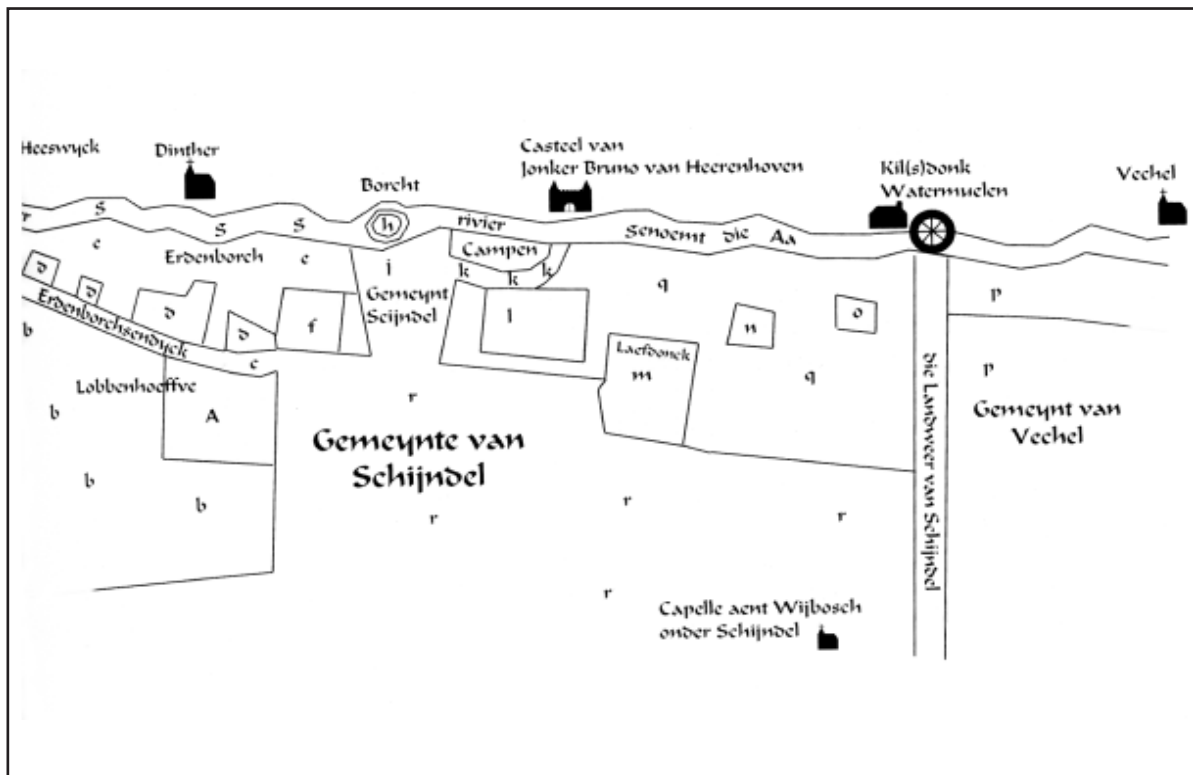
Frans kampement op de Molenheide

We bewandelen het historisch pad en komen aan in 1672. De Fransen vallen de Meierij binnen en een legeronderdeel slaat een kampement op in de Molenheide. De hertog van Turenne heeft er met zijn troepen 12 dagen bivakkeerd. Dat kostte de gemeenschap volgens allerlei getuigenverklaringen 89 paarden, 179 stuks rundvee en de nodige schapen en varkens. Ook zou zowat 20 tot 30.000 pond hop gestolen zijn. Karren en wagens zijn voor een deel verbrand en ontdaan van al het ijzerwerk. Tot overmaat van ramp zijn de twee slotjes en de Wijbossche kapel, waar meubilair en andere goederen waren opgeslagen, totaal leeggeroofd. Zelfs de klok van de kapel zou zijn meegenomen. Tevens hadden de soldaten de Servatiuskerk graag willen plunderen, maar doordat de Schijndelse bevolking 200 gulden op

tafel legde, is die plundering voorkomen. Ook de landerijen moesten het ontgelden. Kortom.....een groot leger op doortocht betekende in die dagen een ware ramp. Naast al deze misdadige praktijken werd de bevolking bovendien, vaak onder bedreiging van plundering, gedwongen tot hoge legerlasten of contributies. Men heeft eens berekend dat de Franse contributies per jaar ongeveer 50 gulden per hoofd van de bevolking kostte. Zet dat maar af tegen het karige loon wat men verdiende. Die ellendige toestanden heeft Schijndel vrij kort daarop ook weer meemaakt tijdens de bekende Spaanse Successie-oorlog [1702-1713] en de Oostenrijkse Successie-oorlog [1741-1748]. Je zou er misnoedig van worden! Onze verre voorouders hadden zich waarschijnlijk een beter leven voorgesteld!

De Fransen zoeken zich een weg

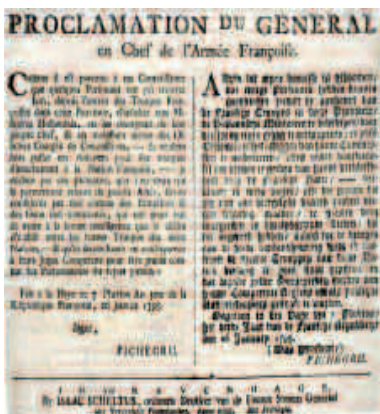

Een kaartfragment uit 1650 aangetroffen in het tiendarchief met daarop de omgeving van 'het Geburcht' waar eens de Aardenburgsesteeg naar toe liep en de bekende landweer uit 1447 op de grens van het grondgebied van Schijndel en Veghel.

De Fransen komen terug

Ruim een eeuw later breekt in Frankrijk een grote revolutie uit. In 1793 volgt een oorlogsverklaring aan Engeland en de Republiek der Verenigde Nederlanden. Gevolg.....alweer Franse legers op de stoep! Met veel machtsvertoon komt generaal Pichegru deze regio binnenvallen om er te vechten tegen een Engels leger onder leiding van de hertog van York, bijgestaan door allerhande huurlingen o.a. Hannoveraanse en Hessische troepen. Het is niet bekend of ook hiervan eenheden hebben gelogeerd op de heidegebieden rondom Schijndel. Bekend is wel dat 12.000 manschappen gelegerd waren in Sint Oedenrode, zowel ruiters als voetvolk. Binnen de kortste keren regende het

Proclamatie van generaal Pichegru in het Frans en Nederlands.

klachten bij schout en schepenen van Schijndel over gestolen goederen en vee, inbraak in huizen, het openbreken van schuren waar hooi, strooi en granen werden weggehaald, het uitsteken van aardappelen op de velden, het maaien van haver en boekweit. De Engelsen presteerden het ook veel bommen om te hakken en daarmee wegen te blokkeren, zodat de opmars van de Fransen gestuit kon worden. Uiteindelijk breken de Fransen toch door de linies heen en de eerste voorposten arriveren op 15 september 1794. Ze belegeren uiteindelijk 's-Hertogenbosch. De stad geeft zich op 9 oktober over. Er wordt met de Republiek vrede gesloten op 16 september 1795.

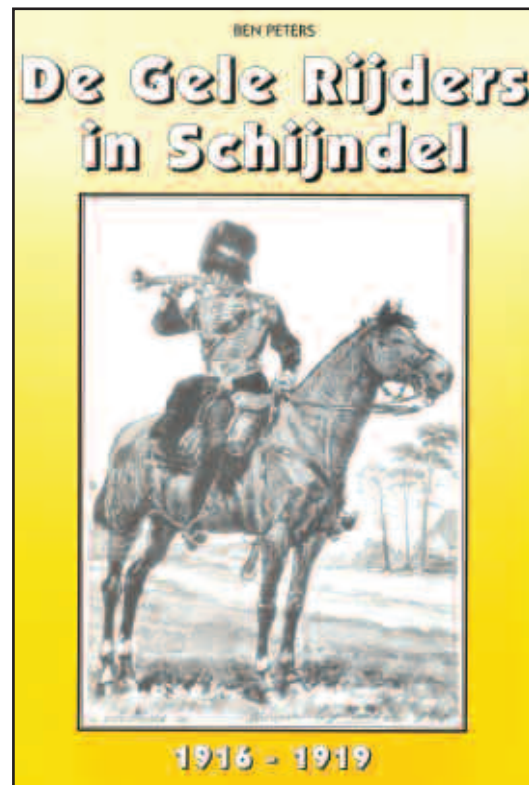
Dansen rond een vrijheidsboom

Prent van het planten van een vrijheidsboom.

De leuze van de Fransen is bekend....vrijheid, gelijkheid en broederschap! Prachtige woorden maar er zat ook een schaduwzijde aan de medaille waaruit blijkt welke offers deze strijd geveerd heeft. Het dorpsbestuur stuurt een gedetailleerde opgave van de geleden schade door acties van zowel de Engelse als de Franse troepen over de periode 1793-1795. Daar werd niemand vrolijk van! Een deel is overigens wel terugbetaald. Maar hoe dan ook....de Fransen werden door velen toch wel gezien als 'bevrijders'. Naast het fraaie raadhuis in de Hoofdstraat is zelfs een vrijheidsboom geplant, waar men, zoals op vele andere plaatsen, vast en zeker omheen gedanst zal hebben. Die boom is overigens geen lang leven beschoren geweest.

Al in 1803 staat hij er dor en verpie-terd bij en men geeft een zekere Johan Konings opdracht hem om te hakken voordat hij bij een hevige storm door de ramen van het raadhuis zou kunnen vliegen. Langzaam maar zeker winnen de Franse ideeën steeds meer terrein en dringen ze door tot de lokale bestuurders en de plattelandsbevolking. Oude structuren en instellingen gaan tot het verleden behoren. Bij de rubriek 'dorpsbestuur' is daar al op gezinspeeld. Na de periode van de Bataafse Republiek [1795-1806], die van koning Lodewijk Napoleon [1806-1810], de definitieve inlijving bij Frankrijk [1810-1813] en de langzame invoer van Franse wetgeving,, volgt uiteindelijk het Koninkrijk der Nederlanden vanaf 1814.

Omslag van het boekje dat de Schijndelse heemkundige Ben Peters schreef over de Gele Rijders.

Het wordt een stuk rustiger in ons land. Men kan gedurende de gehele 19e eeuw gaan bouwen aan meer stabiliteit, betere sociale voorzieningen, economische vooruitgang en een vrediger bestaan. Een eeuw lang houdt deze rust stand, totdat de bekende Eerste Wereldoorlog [1914-1918] uitbreekt, waarbij Nederland zich overigens neutraal opstelt. Het strijdtonel ligt in hoofdzaak ten zuiden van ons. Voor Schijndel zijn echter uit die periode twee zaken heel karakteristiek en vermeldenswaard nl. de opvang van Franse en

Belgische vluchtelingen, later ook Duitse en Oostenrijkse kinderen en de komst van het korps Gele Rijders. Voorjaar 1918 heeft de congregatie van de Zusters van Liefde van Schijndel zich aangesloten bij de Souvereine Orde der Maltezer-riders, een groepering die tijdens een oorlog zorg droeg voor vrijwillige ziekenverpleging. Diverse commissarissen van die organisatie hadden al aan het moederhuis in Schijndel aangebeld en de zusters hebben zich op een fantastische wijze van hun verzorgende taak gekwet. De toenmalige algemene overste zuster Theodora Slits heeft namens de verplegende zusters het Erekrus van Verdiensten in ontvangst genomen uit handen van de Maltezer-ridder baron van Oldeneel tot Oldenzeel, die het moederhuis met een bezoek had vereerd. Een groep militairen die tussen 1916 en 1919 een deel van het sociaal en maatschappelijk leven heeft bepaald is het korps der Gele Rijders ofwel het korps der rijdende artillerie, gekleed in uniformen met goudgele tressen. Diverse Schijndelse meisjes zijn destijds met een 'Gele Ridder' in het huwelijk getreden. Het bureau van het korps was gevestigd bij 'het Tramstation' van Toontje van Veghel in de Hoofdstraat. De manschappen werden verdeeld en ingekwartierd over heel Schijndel en Wijbosch. De commandant logeerde in een boerderij naast de pastorie van Wijbosch. De officieren kon men aantreffen in hotel 'de Zwaan'. Op het veldje achter het Protestants Kerkje lag een exercitieterrein voor paarden en ruiters en het patronaat in de Kluis deed dienst als opslagruimte. Een van hun doctoren was Dhr. van Oppenraaij die later als huisarts in functie is gebleven in Schijndel.

De verschrikkingen der granaatweken in WO II

Een andere episode is die van de Tweede Wereldoorlog [1940-1945] die een grote impact heeft gehad op de Schijndelse bevolking. Er is al veel over geschreven en vooral de allerlaatste publicatie van de hand van Louis van Dijk en Ben Peters, waarin veel oorlogsverslagen van diverse personen zijn gebundeld, geeft een genuanceerd en gedetailleerd beeld van wat er binnen Schijndel is voorgevallen. Met name de periode tussen 17 september en 23 oktober 1944, bekend als de granaatweken, is voor veel inwoners een bijzonder angstige tijd geweest.

De verwoestingen zijn enorm en het dorp lijkt na de oorlog 'één grote puinhoop'. Uiteindelijk zullen de manschappen van de befaamde Highland Division nl. de 158e brigade van de 53e Welsh Division. en van de Desert Rat Division tijdens de Market Garden-operatie Schijndel komen bevrijden. In een reusachtige file trekken Tommies, tanks, jeeps, carriërs en grote legerwagens met lachende jongeren die met hun baretten zwaaien, door het centrum van het dorp.

De bevrijding was een waar feest, maar de zorg om het herstel van de schade en het opstellen van een grootscheeps wederopbouwplan heeft de dorpsbestuurders aardig wat hoofdbrekens gekost. Het gevolg van die oorlogsperiode is wel geweest dat het huidige straatbeeld bijna helemaal na-oorlogs te noemen is.

Veel van de zeer fraaie historische gebouwen waren dusdanig verwoest dat sloop hun lot is geworden en enige minder getroffen woningen hebben misschien wel moeten wijken voor de verbreding van de Hoofdstraat.

Enkele foto's van de verwoestingen aangericht tijdens de granaatweken september-oktober 1944

De oudste hopvermeldingen Vanouds een bloeiend hopteeltcentrum

Een hopplant van eigen bodem aan het 'Vurste Puthorstje'.

Bij hop kan men onderscheid maken tussen de wilde hop en de cultuurplant. De wilde hop is al bekend uit stuifmeel- en pollenanalyses bij archeologische vondsten, o.a. in de Peel en in de Moerkuilen onder Sint Oedenrode, die teruggaan tot enige duizenden jaren voor onze jaartelling. De cultuurplant is sporadisch bekend vanuit de 8e eeuw, waar met name grote kloosterstichtingen in hun kloostertuinen hop hebben verbouwd. Primair was het de kloosterlingen te doen om de geneeskrachtige werking van deze plant. Men spreekt in die periode over 'humularia' of hoptuinen. In een heel oud kruidenboek wordt over de werking van de hopplant beschreven, hoe die een positieve invloed heeft op ver-

stoppen in lever, milt en nieren. Hop bevordert het urineren en heeft een zuiverende werking op het bloed. Sap van hoppekruid zou de stoelgang extra prikkelen. Ook schijnt hop uitwendig gebruikt te zijn in de vorm van zalfjes bij gezwellen, eczeem en slecht helende wonden. In vroeger tijden zouden zelfs 'hopkussens' in zwang geweest te zijn als hoofdkussens gevuld met hopbellen, waardoor slape-loosheid voorkomen kon worden, omdat er een kalmerende werking van uit schijnt te gaan. Maar... men ontdekte ook de grote waarde van de hop bij het brouwproces van bier, vandaar dat men sprak van hoppebier.

Vervoer van tot de rand toe gevulde hopzakken met paard en kar.

Hopcultuur is weer terug

Martien van Veghel bekijkt de hopranken en de hopbellen zorgvuldig op hun kwaliteit.

Bij het thema archeologie is al aangegeven hoe een hopveld eruit gezien heeft met z'n vele hopkuilen. Na het verschijnen van het boek over 'Het Schijndels landschap' in 2003, is een sterke behoefte ontstaan de hopcultuur weer terug te halen en de hophistorie, zij het op zeer kleine schaal, te laten herleven. Op een stuk grond aan het Voorste Puthorstje is toen een hopveld aangelegd dat door Martien van Veghel uit Wijbosch op vrijwillige basis wordt onderhouden. Zelfs leerlingen van de agrarische afdeling van het Elde College zijn ingeschakeld als een vorm van praktijkonderwijs bij de aanleg van dit hopveld, het onderhoud en de pluk van de hop. Intussen is het project al uitgegroeid tot een toeristische trekpleister en in september viert men een hooptfeest, waarmee een oude traditie in ere is hersteld.

Wanneer de hopteelt in Schijndel is geïntroduceerd is niet exact bekend. Vanuit Berlicum weten we dat daar al in 1342 in het gehucht Hasselt sprake is van een hopakker. Schijndel volgt in 1400 met een pachtcontract van een grote hoeve waar een van de pachtcondities is de levering van 2020 hopstaken. De hop gaat op een bepaald moment de bekende 'gagel' vervangen. Gagel was in de middeleeuwen een bitter kruid dat in het kruidenmengsel 'gruit' voor het brouwen van bier gebruikt werd. Een oude veldnaam als 'het Gagelveld' is een duidelijke verwijzing voor het

vroegere gebruik van gagel. Langzamerhand neemt vanuit Schijndel de handel in hop toe, tot zelfs over de Noordzee heen.

De Schijndelse hopteelt vinden we terug in perceelsnamen als Hopland, Hopakker en tegenwoordig kennen we de Hopstraat, Hopstamper, het Hopbelpad, het Hopstakenpad en het Hopveld in een omgeving waar ook nog enkele straten ons herinneren aan de bierbrouwerij en het brouwproces. Dat Schijndelaren in de regio bekend staan als 'hopbellen' is dus min of meer historisch bepaald. Die naamgeving bestaat mogelijk nog niet zo lang, want in een scheldprocces van zowat een eeuw geleden werden ze niet 'Hopbellen' maar 'Bokken' genoemd. Eeuwenlang is de hopteelt een continue bron van inkomsten geweest.

Binnen het dorp kent men sinds 1755 twee hopwagen, waar onder bepaalde condities alle hop gewogen diende te worden. De hopteester stond borg voor de hopkeuring en de kwaliteit van de aangeleverde hop. Als men bedenkt dat er in de 18e eeuw over het hele dorp verspreid ruim 100.000 hopkuilen lagen, dan is het duidelijk dat de hopteelt sterk vertegenwoordigd was naast het gewone landbouwbedrijf.

Fraude rondom de hopkeuringen

Elke hopteler is er natuurlijk op uit om zoveel mogelijk aan de hophandel te verdienen. De mens is van nature vindig en binnen de handel in hop zijn frauduleuze praktijken dan ook schering en inslag. Belasting en regelgeving ontduiken is van alle tijden. Zo waren er hoptelers die de keuring ontlieden en hun hop rechtstreeks afleverden bij de hopkoopman of de bierbrouwer.

Van belang was dat de kwaliteitshop zo zwaar mogelijk woog, een mooie groene kleur had en de prikkelende aroma kon worden opgesnoven. Sommigen hanteerden een methode om tijdens het drogen van de hop in de hoptest, een soort droogschuurtje, de hop met water te besprenkelen, zodat die in gewicht toenam. Weer anderen be-

dachten een andere list nl. om bij het 'opzakken' van de hop, in het midden van de hopzak een grote staak te plaatsen. Als de zak vol was, trok men die staak eruit en het ontstane gat werd dan gevuld met water. Dit zijn maar enkele voorbeelden. Het was dan ook niet onlogisch dat van hogerhand reglementen werden vastgesteld rond de hopkeuring om dit soort kwalijke praktijken tegen te gaan. Frauduleuze hoptelers noemde men in de volksmond 'tuitelaars'. Later is men er toe overgegaan om de hopteler te verplichten ervoor te zorgen dat iedere hopzak voorzien zou zijn van een dubbel gestempeld loodje met de naam van het dorp waar de hop vandaan kwam. In Schijndel zijn dit soort loodjes jammer genoeg niet bewaard gebleven.

Hevige rellen in Schijndel

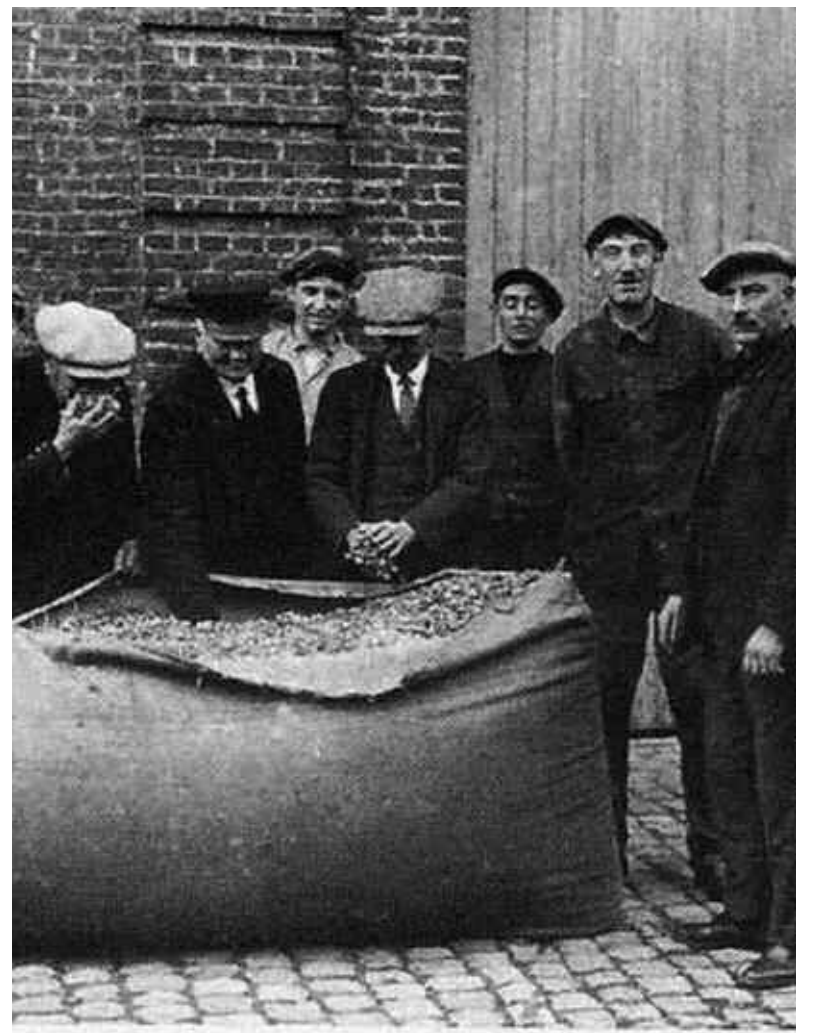
In Schijndel hebben de hoptienden altijd voor de nodige discussie gezorgd. Elk tiende deel van de hoopt zou toekomen aan de heffer van de grote tienden, voor Schijndel sinds 1545 de heren doctoren van de Theologische Faculteit uit Leuven. Bepalend was het grote aantal hopkuilen. Vorster Smits, zeg maar een vroege voorloper van de latere veldwachter, vaardigt in 1783 een ordonnantie uit dat iedereen zijn hopkuilen moet komen opgeven. Bij herberg de Wildeman wordt die publicatie onder de lindeboom opgehangen, zodat iedere voorbijganger zich op de hoogte kan stellen van de meest recente verordeningen. Zijn oproep wordt stelselmatig genegeerd. De tiendophalers worden van alle kanten belaagd en bedreigd. Er wordt valsheid in ge-

schriften gepleegd en er ontstaan allerlei vormen van verzet. Tot overmaat van ramp wordt in 1678 door Leuven bepaald dat men per 100 hopkuilen 6 stuivers moet gaan betalen. De Schijndelse hoptelers betalen onder geen geding en zelfs deurwaarders en kwade rentmeesters krijgen er geen vat op. Degene die nogmaals

Alle hopzakken werden zorgvuldig gewogen op de 'hopwaag'.

iedereen oproept om de kuilen te komen opgeven en achterstallige hoptienden te komen betalen, wordt ter plekke bont en blauw geslagen, door een 'ingehuurde dorpsgek'. Dit is zelfs oogluikend toegestaan door het schepencollege. De hoogschout van 's-Hertogenbosch stuurt gewapende militairen naar Schijndel om het conflict de kop in te drukken. Bij hun aankomst wordt hen te verstaan gegeven dat de hopboeren razend zijn en dat ze zich in het dorp maar beter niet kunnen laten zien. De militairen worden er niet koud of warm van. Later blijkt dat veel hoptelers gezamenlijk enige duizenden hopkuilen hebben dichtgegooid en hebben ingezaaid met koren, zodat het aantal hopkuilen aanmerkelijk minder was geworden.

De hopteesters keuren de kwaliteit van de hop.

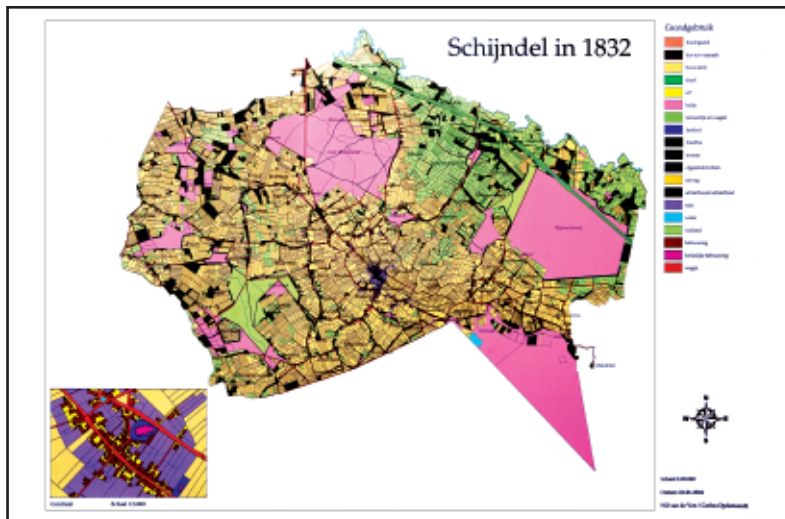
Schijndel een agrarische gemeenschap bij uitstek

Van oudsher is Schijndel een agrarische gemeenschap. Rond het oude centrum, waar vooral de herbergen, brouwerijen en ambachtelijke bedrijfjes lagen, strekten zich de akkercomplexen uit die hier en daar onderbroken werden door weilanden. In de gehuchten zien we hetzelfde verschijnsel terug. Rondom enkele [pacht]hoeven ligt een wat grotere gehuchtakker, vaak voor gemeenschappelijk gebruik, af en toe onderbroken door kwalitatief goede weilanden. Vanaf de middeleeuwen waren die afzonderlijke gehuchtjes als Schoot, Lieseind, Hermalen, Heuvel, Bogaard, Houterd etc. kleine agrarische gemeenschappen. Rondom de boerderij lagen de bijgebouwen voor karren en landbouwgereedschap, een bleekveld om de was te bleken, een moestuin en/of boomgaard, een bakhuisje of hopest, een wei voor het vee. Meer naar de beekdalen toe trof men lager gelegen complexen met hooilanden aan, aangeduid met broekgronden, die vaak onder water stonden in de wintermaanden. Wateroverlast heeft de Schijndelse boeren en ook die in de omgeving lang parten gespeeld. Pas vanaf de eerste helft van de vorige eeuw ontstond waterschap de Aa en kreeg men meer vat op die waterhuishouding. Door aankoop van

woeste gronden, soms van hogerhand sterk gestimuleerd, werd steeds meer land in cultuur gebracht en groeide het landbouwersenaal. Op de oude heidegebieden zoals de Rooiseheide, de Schijndelseheide, het Holderheike bij de Kuilen en Vogelenzang en het Wijboschbroek, kon men schapen en runderen weiden en haalde men er het strooisel voor de potstal, waar de koeienmest een belangrijk onderdeel vormde voor het landbouwbedrijf. De overwegend schrale zandgronden konden immers alleen maar gedijen door er veel mest over uit te strooien.

Een ander belangrijk middel van bestaan was de houtteelt. Schijndel is van oudsher een dorp met een grote houtrijkdom. Met de zelf bereide kaas en boter probeerde men bovendien op de weekmarkten in de regio nog wat extra inkomsten te vergaren. Anderen wisten via de bijenteelt en de hopteelt het nodige bij te verdienen. Dat is het 'oude beeld' van onze landbouw.

Aan de moderne agrarische bedrijven van de 21e eeuw met hun computergestuurde bedrijfsprocessen en versnelde mechanisatie komt geen trekpaard of trekos meer te pas, die gaan heel anders te werk. Maar toch neemt hun aantal zienderogen af, ook in Schijndel.

Kadasterkaart uit 1832 met de verdeling van de grond.

Perceelsnamen en landbouwverleden

Het hekwerk met de veldnaam 'De Boerdonken' aan de Steeg met op de achtergrond het bekende Beatrixbos.

Dankzij de studie van de Schijndelse historische perceelsnamen, zoals die zijn opgenomen in de publicatie 'Het Schijndels landschap' uit 2003, weten we dat er onder de ruim 2800 veldnamen heel veel bij zijn, die verwijzen naar dit landbouwverleden. Tegenwoordig gebruikt men die namen niet meer. In het kader van dit 'historisch vademecum' is een korte uitweiding rond dit thema op z'n plaats. Ter illustratie de veldnamen die rechtstreeks te maken hebben met de landbouwproducten en soms al eeuwenlang bekend zijn zoals d'n Beethof [1546], d'n Boonakker [1411], de Gersthoeve [1320], het Gerstland [1385], het Haverveld [1694], d'n Hopakker [1534], de Zwarte Hopakker [1642], de Klaverdries [1899], d'n Oliestemper [1320], de Raaphof [1388], de Spurrieakker [1549] en het Vlasstukske [1410]. Daarnaast komt men echter ook verwijzingen tegen naar bv. vroegere grondeigenaren

zoals de Armen in het Armenbraakske [1779], de Baselaars in de Baselaarshoef [1647], de Begijnen in de Begijnenbeemd [1431] of namen die ons iets vertellen over het soort grond of bodemkwaliteit, specifieke benamingen voor akkers en weilanden, waterloopjes, allerlei diernamen, aanduidingen over de begroeiing of vegetatie op de landerijen, perceelsvormen en perceelsligging, gebouwafhankelijke namen betrekking hebbend op kerk, kapel, molen, pastorie, schoolhuis e.d., benamingen die in verband staan met de infrastructuur in het dorp zoals verbindingswegen, verdedigingswerken, grenslijging van percelen, pleinen, bijzondere oriëntatiepunten en tenslotte namen die ontstaan zijn op basis van het aangetroffen reliëf in het landschap ofwel de hoge en lage gedeelten daarin. Kortom.....achter die perceelsnamen gaat dus een pracht stuk dorpsgeschiedenis schuil!

De verdeling van de grond

Een willekeurig boerenerv van de hand van kunstenaar Dorus van Oorschot.

Een groot nadeel bij de oude landbouwbedrijven was de grote versnippering van de landerijen waarover men kon beschikken. Een klein deel van de beschikbare grond lag dicht tegen de boerderij aan, maar de meeste akkers, wei- en hooilanden, vaak op grote afstand. Economisch was het bepaald niet. Men moest soms met paard en kar behoorlijke afstanden overbruggen.

Uit de 19e eeuw zijn wat statistieken bekend die enig inzicht geven in de samenstelling van het totale grondoppervlak en daarnaast bestaan er nog gemeenteverlagen waaruit men veel details over het grondgebruik kan aflezen. In 1865 bestaat Schijndel uit 4758 bunders of hectaren grond, waarvan bouw- of akkerland [1890] bunders, wei- en hooiland [840], tarwe- en tuingrond [435], woeste grond [520], bossen [695]. Deze laatste worden onderverdeeld in opgaande bomen [300], rijs- en hakhout [320] en dennenbossen [75], hakhout of schaarlucht of geriefhout rond akkers en weilanden [270]. Verder is er water in waterlopen, vennen e.d. [48] en zijn er wegen, pleinen en dijken [172], grond bebouwd met huizen [42], boomgaarden [13] en tenslotte siertuinen [3]. Kijken we naar de veldvruchten die

destijds werden verbouwd, dan geeft dat het volgende beeld. Rogge, haver en aardappelen voeren overduidelijk de boventoon en daarnaast tarwe, gerst, boekweit, erwten, bonen, hennep, winterkoolzaad, zomerkoolzaad, vlas, klaver, spurrie, hop en fruitbomen.

Ruilverkavelingsoperaties

Binnen de landinrichting werd dit fietspad aangelegd tussen Steeg en Wijboschbroek

De mechanisatie in de landbouw heeft geleid tot ingegrepen in het landschap. Het kleinschalige coulissenlandschap van de Meierij is na de Tweede Wereldoorlog van gedaante veranderd. De verstedelijking en binnen Schijndel de bouw van woonwijken

zoals Beemd, Plein, Grevekeur, Hulzenbraak, heeft de oude akkercomplexen doen verdwijnen. De landbouw is veelal verschoven naar de 'jongere gronden'. De waterhuishouding werd wel sterk verbeterd. Door ruilverkaveling- en landinrich-

tingsoperaties is de economische ligging van de landbouwgronden erop vooruitgegaan. Het cultuurlandschap is daardoor wel drastisch gewijzigd. Slecht ontwaterde gebieden werden drooggelegd en ontsloten. De slechtste gronden reserveerde men voor natuurgebieden. Oude bolle akkers werden geëgaliseerd en kwamen onder de bebouwing te liggen. Kleine perceeltjes gingen op in grote perceelsblokken. Zandwegen en modderige steegjes werden verhard. De koren- en roggevelen werden verdrongen door de maiscultuur. Recente ruilverkavelingen zijn die onder Smal-donk [1938-1953], het oude militaire vliegveld Eerde [1948], de Leijgraaf [1958-1978], het Lieseind [1967-1971] en natuurlijk de landinrichtingsoperatie plan Schijndel-Sint Oedenrode eind 20e en begin 21e eeuw.

Misogosten en veepest in het verleden

Natuurlijk is het binnen het landbouwbedrijf niet altijd rozegeur en maneschijn geweest. Bedreigingen van buitenaf konden soms bijzonder nare gevolgen hebben. De archieven staan er vol van. Barre weersomstandigheden, voortdurende wateroverlast, verzengende hitte in topzomers, extreme droogte....het was allesbehalve gunstig voor de landbouwge-wassen. Een deel van de oogst ging dan ook vaak verloren. De Schijndelse bevolking richtte zich nogal eens tot de Theologische Faculteit in Leuven om clementie om niet in aanmerking te hoeven komen voor het afstaan van de tienden op haar akkers vanwege een mislukte oogst. Ook diende ze bij de Raad van State een smeekschrift in om vrijgesteld te worden van bepaalde belastingen, omdat bv. door enorme hagelbuien de gewassen 'door verderf' op het veld niet meer geoogst konden worden. Dat waren natuurrampen van het ergste soort die voor de vaak kleine landbouwbedrijfjes een enorme schadepost betekenden. Een volgende calamiteit was een besmettelijke ziekte onder het vee, de rundveepest. Ter illustratie enige 18e-eeuwse voorbeelden. Op het moment van uitbreken vaardigde de overheid meestal meteen een publicatie uit. In het Schijndelse archief is een schoolvoorbeeld te vinden uit 1732. In maart van dat jaar wordt geconstateerd dat de ziekte zich heeft geopenbaard en zichtbaar is 'aan een blader op de tongh van de paarden of rundvee'. Men wordt verzocht iemand aan te stellen die dagelijks alle stallen bezoekt, de tongen van paarden en rundvee inspecteert en de eigenaars een boekje overhandigt met de nodige voorschriften ter remedie van de kwaal. Voor hen die niet konden lezen of schrijven zal dit wel op een of andere manier mondeling zijn toegelicht. In 1740 luidt het Schijndelse dorpsbestuur de noodklok. Van de 1570 runderen zijn er sinds januari al 145 van honger en gebrek gestorven, van de 131 schapen zijn er toen 98 door de veepest getroffen en van de 245 paarden zijn er 38 ten prooi gevallen aan de besmettelijke veeziekte. Goed vijf jaar later spreekt de president-schep en Dobbelssteens over nieuwe 'besmettelijke siektens onder het rundvee'. In geval van een besmettelijke rundveeziekte luidt de verordening, dat de dieren onmiddellijk moeten worden afgemaakt en de kadavers op een afstand van 100 ellen (ca. 70 meter) van het woonhuis moeten worden begraven op een diepte van ca. één el (ca. 70 cm). Een destructor zoals in Son kende men niet! Deze paar vermeldingen zijn vermoedelijk maar een topje van de ijsberg. Men kan zich voorstellen wat dit voor ellende teweeg bracht op de landbouwbedrijfjes van toen.

Runderskelet gevonden bij opgravingen aan de Groeneweg in 2003. Waarschijnlijk is het dier begraven bij een besmettelijke veeziekte.

Vorming van het landschap

Schijndel, gelegen op een uitgestrekte dekzandrug, bevindt zich mooi tussen de beekdalen van de Aa en van de Dommel. Op basis van de hoogteligging tot 11 meter boven NAP en in zuidwestelijke richting aflopend, mag men aannemen dat de oude akkers allemaal op deze dekzandrug gelegen hebben met zwakke uitlopers naar Houterd, Molenheide en Lieseind. Ook langs het Hermalen ligt een lange smalle dekzandrug. Het gebied wordt doorsneden door enkele waterloopjes. Afgaande op oude perceelsnamen met het element 'woud' mag verondersteld worden dat er in de vroeg-middeleeuwse periode zware eikenbossen hebben bestaan. Leenders spreekt over dichte

Het 2e blad van de uit 1465 daterende pootkaart van Schijndel door hertog Philips van Bourgondië op 18 juli van dat jaar uitgegeven en waarin het voorpootrecht geregeld werd.

eiken-haagbeukbossen, voorafgaand aan de laat-middeleeuwse ontginningen. Denk aan namen als het Woud, Donkerwoud, Schijndelswoud en Eerderwoud. Daarnaast is uit 1293 het 'bos van Elde' bekend. Dat er veel hout aanwezig geweest moet zijn verraden alle perceelsnamen eindigend op el en lo, laar en hout bv. Elde, Elschot, Loo, Oetelaar, Geerlaar [de latere Geelders], Boekelaar, Lankelaar, Houterd en Lieshout. In 1465 wordt op 18 juli door Philips van Bourgondië een pootkaart uitgegeven en werd aan Schijndel het pootrecht verleend, waardoor de inwoners werd toegestaan om binnen de in 1309 aangegeven grenzen, op hun erven allerlei bomen te planten tot een lengte van 40 voeten of ca. 12 m. Ze kunnen die bomen als ze dat willen zelf kappen en er weer nieuwe voor in de plaats zetten. Met de omgehakte bomen kunnen ze hun voordeel doen door ze zelf te gebruiken of te verkopen.

Hier stond wel tegenover dat ze aan de hertog de zgn. houtschat moesten betalen, een vorm van belasting. Van dat pootrecht is drifstig gebruik gemaakt zodat langs alle wegen een, twee soms zelfs drie rijen bomen werden geplant. Rekenen men daar men alle heggen nog eens bij rondom alle akkers en beemden, dan is het landschapsbeeld heel bijzonder geweest en Schijndel heeft hiervan gelukkig veel weten te behouden. In de Bodem van Elde kreeg men al in 1462 dit pootrecht.

Uit bronnen is bekend dat met name de stad 's-Hertogenbosch in de middeleeuwse periode heel veel hout uit Schijndel gehaald heeft voor de huizenbouw in de stad en ook zijn veel bomen gesneuveld vanwege oorlogsgeweld en de acties van militaire eenheden.

Een unieke populierenroute

Een markant beeld in het Schijndelse buitengebied....de vele populieren langs de wegen.

Als men in het Schijndelse buitengebied rondfietst of wandelt is het eerste wat opvalt het grote aantal populieren of 'canadassen', in de volksmond spreekt men veelal van 'canidassen'. Vanaf het einde van de 18e eeuw is de inlandse of zwarte populier steeds meer verdrongen door zijn soortgenoot uit Canada. De populier met zijn witachtig, buigzaam en taai hout was geliefd bij klompenmakers. Deze heeft zacht en licht hout, dat zich prima leende om te snijden. Ook als bouwhout voor vnl. binnenwerk was het nogal gewild. Van belang was wel dat het niet aan weersomstandigheden werd blootgesteld.

Men maakte er ook graag dekplanken voor bruggen van. Als brandhout bleek het minder geschikt, want het brandde snel en gaf in wezen weinig warmte af. Het voordeel van de Canadese populier was de snellere groei in vergelijking met de inlandse populier, maar ook het kwaliteitsgehalte. Vooral op de Schijndelse leemhoudende gronden gedijt de canada bijzonder goed. Het telen en planten vereist wel de nodige deskundigheid. De groeitijd bedraagt ca. 20 jaren en dan kan de stam in hoogte variëren van 7 tot 14 m.

Soms werden de bomen, mede afhankelijk van de houtprijs, eerder gekapt om te dienen als klomphout. De klompenhandel was er dus zeer bij gebaat dat er veel populieren geplant zouden worden.

In 1925 waren er nog 64 personen die het klompenmakersvak uitoefenden. Ze werden volgens de statistieken bijgestaan door 170 knechten en 7 kinderen.

Vanuit de toeristisch-recreatieve sector is het dus niet zo vreemd dat een populierenroute is ontwikkeld.

Knotwilgen een bepalende factor

Al even karakteristiek voor het buitengebied zijn de duizenden knotwilgen die men overal kan aantreffen. Ze bieden beschutting tegen de felle zon, harde wind en slagregens. Een andere werking is dat ze met hun wortels de slootkanten extra versteviging geven en plantengroei afremmen. Ze blijken ook goede broedplaatsen te zijn voor bepaalde vogelsoorten als de heggemus, de rietgors en de tijnfjaf. Ook torenvalken, bosuilen en steenuilen kan men er aantreffen. Wat te denken van muizen, wezels en vleermuizen. De knotwilgen kunnen een respectabele leeftijd bereiken. Om de 4-6 jaar dienen ze geknot te worden. Ieder jaar maakt de wilg aan het uiteinde van de stam nieuwe dunne scheuten, wilgentenen genoemd. Doordat er jaarlijks meer scheuten bij komen, wordt de bovenzijde van de boom steeds dikker, waardoor zich als het ware een 'knot' vormt, vandaar de benaming knotwilg.

Naast de populieren blijken ook nog steeds de knotwilgen bijzonder populair.

Ontginning van de heidegebieden

De naam Rooiseheide herinnert aan het eeuwenoude heidegebied.

Wie een historische kaart van Schijndel bekijkt, zoals bv. de kadasterkaart van 1832, ontdekt dat in het buitengebied toen nog uitgestrekte heidegebieden lagen. Die hadden al vanaf de middeleeuwen een uitgesproken functie voor de agrarische bevolking. Heel laat in de 19e eeuw is hier de ontginning ter hand genomen en de oorspronkelijke heidevegetatie treft men er al lang niet meer aan. Sommige middeleeuwse heidegebieden, zoals aan de rand van de Vlagheide, zijn verstoven en verworden tot zandduinen zoals bv. de Eerdse Bergen en voorheen ook het huidige industriegebied Duin I II en III. Door overbeweiding en zandwinning kreeg de wind hier in het verre verleden vrij spel. Door aanleg van hakhoutpercelen is gepoogd de verdere verstuivingen tegen te gaan. Het

overheersende bostype ter plekke is naaldbos en omdat er sprake is van arme zandgronden was beplanting met de grove den de aangewezen methode. Aan de andere kant van de Rooiseweg ligt de voormalige Rooise en Schijndelse heide, die inmiddels helemaal is verkaveld op een vrij rationele manier. Lange kaarsrechte wegen en grote blokpercelen. Op de perceelsscheidingen of eenzaam in het land stonden voorheen en nu nog spaarzaam her en der verspreid, de vliegdenen, een aanwijzing dat men zich bevindt in een gebied van aloude woeste gronden. De oude heide is grotendeels omgezet in een open agrarisch landschap waarin dennen en berken landschapsbepalend zijn. Hetzelfde verkavelingsproces heeft zich eveneens voltrokken in het zgn. Holderheike en de Kuilenheide alsmede in het Wijboschbroek.

Recreatieve mogelijkheden

De recreatieve functie van het buitengebied zoals die zichtbaar wordt in het Ommetje van de Smaldonk.

Karakteristieke boerderijen

Kenmerkend voor agrarisch Schijndel waren vroeger de vele karakteristieke langgevelboerderijen waarvan er inmiddels nogal wat uit het landschap zijn verdwenen.

Wie het buitengebied in trekt, kan genieten van de fraaie boerderijen die Schijndel nog rijk is, ook al zijn er inmiddels al veel verdwenen.

Ze zijn tastbare herinneringen aan het agrarische bestaan van de Schijndelse bevolking. Niet de zijmuren, maar hun gebinten of houtskelet dragen het dak. Het zijn niet alleen de zware balkconstructies, maar ook de fraaie pen-gat-verbindingen die opvallen. Zo'n gebint werd ter plaatse door de timmerlieden in elkaar gezet. Heel veel historische boerderijen kent Schijndel niet meer, maar die nog resteren op dit moment, zijn wel juweeltjes.

Wie de boerderijroute fietst, zal de verschillende typen snel herkennen nl. kortgevelboerderijen, langgevelboerderijen, hoekgevelboerderijen, de krukhuisboerderij en tenslotte de sobere en bescheiden daglonerswinkjes.

Daar tussenin treft men overigens veel nieuwbouwboerderijen aan, die vaak niets meer in zich hebben van het oude type.

Geboren in Gemert

Jan van Amstel is in Gemert geboren. Op 12 december 1618 staat zijn doop ingeschreven in de parochie van Sint Jan in die plaats. Hij is daar opgenomen in het doopregister als Johannes van Amstel, zoon van Henricus [Henrici Petri] van Amstel en Anneke van Grinsven. Als peter treedt op Johannes van Grinsven, terwijl de meter Dieuwertje Bicker, de weduwe van Jan Jansz. van Hellemont uit Amsterdam, verstek moet laten gaan. Zij wordt vertegenwoordigd door Anna van Grinsven. Jan van Amstel is de derde zoon uit dat huwelijk. Later zouden nog vier dochters en een zoon volgen nl. Maria [1621], Emerentia [1623, Elisabeth [1625], Johanna [1629] en Peter in 1633. Kort na diens geboorte verhuist het hele gezin naar Schijndel.

Blad uit het doopregister van Gemert waarin bovenaan de doop van Jan van Amstel staat beschreven.

Aan boord van een oorlogsschip

In vergelijking met de moderne oorlogsbodems die wij kennen, was het leven op de oorlogsschepen uit de Gouden Eeuw heel wat soberder. Er werd driemaal daags geschaft en wat men dan kreeg voorgeschoteld was gort, erwten, bonen, vlees, spek, vis en scheepsbesluit; voeding die vaak sterk gezouten was en bovendien bloot stond aan bederf. Verder brood, kaas en boter en als drank meestal water maar vooral ook bier. Het dagelijks leven begon er 's morgens om 5.00 uur met dekken schuren, spoelen, kanonnen controleren, exercities en gevechtsoefeningen, algemeen onderhoud van het schip, masten en zeilen in orde maken en meer van dergelijke karweien. De scheepskapitein schrijft tussendoor zijn dag-journals. Tijd voor ontspanning was er nauwelijks. Een zwaar beroep!

Model van een 17e-eeuws oorlogsschip.

Verhuizing naar Schijndel

Tekening van de oude herberg de Roode Leeuw naar een schilderij van burgemeester P.A. Verhagen.

In 1633 verhuist het gezin van Amstel naar Schijndel en neemt zijn intrek in een door een erfenis verkre-

gen huis met schuur, brouwhuis, bakhuis, hof en landerijen, herberg 'de Roode Leeuw' [sinds 2005 de naam van een appartementencomplex]. De moeder van Jan van Amstel was een dochter van de Schijndelse secretaris Peter van Griensven. Deze was gehuwd met Anneke van Hellemont, de dochter van de drossaard van Heeswijk, Dinther, Schijndel en Berlicum. De Van Amstels zijn een welgestelde familie en behoren tot de elite van het dorp. Over de jeugd-jaren van Jan van Amstel is verder weinig bekend. Hij is 15 jaar als hij naar Schijndel komt.

Enkele bijzondere wapenfeiten

Schilderij van een van de vele zeeslagen die zijn geleverd ten tijde van Jan van Amstel.

Michiel de Ruyter krijgt opdracht uit te varen naar het Oostzeegebied ter ondersteuning van de Denen die in oorlog zijn met de Zweden. Jan van Amstel krijgt een eigen oorlogsbodem nl. 'de Provincien' met 40 stuks geschut en een 190-koppige bemanning aan boord. Hij moet beschietingen uitvoeren op de plaatsen Elzeur en Helsingborg. Slecht weer blokkeert deze acties. Wel voert hij een aanval uit op Nyborg op Funen. Dat wordt op de Zweden veroverd. Daarna ligt hij lange tijd ingevroren in Kopenhagen. Pas in het voorjaar 1660 keert hij terug. Regelmatig wordt Jan van Amstel ingezet bij het begeleiden van koopvaardischepen die uit het Middellandse zeegebied kwamen. Bij het uitbreken van de Tweede Engelse zeeoorlog [1665-1667] commandeert hij het schip 'de Vryheit' [58 stukken geschut en 300-koppige bemanning]

en begeleidt de Nederlandse vloot tijdens haar aftocht. Met dit schip neemt hij o.a. deel aan de slag bij Lowestoft [13 juni 1665]. Ook neemt hij deel aan de Vierdaagse Zeeslag [11-14 juni 1666]. Zijn schip 'de Vryheit' wordt aan flarden geschoten en hij keert naar Texel terug met aan boord 14 doden en 41 zwaar gewonden. In het voorjaar van 1668 stuurt de Amsterdamse admiraliteit hem nog eens naar de Middellandse Zee om een eskader koopvaardischepen te beschermen tegen Noordafrikaanse of zgn. Barbarijse zeerovers. Tijdens deze tocht met het schip 'Tydtverdrijf' is hij blijkbaar zwaar gewond geraakt. Hij wordt door de admiraliteit eervol ontslagen en hiermee eindigt zijn maritieme carrière! Gewonden ontvingen overigens wel schadevergoeding, een vorm van smartengeld voor bv. verloren ledematen e.d..

Zwaar gewond zijn laatste levensjaar tegemoet

De vaderlandse plicht roept hem nog 'n keer op om alle zeilen bij te zetten in de Middellandse Zee om aldaar de zeerovende piraten te bedwingen. Die tocht wordt hem, zoals eerder vermeld, fataal. Zwaar gewond wordt hij van het dek gehaald en de scheepschirurgijn stelt alles in het werk om het leven van zeekapitein Van Amstel te redden. Het schip 'Tydtverdrijf' zet na zware verliezen koers richting Texel. Van Amstel is dusdanig gewond geraakt dat een verdere dienst op zee uitgesloten is. Hij trekt zich terug in het landelijke Schijndel en gaat op de Steenen Kamer wonen. Het genezingsproces verloopt allesbehalve voorspoedig. September 1669 gaat zijn lichamelijke toestand zienderogen achteruit en op 29e van die maand 1669 overlijdt Jan van Amstel. Hij is dan pas 51 jaren oud!

De grafsteen zoals die is ingemetseld in het portaal van de Servatiuskerk.

Op de dag van de begrafenis dragen, in zwarte rouwmantels gehuld, de buurtbewoners het dode lichaam naar de kerk, die inmiddels in protestantse

Op naar de marine.....

Dieuwertje Bicker, een telg uit het zeer invloedrijke Amsterdamse geslacht Bicker, was een tante van Jan van Amstel. Op 18-jarige leeftijd verliet onze zeeheld naar deze Amsterdamse tante en zij zorgde ervoor dat hij bij de Amsterdamse admiraliteit terecht kwam. Daar kreeg hij zijn opleiding. Begonnen als adelborst, werd hij in 1653 al bevorderd tot 'luitenant te water'. In die functie droeg hij de degen van zeeheld Jan van Galen tijdens diens begrafenis in de Nieuwe kerk te Amsterdam. Na afloop van de Eerste Engelse Oorlog [1652-1654] werd Van Amstel bevorderd tot commandeur en werd hij belast met een zending naar de grootvorst van Moscovië. Een eervolle opdracht, die overigens nooit is uitgevoerd. In juni 1658 vergezelde hij vice-admiraal Michiel de Ruijter met een konvooi van 24 schepen naar de kust van Portugal. Jan van Amstel voerde

het commando over het schip 'Hilversum', uitgerust met 50 stuks geschut en met een 170-koppige bemanning. Hij blokkeerde wekenlang de monding van de rivier de Taag. Op 12 november 1658 keerde de vloot behouden terug naar Texel.

Het familiewapen van de Van Amstels.

Markante tijdgenoten uit die periode

In veel steden en dorpen kent men zeeheldenbuurten waar de maritieme historie van ons land in straatnamen voortleeft. Veel van die straten zijn vernoemd naar tijdgenoten van Jan van Amstel. De meest bekende zijn natuurlijk Michiel de Ruijter, Jan van Galen, Piet Heijn, Cornelis Tromp de zoon van de bekende Maarten Tromp. Het is dan ook niet voor niets dat naast de Schijndelse Jan van Amstelstraat, straatnamen zijn vernoemd naar deze dappere zeeapiteins en admiraals. Ze hebben samen zowat naar alle windstreken de zeeën bevaaren en in met name de vier Engelse Oorlogen de nodige zeeslagen geleverd, piraterij afgestraft, zeestraten geblokkeerd en noem maar op. Deze maritieme historie van de

Gouden Eeuw is in veel toonaarden beschreven. Van elke zeeheld bestaat wel een uitgebreide biografie, ook van Van Amstel.

De grote zeeheld Michiel de Ruijter, tijdgenoot van Jan van Amstel.

Twee huwelijken

Jan van Amstel en Anna Bocxhoorn, kopie van T. vd. Vorstenbosch naar het origineel van A. vd Tempel

In de zomer van 1661 maakt Jan van Amstel kennis met Cornelia Schaege, een 36-jarige dochter van Johan Schaege uit Alkmaar, een bekende regentenfamilie.

De moeder van Cornelia is een dochter van de drost van Terschelling. Jan van Amstel krijgt van zijn vader Hendrik op 26 oktober 1661 goedkeuring om met Cornelia te trouwen. Op 9 november wordt het huwelijk kerkelijk aangekondigd en op 4 december voltrokken in de Grote Kerk te Alkmaar. Omdat het beroep van zeeapitein allerlei risico's met zich meebrengt, laten Jan en Cornelia uit voorzorg een testament opmaken bij notaris Francois Meerhout te Amsterdam. Het is gedateerd 15 juli 1662. In hetzelfde jaar overlijdt de vader van Jan en wordt herberg en brouwerij de Roode Leeuw toegewezen aan Jan en zijn zus Elisabeth. Jan is toen even in Schijndel geweest. Hij verliet kort daarna naar de Middellandse Zee, waar Turkse en Marokkaanse kapers de wateren onveilig maakten. Zijn eerste echtgenote sterft vrij jong. In 1666 leert hij zijn veel jongere, uit Eindhoven afkomstige, achternicht Anna Bocxhoorn kennen, die ook op de Herengracht in Amsterdam woont. Hij trouwt met haar op 29 januari 1667. Een van de getuigen is niemand minder dan vice-admiraal Cornelis Tromp.

In dat jaar koopt hij van Bartholomeus Gijsberts van den Boogaard een grote boerderij met omliggende landerijen te Schijndel onder het gehucht de Borne. Hij laat er het pand 'de Steenen Kamer' naast bouwen. Dat wordt in 1833 afgebroken.

toren. Enige andere tastbare verwijzingen naar zijn verblijf in Schijndel zijn o.a. het schip dat op het gemeentehuis prijkt en natuurlijk het monumentje uit 1897 in het plantsoentje op de drietip bij de Jan van Amstelstraat en Cornelis Trompstraat.

Pest eist veel mensenlevens

In de Meierij van 's-Hertogenbosch brak in de middeleeuwen en ook in latere tijd met enige regelmaat een pestepidemie uit. De pest noemde men ook wel de 'zwarte dood'. Door inwendige bloedingen vanwege gesprongen bloedvaten kleurde dat opgedroogde bloed zwart onder de huid. Binnen enkele dagen overleden pestlijders, vandaar dat men ook wel sprak van 'de haastige ziekte'. Zorgen voor deze doodzieke medemensen was vanwege het acute besmettingsgevaar bepaald niet zonder risico's. De christelijke naastenliefde gebod gezonde mensen echter om de lijdens aan deze epidemische ziekte bij te staan, na hun dood de huizen helemaal schoon te maken en te ontsmetten. Dan moest zo'n huis geschrond worden, wat gebeurde door 'schrobbers'. De oudste vermelding van een epidemie binnen de Meierij van 's-Hertogenbosch dateert van 1316, waarbij ongeveer een derde van de bevolking zou zijn omgekomen. Daarna volgde een hele serie 'pestjaren' nl. 1438, 1531, 1554, 1557, 1570, 1616, 1623, 1627, 1630, 1634 en 1664. Men kan zich voorstellen dat de angst onder de mensen groot geweest moet zijn. Ook Schijndel werd niet gespaard. Tussen juni en september 1558 overleden 470 personen, zowat 1/3 van de totale bevolking. Ook vanaf mei 1636 tot en met kerstmis 1637 heerste hier een epidemie, die was overgewaaid van uit 's-Hertogenbosch. Als je de be-

richtgeving leest, dan moet dit een vreselijk jaar geweest zijn. Weer sterft ongeveer 1/3 van de inwoners. Het graan, de hop en andere veldvruchten staan te verrotten op het land. Heel veel dieren zijn gestorven van honger en ongemak. De sterfhuizen worden verlaten. Een groot aantal dorpsbewoners raakt diep in de schuld. Omdat ook in de omliggende dorpen de pest heerste was er nauwelijks aan 'schrobbers' te komen. In de jaren 1720-1721 heeft zich dit beeld nog eens herhaald, zij het in een iets mildere vorm.

Oude prent van een pestlijder die liefdevol wordt verzorgd

Medicine doctors, chirurgijnen en huisartsen

De medische zorg werd in het verleden, zeg maar van de 15e tot en met 18e eeuw, toevertrouwd aan 'medicine doctors' nl. de doktoren die hiervoor gestudeerd hadden. Daarnaast kende men de chirurgijnen, die vaak ook barbier waren. Zij verrichtten veelal kleine medische handelingen. De 'medicine doctors' waren gespecialiseerd in het diagnosticeren en behandelen van inwendige ziekten van allerlei aard. De gasthuizen, waar de zieken werden verpleegd, hadden niet zo'n geweldige naam. Bovendien had je ook de zgn. vrije meesters, reizende tandtrekkers en anderen, die zich vaak hadden bekwaamd in het uitvoeren van één specialistische aandoening, die vooral als 'ambulante genezers' op kermissen actief waren. De volksgeneeskunst, vaak gebaseerd op 'wetenschap' uit kruidenboeken en volkswijsheden, vierde nog hoogtij. Een sprekend voorbeeld van volksgeneeskunde: op 22 januari 1783 is er weer eens een caféruzie gemeld. Het slachtoffer is met een mes behandeld en heeft er een stijve hand van overgehouden. De herbergier doet alle moeite om het bloed te stelpen. Hij heeft de wonden met jenever gewassen en er daarna spinnenwebben op gelegd, omdat ze een genezende werking zouden hebben. Ook waren er nog de vele bedevaartplaatsen waar men dacht genezing te kunnen vinden, denk aan bv. Boxtel,

de Zoete Moeder in 's-Hertogenbosch en Handel om er enkele te noemen. Ontstoken lichaamsdelen als armen en benen werden nogal eens geamputeerd. Wat extra alcohol hielp vaak als verdovingsmiddel.

Gelukkig gingen de ontwikkelingen binnen de medische wetenschap steeds verder vooruit en werd het klimaat binnen de gast- en ziekenhuizen sterk verbeterd.

De Schijndelse bevolking heeft door de eeuwen heen heel wat dorpsdokters gekend, waarover we overigens in de archieven weinig of geen informatie terugvinden.

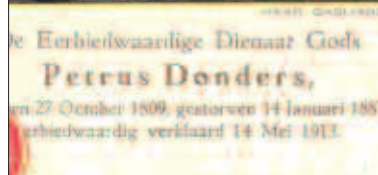
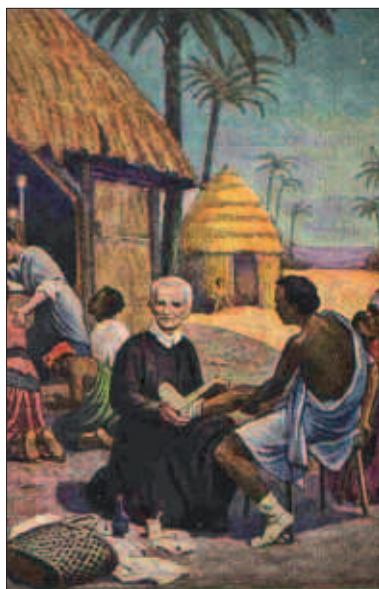
We zetten ze tot aan WO II op een rijtje met de jaren van hun praktijk:

Gijsbert Eggen	[1680]
Antony de Lagenetta	[1684]
Schotelman	[1685]
mr. Willem Cocquel	[1689]
mr. A.J. Cocquel	[1706-1724]
Innocentius.E. Bernuly	[vóór 1766]
P.F. Bernuly (<i>verdrongen in een sloot</i>)	[1766-1791]
Frederick du Parck	[1772]
dr. Gerard Buesen tevens hoogleraar te Leuven	[1784-1791]
Adrianus van den Dries	[1794]
F.E.J. Schnauber	[1794]
P.A. de Cocq	[1811 overleden in 1816]
P.A.F. Philippens	[1811-1842]
W.G. Hamel	[1824-1861]
P.J. Reijne	[1830-1833]
Willem Looek	[1833-1841]
J.H.L. Wanraij	[1842]
H.G.H. Bolsius	[1843-1885]
J.J. Herfst	[1858-1886]
P. Dobbelaere	[1869-1895]
A.A.M.P. Koolen	[1889-1930]
J.N.J. Smulders	[1904-1913]
W.H.A. van Oppenraaij	[1913-1948]
H.J.H.J. Verstraaten	[1931-1972]
A.P.H. Cals	[1940-1944]

Een melaatsenhuisje in het Hermalen

In het kader van de medische zorg is ook vermeldenswaard dat er vroeger in het Achterste Hermalen een huisje gestaan moet hebben dat onder de bevolking de naam 'de Lazarij' heeft meegekregen. De exacte locatie is verder onbekend want er is niet meer dan een vrij algemene omschrijving uit 1554 nl. 'Inne den Born by die Lazarie rontomme de gemeynt'. Met de 'gemeynt' is hier de heide in die omgeving bedoeld. Een 'lazarij' of 'lazarie' was in die tijd een huisje waar de

leprozen of melaatsen in geplaatst werden zodat ze anderen niet konden besmetten. Meestal werd dit soort kleine vertrekken gebouwd aan de rand van het dorp tegen de heide. Arme melaatsen mochten, voorzien van een ratel, gaan bedelen. De benaming Lazarij is gekozen naar aanleiding van de in de bijbelse parabel van de rijke en arme man genoemde bedelaar Lazarus, in de Middeleeuwen ook bekend als de patroon van de bedelaars.

Peerke Donders, pater Redemptorist en patroonheilige van het Schijndelse weeshuis, staat bekend als 'de apostel der melaatsen' in Suriname.

Een Schijndels ziekenhuis

Schijndel St. Lidwina-Ziekenhuis.

Met de stichting van actieve congregaties van religieuzen zijn er in onze omgeving meerdere ziekenhuizen gebouwd met een uitgesproken regionale functie. De Bossche ziekenhuizen zijn daarvan een duidelijk voorbeeld. Toch heeft het Schijndelse gemeentebestuur uit de jaren '30 van de 20e eeuw er hard voor geijverd de beschikking te krijgen over een eigen ziekenhuis, bediend door lokale artsen en doktoren uit de regio. Rond 1929 al is men daarin geslaagd en is een vijftal jaren later een prachtig

monumentaal gebouw verrezen o.l.v. de Zusters van Liefde. Het Lidwina was ziekenhuis annex opvang en pension voor bejaarden en ouden van dagen. Hiernaast waren de zusters actief in het kleuter- en lager onderwijs in de parochie Boschweg. Als locatie was de grond gekozen die was verkregen door aankoop van een boerderij met omliggende landerijen in de Weidonk van de weduwe van den Hurk-Welvaarts uit Den Dungen, die op dat moment werd bewoond door de weduwe van den Oetelaar. Op 19 juli 1929 is de koop gepas-

seerd bij notaris Lemans te Sint Michielsgestel en architect Chris van Liempd krijgt opdracht een tekening en bestek te maken. De blauwdruk is 5 augustus 1931 gerealiseerd en de bouw kan beginnen. Op 9 augustus 1934 wordt het complex ingezegend en officieel geopend door monseigneur Diepen en het zal als ziekenhuis blijven bestaan tot 1 januari 1967. Via de firma Fassbender-Valks wordt zelfs een aparte ambulancedienst geregeld.

In 2008 is begonnen met het ombouwen van het oude ziekenhuis. Achter de monumentale voorgevel worden appartementen opgetrokken. Het complex wordt in 2009 opgeleverd.

Ziekenhuis Sint Lidwina uit 1934 wordt verbouwd tot appartementencomplex.

Een prent over het werk van een chirurgijn van Jan Luijken

Klompenmakers en reepmakers

Met de komst van de Canadese populier neemt in Schijndel, net zoals in Liempde en Sint-Oedenrode, het aantal klompenmakers duidelijk toe. De concurrentie vanuit België was overigens halverwege de 19e eeuw niet gering omdat de Belgen hier hun klompen tegen een lagere prijs wisten te verkopen. In 1854 telt Schijndel 13 klompenmakerijen met 60 knechten in dienst. Precies 25 jaren later zijn er al 35. In de periode 1923-1929 groeit hun aantal tot 64. In 1923 bestaan er al

twee klompenfabrieken nl. die van Oerlemans en Steenbakkers. Een doorsnee canadapopulier, met een normale lengte van 15 tot 20 meter, levert ca. 1 m3 hout, waar men ongeveer zo'n 60 klompen uit haalde. Het type klomp kon variëren want er waren mansklompen, vrouwsklompen, vijftienders, drielingen, elfkes en halfklompen.

Een ander ambacht is dat van de reepmakers of hoepelmakers, in het Schijndels dialect beter bekend als 'ripsnijer'. Voor die hoepels gebruikte

men het op de Schijndelse griendgronden groeiende wilgenhout dat men op een bepaald moment ging ontdoen van de bast het zgn. 'bleken'. Vooral de rechte takken van de snelgroeiende katwilg waren hiervoor in trek. Deze stokken werden geschild, in de zon gebleekt en met een trekmes op lengte gesneden door de reepsnijder. De repen werden, eenmaal in bussels gebonden, vooral afgezet bij de Belgische en Pruisische kuipers, die deze repen gebruikten voor het afwerken van hun tonnen en vaten.

In 1859 telde Schijndel 30 van die bedrijven en in 1929 was het aantal gegroeid tot 52. Veel reep hout werd ook gebruikt bij het maken van zinkstukken ter versterking van de zee-weringen.

Leemafgravingen en steenfabricage

In het verleden kon men in Schijndel diverse zelfgebouwde steenovens aantreffen. Bekend is o.a. de steenoven in de vorm van een ringoven uit 1903 van de Bosschenaar Suyling aan de Baksdijk. Een perceelsnaam als 'de Steenoven' verwijst naar die vorm van steenfabricage. In verband met de eigen huizenbouw was dit een uitkomst voor de lokale bewoners. Gezien het hoge leemgehalte van de Schijndelse bodem had men voor die steenovens de grondstoffen binnen handbereik. Het gebied Aakendonk in het Wijbosch bleek een uitstekende plek om het leem uit de grond te halen. In 1876 wordt een kleinschalige steenfabriek opgericht door de gebroeders Tucken. Goed 20 jaren later gaat de gemeente over tot verkoop van 12 hectaren grond op de Molen-

heide voor f 500,- per hectare. Jan Willem van der Elst, een steenfabrikant uit Zaltbommel, bouwt op die grond een steenfabriek met dienstwoningen en het resterende deel van de Molenheide wordt gebruikt voor leemdelving. In de volksmond noemt men het bedrijf 'de Steenoven', maar officieel sprak men van steenfabriek de Molenheide.

Rond 1930 is de steenfabricage stopgezet en is het bedrijf omgebouwd tot een grote timmerwerkplaats. Het wordt zelfs een nevenbedrijf van het NS-bedrijf 'Werkspoor' in Utrecht en produceert vooral het binnenwerk voor spoorwegwagons. Na de oorlog kwam hier de houthandel van de firma Steenbakkers; nu is hier de Houtindustrie Schijndel met eigen elektriciteitscentrale.

Archieffoto van het complex aan de Molenheide: steenfabriek en timmerwerkplaats.

De kaarsen van Bolsius

De gevelsteen van kaarsenfabriek Bolsius aan de Kerkendijk.

Waar zie je ze niet in den lande en ver buiten onze landsgrenzen, de kaarsen van de firma Bolsius. Begonnen als een bijenwasblekerij groeit het bedrijf onder leiding van de gebroeders Lambertus en Antonius uit tot een gerenommeerd bedrijf, dat een breed assortiment kaarsen vervaardigt. Hun vader, Hendricus Bolsius, was vanaf 1843 als huisarts in Schijndel komen werken. De zoons bleken echte ondernemers. De wasblekerij was een eenvoudig bedrijfje gevestigd in de grote tuin van het ouderlijk huis, tegenover de Kluisstraat. Later is een terrein aangekocht in de Beemd aan de Kerken-dijk, waar de gevel is versierd met een speciale gevelsteen uit 1870. Het gebruik van kaarsen is al heel oud. Naast olielampen brachten ze licht in de duisternis in een lantaarn of op een kandelaar. Kaarsen uit bijenwas waren voor de gewone man te duur, maar in kerken werden ze overvloedig gebruikt. Dat was dan ook 'de

eerste afzetmarkt' voor de gebroeders Bolsius. Vroeger werd de bijenwas aangeleverd door de imkers in het dorp en maakte de kosten van de kerk de bekende bruin-gele waskaarsen. Een moderne kaarsenfabriek heeft inmiddels aanmerkelijk meer in zijn mars dan waskaarsen voor kerkdiensten. Rond 1920 is men eigen kerkkaarsen gaan fabriceren. De gebroeders Bolsius leerden het vak van de Schijndelse koster Marinus van Liempd, wordt algemeen beweerd. In 1927 krijgt de fabriek van Bolsius zelfs het predikaat 'Pauselijk Hofleverancier'.

Later is men overgestapt op de vervaardiging van thee- en devotielichtjes en op de dag van vandaag kan men er vele modellen bewonderen ten dienste van sfeerverlichting in allerlei interieurs. In de jaren '30 van de vorige eeuw stond de wasblekerij en de kaarsenfabriek nog bekend onder de naam 'Alpengloei' en had toen 90 mensen in dienst.

Kousen- en sokkenfabriek Jansen de Wit

Niet alleen met de kaarsenfabricage heeft Schijndel bekendheid gekregen. Er waren meer industriële die zich hier vestigden. De kousenfabriek van Jansen de Wit, in de volksmond beter bekend als 'de Sok', is een begrip binnen Schijndel en zeer veel dorpsgenoten hebben hier gewerkt.

Vroeg in de 19e eeuw had de familie Jansen als kousenmakers al mensen in dienst in o.a. Tongelre, Nuenen en Geldrop. In 1915 wordt een groep Schijndelse meisjes ingewijd in de fijne kneepjes van het vak van breien op een machine. Men huurt later enkele huizen in de Kluis waar een breimachine wordt geplaatst en de 'Schijndelse productie' kan beginnen. Nog in hetzelfde jaar koopt men grond aan en wordt architect Chris van Liempd gevraagd een ontwerp te maken voor de eerste fabriek aan de Hoofdstraat. In 1917 start de 'Jansen de Wit stoomkousenfabriek'. De machines uit de Kluisstraat worden naar het nieuwe bedrijf overgeplaatst en met 66 vrouwen en 4 mannen gaat het bedrijf van start. De uitvinding van fijnere garens, eerst kunstzijde en later nylon, bracht de gebroeders Jansen ertoe nieuwe wegen te gaan bewandelen en het productieproces aan te passen. In 1936 is het aantal werknemers uitgegroeid tot 800. De Tweede Wereldoorlog [1940-1945] gooide echter roet in het eten. Bij gebrek aan grondstoffen wordt de kousenfabricage be-

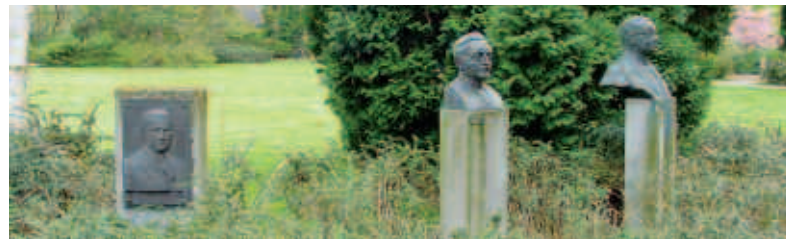
lemmerd en bovendien wordt de fabriek zwaar beschadigd. In 1948 verrijst een compleet nieuw gebouw van de inmiddels Koninklijke Kousenfabriek. De werkgelegenheid voor heel veel Schijndelse mensen was weer gegarandeerd. Maar de kousenindustrie komt onder druk te staan vanwege de concurrentie uit de lage-loon-landen en de directie gaat uiteindelijk over tot

sluiting van dit prachtige Schijndelse bedrijf. In 1986 is het gehele complex gesloopt en is de productie overgeheveld naar het zusterbedrijf te Emmen. Ook dat bleek van korte duur.

Wat aan de familie Jansen herinnert is het bekende Jansenpark met de borstbeelden van de drie gebroeders. Het park ligt tegenover de plek waar voorheen het fabriekscomplex was.

Het vooroorlogs fabriekje van Jansen de Wit in combinatie met de borstbeelden van de drie gebroeders in het Jansenpark.

Nieuwe industrieën op Duin I, II en III

Voor een gemeente als Schijndel is werkgelegenheid natuurlijk een belangrijk basisgegeven voor groei. In andere plaatsen in de regio zoals bv. Veghel en Uden, werden ruim voor de eeuwwisseling industrieterreinen aangelegd en nieuwe bedrijven gevestigd. Schijndel heeft dat voorbeeld uiteindelijk gevolgd en zo is op de oude woeste gronden van Duin inmiddels een scala aan kleinere en grotere bedrijven gebouwd.

De Schijndelse duinen waren onder de bevolking beter bekend als 'de Wijbosche bergen' die verderop aansloten op de Eerdse Bergen. De oude straatnaam Bergstraat had daar zijn naam aan te danken. Bescheiden begonnen met de verkoop van de eerste kavels op Duin I is Schijndel anno 2009 drie grote terreinen rijk nl. Duin I II en III, die samen met Molendijk en Rooiseheide het bedrijfsklimaat van Schijndel bepalen. Ze

zijn inmiddels optimaal bereikbaar mede door de aanleg van de Structuurweg en de omlegging van de Eerdsebaan. Het gaat in totaal zo'n 1600 zelfstandige grote en kleine bedrijven. Het einde is overigens nog niet in zicht. Inmiddels is de gemeente begonnen met de voorbereidingen van het bestemmingsplan Duin IV, dat als een strook bedrijfsgrond rondom Duin II komt te liggen.

Leijwegen en kotergaten

Zoals in de dorpen verbindingswegen bestonden tussen het centrum en de meer afgelegen gehuchten, zo ook zijn er verbindingen tussen de dorpen onderling. Wanneer die infrastructuur tot stand is gekomen, is moeilijk te dateren. We weten immers maar heel weinig over die ontwikkelingen. Grotere heerbanen uit de Romeinse periode en oude handelsroutes heeft men wel kunnen traceren, maar het precieze ontstaan van het lokale en interlokale wegennet blijft tamelijk duister. Dat geldt ook voor de wijze waarop dat door onze verre voorouders is gerealiseerd. Vanuit middeleeuwse bronnen krijgen we wat meer inzicht in het type wegen dat op de dorpen gangbaar was. Interessant in dit kader is de pootkaart van Schijndel uit 1462 waarin het pootrecht werd geregeld. Daarin wordt een hele serie wegen genoemd met de voorgeschreven breedte van de Bosche voet van ca. 28 cm. Dat betekent, dat dit soort zandwegen, paden en doorgangen in de praktijk bekend moeten zijn geweest. Men noemt daarin een manspad of voetpad [4 voeten], een kerkweg [6 voeten], een 'borneweg' d.i. mogelijk de weg naar een brandkuil of bornput [6 voeten], een molenweg voor voetgangers [6 voeten], een molenweg voor karren [12 voeten], een molenweg voor zakken rogge die men te paard vervoert [8 voeten], een 'kotergat' meestal omschreven als een openbare dijk die door weilanden loopt en waaraan de nodige veldhekken hangen [12 voeten], een 'leijwech' bedoeld als een interlokale weg tussen dorpen ook met hekken of slagbomen al of niet voorzien van kettingen [16 voeten], een 'drijfweg' waarlangs men vee vervoert van de markt in het ene dorp naar die van een ander dorp [24 voeten] en tenslotte de heerbanen, veelal de oude handelsroutes tussen grote plaatsen, zoals de straatweg 's-Hertogenbosch-Eindhoven uit 1741. In het algemeen blijkt dat men in heel veel dorpen en steden, ondanks alle bebouwing, de oude wegenstructuur in

tact heeft gelaten. Wie bv. de Schijndelse tiendkaart uit 1757 bekijkt en de huidige plattegrond ernaast legt zal ontdekken dat het wegennet nauwelijks is gewijzigd. Langzamerhand worden de oude zandwegen vervangen door 'keiwegen', grindwegen en sintelpaden. Zo stamt de grindweg de Steeg uit 1847, die tussen Schijndel en Sint Oedenrode uit 1849, gevolgd door die vanuit Sint Michielsgestel en de weg naar Boxtel in 1850. Later komen de beton- en asfaltwegen die steeds intensiever gebruikt worden. In onze tijd is in de jaren '90 van de vorige eeuw de Structuurweg dé oplossing geworden om het steeds drukker wordende verkeer door het centrum voortaan te kunnen omleiden om het dorp heen. Verder maken we voor ons woon-, werk- en vakantieverkeer in deze jachtige tijd dagelijks gebruik van een via rijkswaterstaat aangelegde moderne wegenstructuur. Maar intussen heeft dat wegenstelsel te kampen met een enorm fileprobleem.

Een landweg met aan weerszijden aan-geplante bomen waarop het voorpootrecht van toepassing is.

De rivier de Aa

Het Aadal in de gemeente Bernheze met het kasteel Heeswijk op de achtergrond.

De ouderdom van deze grensrivier tussen Bernheze en Schijndel wordt geschat op zo'n 10.000 jaren. Zij is ontstaan na de laatste ijstijd naar men vermoedt. Samen met de Dommel en de Zuid Willemsvaart mondt zij uit in de Dieze te 's-Hertogenbosch ter hoogte van de Citadel. Het is een rivier met ontzettend veel zijstroompjes in het oosten van Brabant. De kwartierschout van Peelland jonker Marcus van Gerwen is een vurig voorvechter geweest van het bevaarbaar maken van de Aa tussen Helmond en 's-Hertogenbosch en heeft oude plannen uit 1573 nieuw leven ingeblazen. In de periode 1623-1627 is hij veelvuldig langs dit waterstaatkundig project te vinden, voert overleg, stuurt het werk aan, inspecteert de tot stand gekomen werken en in 1627 vaart de eerste pleit of platbodem met turf stroomafwaarts richting 's-Hertogenbosch. Langs de rivier lagen nogal wat watermolens. Een van de oude grenspunten van het

Schijndels grondgebied was sinds 1309 de Kilsdonkse watermolen. Een lastig probleem met de Aa waren de vele overstromingen in de wintermaanden en lage waterstanden in de zomermaanden. Uiteindelijk wordt rond 1930 een kanalisatieproject ingezet, waarbij veel rivierbochten of meanders worden 'weggesneden', de rivier wordt rechtgetrokken en tevens uitgediept, links en rechts dijken worden opgehoogd en aandacht wordt besteed aan de bruggen en duikers. Met veel werkloze handarbeiders is dit project ter hand genomen in het kader van de werkverschaffing. Sinds enige tijd wil men het Aadal weer op diverse plaatsen zijn meandervorm teruggeven. Men spreekt in dit verband van een dynamisch beekdal waarin natuurontwikkeling, waterbeheer, recreatieve mogelijkheden, landbouwbelangen en landschappelijke doelstellingen niet los van elkaar gezien kunnen worden.

Aanleg van de Zuid-Willemsvaart

De intentie van koning Willem I om vooral in het zuiden van het land de infrastructuur sterk te verbeteren is de rechtstreekse aanleiding om in de jaren 1822-1826 de Zuid-Willemsvaart te laten graven. Ieder dorp krijgt een bepaald 'vak' toegewezen. Op 10 november 1822 is de eerste schop in de grond gestoken in Maastricht, waarna de aanleg definitief van start kon gaan. Het was allemaal handwerk. De Schijndelse bevolking heeft het tracé op de westelijke rand van het Aadal gegraven vanaf Kilsdonk tot aan Middelrode. Het was een goed betaald werkgelegenheidsproject. De oude Steeg werd bij Heeswijk voorzien van een ophaalbrug. De veerpont tussen Schijndel en Dinther, in aansluiting op de Dint-hersedijk is overigens in de vaart gebleven tot 1886. In een gemeenteverslag uit 1854 is te lezen dat deze nieuwe waterweg 'veel nut aanbrengt voor de gemeentenaren, de landbouwers en ontginners van woeste gronden, die daardoor in de gelegenheid zijn om gemakkelijk mestspecie te bekomen en hun geteelde vruchten te leveren'. Het economisch en landbouwbelang was dus niet gering. Schijndel heeft zelfs nog eens gedroomd van een echte haven, maar het is gebleven bij enkele particuliere laad- en losplaatsen. Inmiddels is de brug naar Heeswijk ter ziele, heeft men een verhoogde weg aangelegd over het water en is, ter vervanging van de oude sluis, een grote nieuwe sluis gebouwd ter hoogte van de plaats waar de Houterdsedijk op het tracé van de Zuid Willemsvaart aansluit.

De oude Heeswijksebrug over de Zuid Willemsvaart.

Tramwegmaatschappij de Meierij

Wat te denken van de nieuwe mogelijkheden die de stoomtram eind 19e eeuw bood. Een nieuwe vorm van ontsluiting van de dorpen tussen 's-Hertogenbosch en Eindhoven. Al in 1881 is men begonnen met onderhandelingen over de aanleg van een tramrails vanaf Sint-Oedenrode naar Schijndel en Sint Michielsgestel. Diverse tramwegmaatschappijen schijnen zich aanvankelijk aangeboden te hebben, maar trokken zich even hard weer terug. Uiteindelijk is het werk aan de tram-

wegmaatschappij De Meierij gegund. In ijltempo moet de rails gelegd zijn want op 22 juni 1899 ontving het Schijndelse gemeentebestuur al een uitnodiging van de heer W.B. Kroon, de directeur van de maatschappij, om bij de plechtige opening van de tramlijn aanwezig te zijn. In ruil voor het mogen kappen van bomen aan de Boschweg is toen bedongen dat Schijndel voor haar reizigers dan minimaal 4 à 5 tramhaltes zou krijgen. Het bijtanken van water gebeurde bij

de gemeentepomp op de hoek van de Pompstraat, waarna hij doortuften naar het tramstation bij café Van Veghel op de hoek van Hoofdstraat en Kloosterstraat, tegenover het Hervormd Kerkje.

Terwijl de tram al jaren reed, is een plan ontwikkeld voor een busdienst door autobusonderneming Cito uit 's-Hertogenbosch met een rechtstreekse verbinding op Eindhoven. Dit is uiteindelijk geen succes geworden. Twee jaren later is daarvoor

zelfs de vergunning ingetrokken. De tram is blijven rijden tot ca. 1936. Vanaf die tijd zijn er alsnog bussen gaan rijden van de BBA en zijn de oude tramrails uit het straatbeeld verdwenen.

Station aan het Duits Lijntje

Schijndel wordt nog verder ontsloten. De komst van het Duits Lijntje, zoals het in de volksmond heet, zorgt voor nieuwe mogelijkheden. De Rotterdamse notaris Van Meekeren krijgt in 1869 verlof om een spoorlijn te laten aanleggen tussen Boxtel en de Duitse grens. In dat jaar wordt de Noord Brabantse - Duitse Spoorwegmaatschappij opgericht, afgekort NBDSM. Enige jaren eerder schijnen er al metingen verricht te zijn langs het uitgedachte spoorwegtracé en heeft men de meningen gepolst in de langs de lijn liggende dorpen en hun besturen. Schijndel heeft haar gronden, grotendeels liggend op de pas verkregen Rooisheide, zelfs gratis afgestaan aan de maatschappij. De gemeente verstrekt bovendien een subsidie van f 10.000,- en later nog eens f 5000 voor de bouw van een station. Tussen 1870 en 1873 is de spoorlijn gerealiseerd. De officiële opening was gepland op 8 juni 1873. Een saillant detail is dat de bekende locomotief 'Mina' die Van Meekeren van Schijndel naar Gennep zou brengen, waar de spoorbrug inmiddels klaar was, tussen Mill en Uden met een derde klas

Een fraaie opname van het enkelspoor van het Duits lijntje met het station van Schijndel.

wagon naast de lijn terecht kwam. In verband met het herstel van de aanzienlijke schade is toen de plechtige opening van het Duits Lijntje uitgesteld tot 8 juli 1873. In de Eerste Wereldoorlog [1914-1918] kwam het hele goederenvervoer met Duitsland stil te liggen. Na de oorlog werd de dienst wel weer hervat, maar de maatschappij scheen zoveel verlies te hebben geleden, dat ze in 1922 failliet verklaard werd. Twee jaren later is het dubbelspoor teruggebracht tot een enkelspoor. Interessant is dat er momenteel toch weer plannen bestaan om het oude lijntje in ere te herstellen en te activeren. Of het ooit zover zal komen, is afwachten!

Feest bij het tramstation bij het huidige café D'n Bes vanwege de opening van de tramverbinding.

Een nieuwe stichting van pastoor Van Erp

Een van de verworvenheden van de Franse Tijd in het katholieke zuiden is godsdienstvrijheid aan het begin van de 19e eeuw. De Servatiuskerk kwam weer in handen van de katholieken en er ontstaat een geheel nieuw trend nl. het stichten van van actieve congregaties naast de bestaande contemplatieve of beschouwende kloosterorden. De sociale noden in die tijd zijn zo hoog, dat de toenmalige kerkelijke leiders en lokale geestelijken tot stichtingen overgaan bedoeld voor mannen en vrouwen, die zich als beroepskrachten toeleggen op diverse takken van onderwijs, zieken- en bejaardenzorg. In de periode 1820-1850 zijn er tientallen van die congregaties gesticht in Brabant. Zij hebben een enorme stempel gedrukt op het maatschappelijk leven en het onderwijs en hebben een fundamentele basis gelegd voor de verzorgingsstaat waarin we nu leven.

De ijverige Schijndelse pastoor Antonius van Erp onderhoudt goede contacten met monseigneur Zwijsen, die in 1832 de congregatie had gesticht van de Zusters van Tilburg aan de Oude Dijk. Op 1 november 1836 sticht de Schijndelse pastoor de congregatie van de Zusters van Schijndel, die begint in de oude pastorie aan de Laagstraat [sinds het eeuwfeest in 1936 Pastoor van Erpstraat geheten]. Door schenking en aankoop van huizen inde directe omgeving heeft men binnen 10 jaren na de stichting al de beschikking over een eigen kloostergebouw, het huidige moederhuis, met kapel, een eenvoudig gasthuis en een binnenschooltje. De eerste klooster-

linge en tevens eerste algemeen overste is zuster Maria Vincentia beter bekend als Mieke de Bref uit Boxtel. Sinds 2006 is zelfs een verbindingsstraat naar haar genoemd, nl. over het tracé van het oude voetpad dat achter het klooster doorliep tot aan de Lochtenburg, het terrein waarop het allereerste klooster stond. In de beginjaren van de stichting hebben de zusters met een hoog sterftecijfer van jonge zusters te kampen gehad, zodat zelfs is overwogen het Schijndelse klooster maar op te heffen en de nog levende zusters te laten aansluiten bij Tilburg. Van het toenmalige hoofdbestuur zijn er vier zusters die instemmen met de gedachtegang van pastoor van Erp en monseigneur Zwijsen die opheffing suggereren.

Zuster Emmanuël de Gier als gezaghebbende vierde assistente van het hoofdbestuur heeft dat min of meer in haar eentje weten tegen te houden en zo is de Schijndelse congregatie van haar ondergang gered. Ze geeft de overige bestuursleden de overweging dat men die teleurstellende ontwikkeling als een zware beproeving moet beschouwen maar er Gods wil, Gods hand en Gods wijsheid in moet proberen te zien en houdt een sterk pleidooi om vooral optimistisch te blijven en de congregatie door te zetten. In 1842 reikt pastoor Van Erp zijn zusters de H. Regel uit, het basisconcept voor hun kloosterleven onder het devies 'Ora et Labora' ofwel 'Bid en Werk'. Een belangrijke inspiratiebron binnen de regelgeving is de leefregel die Vincentius à Paulo in de 17e eeuw zijn 'liefdezusters' voorhield. Deze

De uitreiking van de H. Regel door pastoor Van Erp aan de zusters naar een schilderij L. van den Wildenberg waarvan het origineel te bezichtigen is in de hal van het moederhuis.

Vincentiaanse geest en spiritualiteit is tot op de dag van vandaag een grote drijfveer binnen de congregatie gebleven en hebben de zusters zich primair ingezet voor de allerarmsten en misdeelden.

Vanaf 1856 volgen vanuit Schijndel allerlei stichtingen in andere plaatsen in Brabant, gevolgd door kloosters in andere delen van ons land en vanaf 1920 gaan de zusters zich ook wijden aan allerlei vormen van ontwikkelingshulp in landen als Curaçao, Indonesië, Filippijnen, Zambia, Chili, Peru, kortom...het wordt een mondiale congregatie.

Ouderen- en ziekenzorg in Barbara en Lidwina

Grote sociale noden die de 19e eeuwse samenleving kenmerkten waren de armoede onder de bevolking, het grote gebrek aan deskundige zorg voor zieken en bejaarden, het relatief hoog sterftecijfer onder jonge mensen en vooral ook de kindersterfte. De RK geestelijkheid stelde alles in het werk om hierin verbeteringen aan te brengen. In 1870 verrijst naast het moederhuis, aan de zijde van de Kloosterstraat, een vernieuwd gasthuis toegewijd aan de H. Elisabeth. Zieke en bejaarde dorpeelingen worden er verpleegd en ouden van dagen kunnen er in pensioen. De mogelijkheden binnen het nieuwe gasthuis waren echter beperkt. In 1934, na de stichting van het Lidwinaziekenhuis annex klooster, zijn de bejaarden vanuit het moederhuis op 8 september van dat jaar overgebracht naar Lidwina. Het ziekenhuis daar was een prachtige aanwinst voor Schijndel. Het heeft gefunctioneerd van 1934 tot 1967 en moest toen opgeheven worden, mede vanwege regionale ontwikkelingen en schaalver-

grotingsplannen binnen de medische sector. Het Lidwina-ziekenhuis is voortaan te klein. Het kloostergedeelte blijft bewoond door zusters tot 30 november 1994. Na die periode is het gebouw tot 2000 in gebruik gebleven als zorgcentrum voor bejaarden. Na de definitieve sluiting is er op politiek niveau veel beroering ontstaan over de uiteindelijke bestemming van het gebouw. De voorgevel is in tact gebleven en daarachter is een serie appartementen opgetrokken en is de oude kloosterkapel omgedoopt tot sociale ontmoetingsruimte. Naast Lidwina werden ook bejaarden verzorgd in het in 1953 totaal vernieuwde Barbaraklooster [geheel verwoest tijdens de granaatweeken van 1944] met eraansta Annahof als een speciale afdeling voor bejaarde en zorgbehoevende zusters. In 1967 is als bejaardenhuis het Mgr. Bekkershuis geopend, dat nog enige tijd onder leiding van een zuster heeft gefunctioneerd. Nu valt alles onder de stichting Verenigde Zorgcentra Schijndel.

De Zusters van Liefde hebben ook een voortrekkersrol vervuld en initiatieven gesteund voor de oprichting van bv. de Vincentiusvereniging, de Elisabethvereniging en het werk der kruisverenigingen.

Een herenhuis als weeshuis

Een andere sociale nood was de zorg en opvoeding van wees-, voorgedij- en schipperskinderen. De schipperskinderen werden al door de zusters van Schijndel opgevangen in hun klooster in Den Dungen, waar een internaat aan verbonden was. In de Hoofdstraat op no. 71 staat een deftig herenhuis met grote achtertuin wat door Willem Verkuijlen in 1929 is verkocht aan de congregatie van de zusters, terwijl de inboedel werd geschonken. Aanvankelijk had hij het bestemd als tweede rectoraat, maar het bisdom ging hiermee niet akkoord.

Dit vraagt om enige uitleg. De pastoors van Schijndel waren immers tot 1885 tevens rector van het moederhuis. In dat jaar is pal tegenover het moederhuis het zgn. rectoraat gebouwd, de woning van de dienstdoende rector, waar nu sinds 1957 het hoofdbestuur, pastoraal team en administratie zetelt. De functies pastoor van de Servatiusparochie en tevens rector van de zusters van het moederhuis is toen losgekoppeld. Ten tijde van de verkoop van het pand van Verkuijlen was er sprake van de benoeming van een tweede rector of conrector, vandaar dat hij meende dat zijn huis daar heel geschikt voor zou zijn. Hem is toen voorgesteld het huis te bestemmen als weeshuis en dat vond hij een initiatief dat helemaal paste binnen zijn ideeën over naastenliefde en liefdadigheid. De weldoener, een invloedrijke figuur binnen de Schijndelse samenleving, was in pensioen op het moederhuis en bewoonde daar twee grote kamers van de kweekschool.

Onderwijs en opvoeding in school en internaat

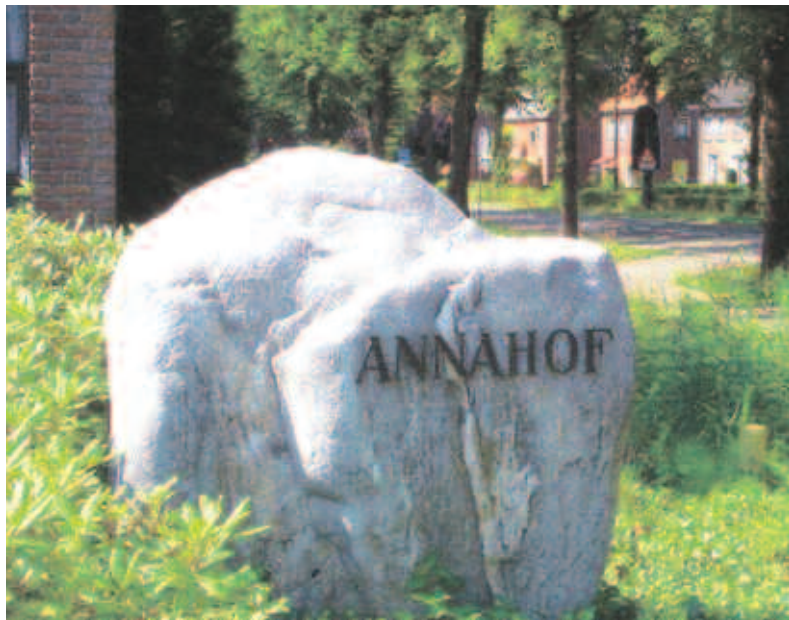
Pastoor Van Erp beseftte maar al te goed dat goed katholiek onderwijs een belangrijke basis zou zijn voor de ontwikkeling van het individu en van de samenleving. Vooral de meisjes uit het dorp, die later een moederrol gingen vervullen, zouden zeer gebaat zijn bij zo'n vorming. Pastoor Van Erp begon met een eenvoudig brei- en catechismusschooltje voor meisjes in de bakkerij van een Wouter van den Berg, op de plaats van het latere weeshuis. De zusters hebben dit verder onder zijn bezielende leiding uitgebouwd. Al in 1858 begonnen ze, als tweede congregatie in den lande, met hun 'normaalschool', bedoeld als opleidingsinstituut voor goede vrouwelijke leerkrachten. Die verbleven in het kweekschoolinternaat. Velen van hen zijn na hun studie ingetreden in de congregatie. In 1906 werd een boerderij van burgemeester Verhagen, pal tegenover het moederhuis, aangekocht om de oude binnenschool te kunnen verplaatsen en werd ter plaatse een tienklassige meisjesschool met bewaarschool gerealiseerd. De school van de zusters had een bijzonder goede naam naast de openbare school uit

die dagen. Naast de stichting van het Barbaraklooster in 1894 en het klooster annex ziekenhuis van Sint Lidwina in 1934, openden de zusters ook scholen buiten het centrum. Het ging om scholen in Wijbosch en Boschweg, in de parochie Hoevenbraak en in 1970 in de nieuwbouwwijk Beemd.

Na het lager onderwijs volgde automatisch het voortgezet onderwijs met o.a. huishoudonderwijs, een avondnijverheidsschool bekend als Mater Amabilisschool voor werken de meisjes, en het in 1957 gestichte Scinlecollege, thans Eldecollège. De congregatie is voor het Schijndelse onderwijs en dus indirect voor de hele dorpsamenleving, van onschatbare waarde gebleken. Na 1967 treden geen nieuwe zusters meer in, neemt de vergrijzing binnen de kloostergemeenschap toe. Men ziet zich genoodzaakt zich langzaam maar zeker uit de onderwijssector terug te trekken. Particuliere stichtingen, zoals Sint Servaas en Pastoor Van Erp, hebben vanaf de jaren '70 de leidende rol van de congregatie voor zowel katholiek basis- als voortgezet onderwijs overgenomen.

Het inmiddels verdwenen kweekschoolgebouw uit 1925 naast het moederhuis.

Het nieuwe klooster Annahof ligt naast verpleeghuis Sint Barbara.

De vijf zusters met de eerste groep weeskinderen genomen medio 1930.

Middeleeuwse gilden

1450 al een altaar in de Servatiuskerk, getuige een legaat van twee kromstaarten [een oude munt] aan beide altaren door een zekere Walter van Beeck. Ook is in het parochie-archief van de Servatiuskerk nog een oude gildekaart of gildereglement aangetroffen uit 1602. In de Luikse registers wordt in 1524 melding gemaakt van een Sebastianusaltaar. Het lijkt er daarom op dat er in Schijndel ook een Sint Sebastiaansgilde heeft bestaan omdat in de archiefinventaris van 1811-1830 gesproken wordt over een schuttersgilde Sint Sebastiaan met onroerend goed gelegen aan de Aardenburgsesteeg. Wat Barbara en Catharina betreft, een vermelding in een 15e-eeuws testament zegt niets over de exacte stichtingsdatum van de beide gilden. Als het gilde in een testament een legaat verwerft mag je veronderstellen dat het gilde al langer bestond.

De drie beelden van Catharina, Barbara en Sebastianus stonden aanvankelijk in de Servatiuskerk, maar ze zijn door pastoor Baekers destijds geschonken aan de abdij van Berne. Barbara en Catharina staan nu in de abdijkerk te Heeswijk. Sebastianus is bij de herinrichting uit de kerk verdwenen maar zal een andere plaats krijgen in de abdij.

In een archiefstuk van 18 juni 1678 is ook sprake van een Servatiusgilde en Onze Lieve Vrouwegilde. Het kan zijn dat dit de benamingen zijn voor een en hetzelfde heel oud gilde ofwel de 'oude schuts', wat men kan koppelen aan het hoofdaltaar of het Maria-altaar in de Servatiuskerk. Wiro Heesters veronderstelt in zijn 'Historische verkenningen' dat dit bijna zeker het alleroudste gilde is, waarvan de stichtingsdatum dus vóór 1450 moet liggen. In het boek over de Servatiuskerk staan meer details.

Drie houten gildenbeelden die oorspronkelijk in de Sint Servatiuskerk stonden: Barbara met haar toren, Catharina met haar rad en Sebastianus met pijlen doorboord.

Schijndel is een dorp waarin het verenigingsleven altijd een bloeiend bestaan heeft gekend. Heel oude gezelschappen zijn natuurlijk de gilden van Sint Barbara, Sint Catharina en Sint Sebastianus. Veel gilden kunnen in de middeleeuwen ontstaan zijn als kerkelijke broederschappen die in de kerk een altaar hadden. Ook waren er gilden die in gezamenlijke verbondenheid de doden begroeven en begrafenisplekken vervulden. Men kende ook gilden als beschermers van de burgers in tijden van oorlog of bij epidemieën of pestziekten. Het Barbara-en Catharinagilde hadden op 26 november

Cultureel centrum 't Spectrum

Uit de jaren '80 van de vorige eeuw kennen we gemeenschapshuis In d'n Herd, inmiddels al weer verleden tijd. Sinds 2005 beschikt Schijndel over een magnifiek cultureel centrum, dat onderdak biedt aan vele verenigingen en culturele groeperingen en waarin een variatie aan creatieve, muzikale, sociaal-maatschappelijke, heemkundige en cultuurhistorische activiteiten plaats vindt. Een aanwinst voor de

hele gemeenschap, centraal gelegen aan het Jet Geerkensplein, goed bereikbaar en men kan er terecht trots op zijn. De filosofie die aan de basis van de stichting ervan lag, was de insteek van een grotere samenwerking tussen de daar gehuisveste verenigingen en instituten. Zij profiteren van elkaars kwaliteiten en deskundigheden, voor zover dat mogelijk is.

De Gildebroederschap der Sint Catharina en Barbara tijdens het traditionele Koningsschieten bij korenmolen De Pegstukken

Een rijk scala aan verenigingen

Vanaf midden 19e eeuw worden er steeds meer verenigingen opgericht. Een belangrijke groepering zijn de handboogschutterijen. Amicitia werd opgericht te Schijndel in 1839. De Bossche handboogschutterij 'De Unie' organiseerde in 1843 een nationale wedstrijd, waarbij als eregast koning Willem II aanwezig was. Amicitia behoorde tot een van de 15 deelnemende schutterijen. Maar er

kwamen meer van die verenigingen van de grond met hun eigen geschiedenis zoals Landmansunie [1843-heden]. Van later datum zijn o.a. de Batavieren, de Eendracht en de vriendenkring Koningin Wilhelmina en Soranus. Indrukwekkend is ook de historie van de uit 1855 stammende harmonie Sint Cecilia, die nog steeds op een hoog niveau presteert. In het eerste kwart van de 20e eeuw

is het vooral de geestelijkheid die er in de periode van het 'rijke roomse leven' sterk voor pleit toch vooral deel te nemen aan het verenigingsleven, mede ook in het kader van een gezonde sociale opvoeding. Men ziet dan ook tal van verenigingen ontstaan op muzikaal, sportief, cultureel en kerkelijk gebied. Pastoors en kapelaans fungeren vaak als geestelijk adviseur en spelen een uitdrukkelijke

rol binnen de maatschappelijke context van de dorpsgemeenschap. Ze voeren vanuit hun katholieke visie ook sterk propaganda om instellingen te realiseren als o.a. het patroonaat aan de Kluis [1907-1984], het bekende Servatiusgebouw uit 1882 naast de Servatiuskerk en RK leeszaal, later de openbare bibliotheek. Wie de moeite zou nemen om in het Schijndels Weekblad een onderzoek te

verrichten naar alle verenigingen die daar vanaf de oprichting van dit weekblad in 1939 genoemd worden, zal verstandig staan van de mate waarin het verenigingsleven een rol speelde en nog speelt in het leven van de jeugd en de ouderen. In dat opzicht is dit weekblad een unieke bron of eigenlijk één doorlopend Schijndels archief en is er de recente geschiedenis over de laatste 70 jaren feilloos uit te distilleren

De Koninklijke Harmonie Sint Cecilia tijdens een optreden in cultureel centrum 't Spectrum.

Kunstroute uniek in de regio

Enige typerende kunstwerken op de kunstroute.

Omdat Schijndel in het jubileumjaar 'Schijndel 700' een uitdrukkelijk accent wil leggen op de kunst in het dorp, mag een speciaal kunsthofstuk in deze geschiedeniskrant niet ontbreken. Waar ons dorp zich uitdrukkelijk in onderscheidt te midden van de omliggende gemeenten hier in de regio is de veelheid aan kunstwerken, die men verspreid over het hele dorp aantreft en die sterk bepalend zijn geworden binnen het voornamelijk na-oorlogse straatbeeld. Twee factoren hebben een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van Schijndel waar het die belangstelling voor de kunst betreft. Op de eerste plaats is daar Gerard Scholten, burgemeester van Schijndel van 1976 tot 1998. Zijn liefde voor de kunst en zijn gedrevenheid om zijn passie over te dragen op gemeente en gemeentebestuur, zijn een enorme stimulans geweest. Daarnaast kwam er, in 1980, de stichting Kulturele Evenementen Groepen Schijndel, de KEG. De stichting ontplooië activiteiten op breed cultureel terrein, zoals theater voor volwassenen en kinderen, or-

gelconcerten, een tijdschrift en tentoonstellingen. Juist de KEG bood jonge professionele kunstenaars een podium om zich op te presenteren. Niet alleen door tentoonstellingen in de eigen expositieruimte - eerst in de bibliotheek en later in 't Spectrum - maar zeker ook in het tijdschrift van de KEG, Teken. Bovendien wist de KEG op diverse momenten de gemeente te verrassen met grote manifestaties zoals de alternatieve beeldenroute die in 1990 Schijndel sierde, met het fenomeen "Kunst in de etalage", en, in 2003, als plaatselijk aanjager van een internationaal kunstproject, "Tempus Arti". In alle drie de gevallen ging het om tijdelijke kunstroutes die het publiek confronteerden met eigentijdse kunstuitingen in de openbare ruimte. Het waren spraakmakende tegenhangers van de gemeentelijke beeldenroute die zich veelal nog op traditioneel terrein beweegt. En dan was er in 2005 de tentoonstelling in de inmiddels afgebrande bibliotheek onder de titel "De wereld is groter dan Schijndel" waar 24 Schijndelse kunstenaars lieten zien

dat Schijndel niet alleen passief maar ook actief aanwezig is in de wereld van de kunst. Schijndelaren als o.a. Jeroen Kooijmans, Hester Oerlemans en Jeanne van Heeswijk hebben zich inmiddels een internationale status verworven waarvan Heesters en Van Oorschot alleen konden dromen. Deze tentoonstelling maakte duidelijk dat niet alleen oud-burgemeester Scholten, de gemeentelijke kunstcommissie of de KEG invulling geven aan de slogan "Schijndel is uit de kunst" maar dat het vooral toch de kunstenaars zijn die hier geboren zijn, die laten zien dat Schijndel deze status verdient.

Toch zijn het vooral de namen van Jan Heesters en Dorus van Oorschot - en in mindere mate die van Antoon van Domburg - die op ieders lippen liggen wanneer er gesproken wordt over bekende Schijndelse kunstenaars. Zij zijn, wellicht onbewust, de wegbereiders geworden voor een nieuwe generatie die in een naoorlogse, veranderde maatschappij, meer kansen kreeg zich te ontplooiën.

Een voorliefde voor Frans Hals

In het Schijndels Weekblad is een in memoriam verschenen van een andere kunstenaar die naam heeft gemaakt nl. Antoon van Domburg, zoon van Judocus Domburg en Kristina Voets, geboren te Schijndel 14 juni 1882, die op zondag 10 juli 1954 in het ziekenhuis in 's-Hertogenbosch op 72-jarige leeftijd is overleden. Hij genoot vooral bekendheid als portretschilder. Van Domburg bezocht indertijd de Koninklijke School voor nuttige en beeldende kunsten in 's-Hertogenbosch en behaalde onder leiding van zijn leermeester Frans Slager opmerkelijk goede resultaten in de jaren 1908, 1909 en 1911. Hij verwierf driemaal de Grote Koninklijke Medaille voor 'tekenen naar het leven'. Met een studiebeurs ging hij zich verder bekwamen in Haarlem. Hij heeft veel schilderstukken gemaakt waarin hij zijn voorliefde voor de stukken van Frans Hals liet blijken. Voor de gemeente Schijndel schilderde hij o.a. het portret van de burgemeesters Janssens en Manders, die nu in het gemeentehuis hangen en ook maakte hij een portret van de bekende dokter en generaal Gerard Busen. In 1944 werd zijn pand in de Kloosterstraat volledig verwoest en ging veel mooi werk van hem verloren. In 1953

kwam zijn nieuw onderkomen aan de Markt gereed. Sinds maart 1954 ging zijn gezondheid sterk achteruit en was opname in het Bossche ziekenhuis noodzakelijk.

Antoon van Domburg "Jongen met aap" (schilderij B&W kamer gemeentehuis)

Dorus van Oorschot

Het Brabantse land was altijd een belangrijke bron van inspiratie voor Van Oorschot

Hoe anders verliep het leven van Dorus van Oorschot die in 1910 geboren werd als zoon van een arbeider. Al jong werd zijn talent onderkend door eerdergenoemde Antoon van Dom-

burg bij wie Dorus in de leer kwam en die hem vooral liet oefenen, eindeloos liet schetsen en natekenen. Maar kansen voor Dorus om, zoals hij maar al te graag wilde, kunstschilder van beroep te worden, dat zat er niet in. Het waren de crisisjaren en er moest brood op de plank komen in het kinderrijke gezin. Schaapsherder werd Van Oorschot zodoende en dat mag romantisch lijken, het was het zeker niet. Met een uitspraak als "Je praat meer met je hond dan met mensen", maakte Dorus achteraf duidelijk hoe eenzaam dat bestaan was op de grote stille heide. Later werd Van Oorschot huisschilder. Al verdiende hij niet veel, hij kreeg wel de kans lessen te gaan volgen bij Nico Molenkamp in Tilburg. Voordat Dorus bereikte wat hij wilde bereiken, had hij een lange en moeizame weg te gaan. Misschien was het daarom dat Dorus het schilderen zal als een vak en ambacht, niet sprak van inspiratie of kunst. Reizen deed hij nauwelijks; Brabant was zijn wereld en die wereld was hem groot genoeg. In het werk van Van Oorschot mag dan de late echo van de Haagse School doorklinken, het neemt niet weg dat Van Oorschot is blijven experimenteren. Hij is dan ook vol lof over de generatie na hem, die zekerheden laat schieten en het experiment opzoekt. Van Oorschot overleed in 1989. De herinnering aan Dorus bleef bewaard in de naam in zijn voormalig atelier aan de Venushoek waar onlangs een einde aan is gekomen. De collectie Van Oorschot krijgt nu onderdak in het Heestershuis.

Jan Heesters, de man die Schijndel een museum schonk

Portret van Jan Heesters, geschilderd door Kees Bol

Dat Jan Heesters, geboren in 1893 in Schijndel, zijn sporen heeft nagelaten in het Schijndelse. Het museum in de Pompstraat is daarvan een blijvend bewijs. Heesters schonk bij zijn

overlijden in 1982 zijn woonhuis aan de Schijndelse gemeenschap met de opdracht er een museum van te maken. Een deel van het pand is blijvend ingericht als herinnering aan de kunstenaar.

Heesters haalde tekenactes A en B aan de academie in Den Haag. In 1917 kreeg zijn opleiding een vervolg aan de Rijksacademie in Amsterdam. Hij raakte daar in contact met kunstenaars als Jan Bronner, Henri Jonas en Charles Eijck. Hij kreeg er ertslessen bij professor Aerts. Heesters gaf intussen ook les aan de R.K. Lycea in Den Bosch en aan de Leergangen in Tilburg. Maar in 1922 hield Heesters het lesgeven tijdelijk voor gezien en verhuisde naar Parijs waar hij dag en nacht studeerde aan een drietal particuliere academies. Daar ook ontstond het plan om zijn reis naar Italië langs Noord-Afrika, Marokko, te laten lopen. Het was voor de zoon van een Schijndelse wagenmaker de kennismaking met de wereld van Duizend-en-een-nacht zoals hij later vertelde. Sicilië en Rome, Ravenna, Florence en Venetië

waren andere halteplaatsen op Heesters' reis. Terug in Nederland bleek het hem niet mogelijk als vrij kunstenaar de kost te verdienen dus ging hij weer lesgeven. Maar Jan bleef ook reizen, zij het nu dicht bij huis: samen met Marinus Dillen, die hij kende uit Amsterdam, toerden de kunstbroeders met een "caravan

avant la lettre" door het Brabantse land. Later, toen Heesters getrouwd was, bleef hij tochten maken, eerst in de regio, later ook weer zuidwaarts, naar Frankrijk. Maar uiteindelijk vond hij toch ook weer inspiratie in Brabant en... Schijndel. Daar vond hij wat hij noemt: "de einders van mijn oorsprong".

Achter deze deuren was vroeger het atelier van Jan Heesters

Samenhang of verscheidenheid

Een nieuwe generatie meldt zich

Spectaculaire opening van "De wereld is groter dan Schijndel 2" door theatergroep Tuig

Welke wegen heeft de generatie na Heesters en Van Oorschot ingeslagen, zijn deze kunstenaars onder een gezamenlijke noemer te vangen, is er zoiets als een "Schijndelse School"? Of zijn het louter individuele kunstenaars die niets meer dan hun geboortegrond met elkaar gemeen hebben?

Tijd voor een vluchtige kennismaking aan de hand van de catalogus van "De wereld is groter dan Schijndel, in een volstrekt willekeurige volgorde waarbij op geen enkele wijze is geprobeerd iemands hele oeuvre te omvatten.

Een kennismaking met Fieke Barten bijvoorbeeld, die erin slaagt van een bekend grapje - het gezichtsbedrog bij een plaatje waar je in het ene geval een tekening van een beker in ziet, in het andere twee gezichten, een cliché in het genre - een originele strip te maken.. Minder speels, minder anekdotisch zijn de langgerekte figuren die zo kenmerkend zijn voor het werk van Ad Kooijmans. Zij lijken tijdloze symbolen van de communicatie tussen mensen of juist het ontbreken daarvan, een aarzeling tussen aanraken en afstand nemen. Het werk van Berthy van de Wijden beweegt zich wat inspiratiebronnen betreft doorheen de tijd. De ene keer bloemen in de traditie van Monet, een volgend ogenblik expressionistisch als Van Gogh, terwijl ze een andere keer haar anonieme naakten schildert alsof ze meekijkt over de schouder van Lucian Freud. Henk Kastelijns de te jong gestorven graficus presenteerde zich in 2005 - onwettig nog, als schilder met de grafische patronen nog in zijn. Bij Maria Kemps ontmoeten we een schilder bij uitstek, een temperament dat zich uit in puur schilderplezier, in kleuren die haar doeken een grote dynamiek meegeven. Het werk van Marie-José Eijkemans, is klein van formaat, onbeholpen zo lijkt het bijna maar vooral ook onbevagen. Mirjam Konijnenberg maakt indruk met haar vogeltje uit keramiek, een

dood vogeltje, groot genoeg om het hele universum in te vatten. Patricia van den Brand schildert en tekent virtuoos; Pauline van der Heijden is een reiziger in de nacht waar het verschil tussen realiteit en spiegeling is opgelost in een plas regen. Roland de Jong-Orlando lijkt zich vastgebeten te hebben in het spel met driedimensionale elementaire vormen en bij Suzanne van Doremalen zijn in zekere zin parallellen te vinden met het werk van Marie-José Eijkemans. Haar keramieken plattengronden, uitgevoerd als ging het om lijnen in ijzer gegoten, vertellen ook van een dromen over vroeger. Wim Habraken: een graficus die zich verloren heeft aan de ambachtelijkheid van zijn vak maar daarbij de nieuwe technieken niet uit de weg gaat en bovendien ruimte houdt voor zijn eigen kunstenaarschap. Teske Clijns speelt met de tijd. Zij gebruikt filmische technieken om als in een middeleeuws schilderij, zaken uit verschillende tijdsperiodes in een voorstelling weer te geven. Letterlijk werd in 2005 een reis in beeld gebracht door Hester Oerlemans, een reis als verbinding tussen twee punten, een weg bezaaid met herinneringen en zaken die de mensen zoal verliezen. Jo Santegoeds vindt zijn beelden heel dicht bij huis, in de natuur eromheen of in de (toevallige?) combinatie van een tv-beeld en het landschap buiten. Rianne Hellings maakt op haar tropische Curaçao kunst als versiering van de mens en de mens als kunst. Bep Ebbenn mag dan geïntrigeerd geraakt zijn door de theorieën van Jung, wie haar werk ziet zal wellicht toch gewoon zeggen dat het mooi is. Hoe verslingerd Twan Vorstenbosch ook lijkt aan de Afrikaanse savanne, niet minder wordt hij geïnspireerd door de puur Hollandse weilanden. De sterk vergrote afbeeldingen uit de natuur, waarin de echo van het werk van Georgia O'Keeffe onmiskenbaar doorklinkt, maken duidelijk waar Marianne van Echt het wezen der dingen zoekt. Draden van een weefsel, een orde-

ning van lijnen en vierkantjes, meer heeft Marieke den Otter niet nodig om het universum in te vatten. Een minimalistische kunst die teruggaat naar af.

Jan van den Dungen gebruikt moderne technieken om zijn voorliefde voor de kunstenaars van de Italiaanse renaissance - Rafael voorop - duidelijk te maken in een verwarrend spel van fictie en werkelijkheid. Jeroen Kooijmans reist van continent naar continent en schrijft zijn eigen sprookjes van de grootstad. De keramiek van José van Esch is een zoeken naar industrieel design, naar boeiende en perfecte vormen voor simpele zaken als koffie- of Jeanne van Heeswijk tenslotte, globetrotter en degene die met een van haar werken deze tentoonstelling van Schijndelse kunstenaars een naam gegeven heeft. Urban curating noemt zij de kunstvorm waarmee ze zich bezighoudt: het maximaliseren van het potentieel binnen gemeenschappen aan open dialoog, communicatie en gemeenschappelijk handelen. De hele wereld is haar werkterrein.

Nu in 2009, hebben zich alweer nieuwe talenten gemeld, voortgekomen uit Schijndel waarmee het dorp zich, of het nu wil of niet, toch een kweekplaats toont voor kunstenaars die nieuwe wegen inslaan, soms ver van de karrensporen die Heesters, Van Oorschot en Domburg nog konden boeien.

Schijndel op weg naar de toekomst

Als hertog Jan II als hertog van Brabant in 1309 de gemene gronden uitgeeft legt hij alle ontwikkelingen binnen het dorp in handen van een schepencollege. Verstandig beheer en onderhoud van alles wat het dorp rijk is, de latere inrichting van het landschap, de infrastructuur, de bescherming van de bevolking in tijden van oorlog, natuurrampen of besmettelijke ziekten, invoering van allerlei wettelijke regelingen, de administratie en dorpsuithouding, zeer verantwoordelijke taken. We zijn nu 700 jaar verder. Het dorp is binnen de toen aangegeven grenzen sterk gegroeid van een kleine 1000 naar 22.000 inwoners, er zijn wat kleinere grenscorrecties geweest in de loop der eeuwen en sinds 1997 is zelfs een deel van het oorspronkelijke grondgebied nl. de Laverdonk afgestaan aan buurgemeente Bernheze. Van een uitgesproken middeleeuws 'houtdorp' met nog her en der de nodige

Jan Verhagen, boomkunstenaar

Vergroeid met de natuur

De geboren en getogen Schijndelaar Jan Verhagen [1911-1997] staat bekend als boomkunstenaar. Op 8 december 1991 vierde hij zijn 80e verjaardag en exposeerde veel van zijn werken. Uit grillige boomstronken die hij in het bos vond schiep hij zijn eigen bosgeesten. Nadat hij zich lange tijd had geconcentreerd op grote vormen is hij langzaam maar zeker overstapt op het kleine, het onzichtbare zelfs. Eerst takken en stronken en later wortelstokken en kleine, grillig gedraaide boomworteltjes, zijn voor hem de inspiratiebron. Zo ontstonden minuscule figuurtjes bewerkt met een lancetmesje, sprookjesachtige wezens uit een andere wereld. Jan Verhagen maakte niet alleen sculpturen maar vertelde er ook verhalen bij. Belangrijk was voor hem de natuur waarin hij de bewondering zag, de schoonheid, de poëzie en de kracht. De natuur was voor hem een groot boek vol verhalen over trollen, kabouters, wortelmannetjes en andere bosbewoners.

Enige van zijn producten zijn te bewonderen in de Servatiuskerk en het gemeentehuis.

"Jantje de Kunning"

Kunst in De Vink

Jaarlijks presenteren Schijndelse amateurkunstenaars in De Vink

Een aparte rol in de wereld van de Schijndelse kunst is weggelegd voor de tentoonstelling die al sinds 1981 jaarlijks wordt georganiseerd in sociaal cultureel centrum De Vink. Stichting De Vink biedt daar Schijndelse amateurkunstenaars in het tweede weekend van september de gelegenheid hun werk te presenteren aan een groot publiek. Uitgangspunt bij deze expositie is dat iedereen die in Schijndel woont, kan meedoen, of het nu gaat om een gerijpt talent of om iemand die nog maar net de eerste schreden op het artistieke pad heeft gezet. De organisatie hanteert geen kwaliteitscriteria aan maar kiest bewust voor een laagdrempelig evenement om te laten zien dat tekenen en schilderen, keramiek en beeldhouwen, bezigheden zijn waaraan ieder-

een veel plezier kan beleven. De expositie heeft dan ook al menigeen geïnspireerd om zelf aan de slag te gaan. Dat heeft zeker ook te maken met de bijzondere sfeer van deze tentoonstelling. De deelnemers zijn bijna allemaal het hele weekend aanwezig en graag bereid de bezoekers alles te vertellen over hun technieken, de keuze van hun onderwerpen, de materialen die ze gebruiken en over de lessen die zij eventueel volgen. Deze tentoonstelling zonder pretenties heeft zo een breed publiek belangstelling en waardering bijgebracht voor de wereld van de kunst. En na bijna dertig jaar is de belangstelling van deelnemers en publiek nog onverminderd voor deze puur Schijndelse manifestatie die uniek is in de regio.

De nieuwe generatie Schijndelse kunstenaars die zich begin 2005 presenteerde tijdens een gezamenlijke tentoonstelling in de voormalige bibliotheek.

Publicaties over Schijndel

Voor wie meer wil weten over de historie van Schijndel, zijn tal van bronnen voorhanden, o.a. in de collectie van de heemkamer.

Alphen van, Jan Anoniem	Jubileumboek – 50 jaar RKSv WEC [1998] 50 Jaren gezondheidszorg in Schijndel [1959] Ach lieve tijd, 800 jaar De Meierij en de Meijerijenaars.(Waanders Uitgevers) [1994] Boorcampagne Schijndel-Smaldonk I [2000] Uit Veghel en andere verten. Geschiedenis van de Joodse gemeenten in o.a. Schijndel [1997] Van d'n Aabeemd tot de Zwijnspuit [1996] De Servatiuskerk [2000] Huize Lidwina [2000] Het Schijndels landschap [2003] De hopteelt in Schijndel [2005] Tekstboekje bij de film ‘Het Sleutjesspook’ [2007] Digitale versie van de inventaris van het heemkamerarchief [zie website: www.henkbeijersarchiefcollectie.nl] Artikelenserie over de Servatiuskerk, de Gouden Eeuw en over de zusters van Schijndel in het Schijndels Weekblad [2000-2008]
AWN Eindhoven Bader, J Beijers, Henk & Drs. G.J. v. Bussel Beijers, Henk & Zweers Dick Beijers, Henk Beijers, Henk e.a. Beijers, Henk Beijers, Henk Beijers, Henk Beijers, Henk	Het verzet in Schijndel tijdens de Duitse bezetting [2004] Documentatie Schijndel [toegang 1589], Dorpsbestuur Schijndel 1312-1811 [toegang 5016], Gemeentebestuur Schijndel 1811-1930 [toegang 5017], Gemeentebestuur 1930-1960 [toegang 5135], Gemeentebestuur 1960-1990 [toegang 5183], Parochiearchief Servatiusparochie 1331-1990 [toegang 5199], Theologische Faculteit Leuven/Schijndelse tienden [toegang 5141], de microfichecollectie van het Schijndels Weekblad over de periode 1939-1996 [ook aanwezig op de heemkamer] en natuurlijk de website van BHIC www.bhic.nl met o.a. informatie over de lokale geschiedenis en de beeldbank Schijndel met een discussieforum artikelen in het SW en collectie met historische gegevens Schijndel in oude ansichten [1979] Schijndel vroeger en later, met vertellingen door Henk van Roessel [2008] Gids voor de Sint Servatiuskerk aan de Markt z.j. 150 Jaar Landmans Unie Schijndel [1993] 100 Jaar vrijwillige brandweer Schijndel [1994] Kunstveiling Stichting Schijndel Promotie [1991] De Pompstraat – het straatje van Jan Heesters maar niet alleen van hem [2002] De wereld is groter dan Schijndel, inleiding bij tentoonstellingscatalogus De wereld is groter dan Schijndel (25 jaar KEG) [2005] Broekse loopjes – poëtische wandelingen in en om Schijndel [1988] Van breischei tot 75 gauge. (geschiedenis Jansen de Wit) [1955] Oud-brabants dorpsleven [1972] De granaatweken – Schijndel ten tijde van WO II [2005] Het Schijndelse onderwijs [manuscript in 3 delen] Vijftig jaar Lidwina [1984] De Sok in Schijndel – een verdwenen dorpsbeeld[1987] Dialectserie: Grutvaogers skrifje, Grutmoejers plekbuukske en Hiroom’s bewaordéuske [2005-2008] Schijndel heeft de Geest – de Schijndelse politiek van bovenaf gezien [1994] Brandweerkazerne, openbare school, gemeentehuis, fontein, politiebureau, structuur weg [1990] Wonen tussen kunst [1993] Gemeentelijke monumenten [1993] In de sporen van een burger [1998] Strategische visie [2005] www.schijndelse.nl [fotomateriaal verenigingen en scholen] Volksliederenbundel[s] Heemkamerarchief met veel particuliere collecties + een uitgebreide fotocollectie + tijdschrift ‘Rond die Cluse’ Schijndel – Historische Verkenningen [1984] Contact – jubileumnummer [1955] Bierbrouwen in Schijndel [z.j.] Schijndel 40-44 deel 1 [1994] Het Schijndelse cultuurlandschap – een detailstudie [1994] Een beeld van een dorp Schijndel 1880-1940 [1991] Vijfenzeventig jaar Huis & Erf [1992] 25 Jaar zorg voor ouders [Mgr.Bekkershuis] [1992] De Pegstukken [1845-1995] en andere Schijndelse molens [1995] Jan van Amstel en de bevrijding [1969] Schijndel in het groen – uitgave van het NMC [1982] De Gele Rijders in Schijndel [1998] Op klompen door de Brabantse Meierij [2002] Monumenteninventarisatie [MIP-rapport] Schijndel [1991] Omleiding Wijbosch – NGE-bodemonderzoek [2004] Goud in Schijndel n.a.v. de muntvondsten op de Sluiperman [2006] Gedenkboek van de congregatie van de zusters [1926] Het spookslot van Schijndel [z.j.] Jubileumuitgave t.g.v. het 100-jarig bestaan [1993] Geschiedenis van Schijndel [1935] Hop en Palmen. Herinneringsboek van Schijndelse militairen in Nederlands-Indië [1998] ’t Tydtverdryf van Jan van Amstel [1997] De Nonnenbossche hoeven [1994] De Zuid Willemsvaart Servatius – beknopte geschiedenis 100 jaar Wijbosch [1984] Een eeuw RK Boerenbond Schijndel 1896-1996 [1998] Uitgebreide collectie prenten en ansichtkaarten van Schijndel Skëndels [over het Schijndels dialect] Het spookslot van Schijndel [[1890] Schijndel in de frontlijn [1946] Schijndel in verandering 1944-1990 [2006]
Berkum van, S & Hartman, F. BHIC*	
Bokhoven van, Ad Bokhoven van, Ad Bosch van den, Jan Brand van den, Cor [pastor] Brandt van den, A. e.a. Buenen, Gerard Buenen, Gerard Buenen, Gerard Buenen, Gerard	
Clijsen-Wesel, Mieke Coolen, Antoon Dam van, Bernard Dijk van, Louis Dijk van, Louis Dongen van, zr. Rian e.a. Eekelen van, Jac. Esch van, Piet Geest de, Willem Gemeente Schijndel Gemeente Schijndel Gemeente Schijndel Gemeente Schijndel Gestel van, Jo en Tonnie Hartman, Ben Heemkundekring Schijndel Heesters, Wiro pr. Jansen de Wit Klijnholstz., John & Maas, Harry Kuis, G.P.M. Leenders, Karel Dr. Maas, Harrie Maas, H.H.V.M. Drs Meijl van, Wim & Segers, Gied Mols, Bart Oirschot van, Frater Floridus Peters, Ben Peters, Ben Platel, Ineke Provincie Noord Brabant Reaseuro Rijdt vd, Tonnie & Berkvens, Ria Rutten, zr. Maria Teresa Rutten, zr. Teresa Swaay van Hout Taurellus, broeder Timmermans, Frans Velden van der, Bert Verhagen, Cees Verhagen, Cees Verhoeven, H. Verstraten, Wim Vervoort, Bert Vervoort, Mies Welvaarts, Th.Ign. Wiel van de, Fa. Wed. Th. Wols, Rien	

Samenstelling:
Henk Beijers lid van heemkundekring Schijndel

Correctie en advies:
Mw. Annemarie van Geloven [BHIC] en Gerard Buenen hoofdredacteur Schijndels Weekblad

Lay-out:
Henk Boleij Schijndels Weekblad

Illustraties:
Abdij van Berne, Atlas van Stolk, Jan Beijers, BHIC, Jan van den Bosch, Gerard Buenen, Gerard van Kaathoven, Frans Keetels, Bert Vervoort, Studio Henk Wittenberg, Zusters van Liefde

Een uitgave van:
Het Schijndels Weekblad in samenwerking met heemkundekring Schijndel.